

PROJEKTRAPPORT

FOLK OG SVIN

En interviewundersøgelse om danske borgeres
syn på den danske svinesektor og svinekødet

Jesper Lassen, Else Kloppenborg
og Peter Sandøe

PROJEKTRAPPORT

FOLK OG SVIN

En interviewundersøgelse om danske borgeres
syn på den danske svinesektor og svinekødet

Jesper Lassen, Else Kloppenborg og Peter Sandøe

Jesper Lassen, Else Kloppenborg og Peter Sandøe:

Folk og Svin

**En interviewundersøgelse om danske borgeres
syn på den danske svine sektor og svinekødet**

© Center for Bioetik og Risikovurdering 2002

Projektrapport 2

Rapportredaktion: Peter Sandøe og Geir Tveit

Grafisk design: Oktan, Peter Waldorph

Tryk: SaloDigital A/S

Center for Bioetik og Risikovurdering

Grønnegårdsvej 8

1870 Frederiksberg C

bioethics@kvl.dk

www.bioethics.kvl.dk

Indhold

1. **Introduktion / 5**
2. **Befolkningens syn på svin og svineproduktion**
 - et kommenteret sammendrag / 7
 - 2.1 Svinekød: Mad eller fødevarer? / 9
 - 2.2 Dyrevelfærd / 10
 - 2.3 Miljø / 11
 - 2.4 Sundhed og fødevarer sikkerhed / 11
 - 2.5 Ansvar og handlingsrationaler / 13
3. **Fokusgruppeinterviews**
 - en introduktion til projektets metode / 17
 - 3.1 Deltagernes selvfremsættelse og validiteten af deres udsagn / 18
 - 3.2 Præsentation af fokusgrupperne / 19
 - 3.3 Præsentation af interviewguiden og indbyggede arbejdshypoteser / 20
 - 3.4 Metodiske forbehold / 21
 - 3.5 Læsning og transkribering af interviews / 22
4. **Svin er dansk! Svin er godt? / 25**
5. **Miljø, dyrevelfærd, sundhed og sikkerhed / 29**
 - 5.1 Miljø / 29
 - 5.1.1 Gylle / 30
 - 5.1.2 Økologi, svin og svineprotein / 31
 - 5.2 Dyrevelfærd / 33
 - 5.2.1 Frilandsgrise eller industrisvin? / 35
 - 5.3 Sundhed og sikkerhed / 37
 - 5.3.1 Sundhed og ernæring - et spørgsmål om fedt / 38
 - 5.3.2 Zoonoser - et problem der ikke findes / 39
 - 5.3.3 Antibiotikaresistens – glemt og grotesk / 40
 - 5.4 Dilemmaer: Miljø, sundhed og dyrevelfærd sat på spidsen / 40
6. **Aktører i tilknytning til svinebranchen / 43**
 - 6.1 Forbrugeren som aktør / 43
 - 6.2 Svinebranchen / 45
 - 6.3 Politiske aktører / 48
 - 6.4 Medierne / 49
 - 6.4.1 Medierne som vagthund / 50
 - 6.4.2 De manipulerende medier / 51
7. **Mærkning af svineprotein / 53**
 - 7.1 Gennemskuelighed og kendskab / 53
 - 7.2 Mærker og tillid / 54
8. **Diskussion / 59**
9. **Referencer / 63**
- Bilag: Interviewguide med stikord (kort form) / 65**

1. Introduktion

SVINEKØD HAR PÅ DET SENESTE været genstand for en del diskussion i danske medier. Den strid medierne har taget del i har f.eks. handlet om bespisning af børn i landets daginstitutioner: Skal man fjerne svinekødet af hensyn til eventuelle muslimske børn, eller skal man spise disse børn af med agurkestave og kartofler de dage der er frikadeller på menuen? Episoden vidner om at frikadellerne uomtvisteligt, sammen med flere andre gamle travere hvor svinekød er en hovedingrediens, er en helt central del af nationens kulturelle madarv. I nærværende undersøgelse er emnet ikke de etniske konflikter, der er stødt til på svinekødets regning, men alene 'gammeldanskernes' syn på og oplevelse af svinekødet og de produktionsforhold som kødet bliver til under i det moderne landbrugsdanmark.

Det er nu heller ikke et emne uden konflikter: Samtidig med at kun de færreste vil undvære svinekødet, strides der om fedtprocenter, kedelig smag og manglende raffinement på madsiden. Og der tales med store bogstaver for og imod økonomiske imperativer i den dominerende produktionsform, 'svinefabrikkerne', det masseproducerende svinebrug, med ondt i dyrevelfærden og de store miljøproblemer der følger i f.eks. gyllens spor. Samtidig markeres forskellige positioner i forhold til de samfundsmæssige valg mellem miljø, dyrevelfærd og eksportindtægter. Midt i det hele står centrale diskussioner om hvem, der har ansvaret for tingenes tilstand: Forbrugeren og hendes træghed til at betale når holdninger skal omsættes i praksis; landmanden, der er fanget mellem økonomi og idealer; politikerne eller medierne?

Næh, svin er ikke bare svin - svinekød og måden det bliver til på er emner, der opildner til debat. I denne rapport har vi forsøgt at give et øjebliksbillede af danskernes syn på svinesektoren og dens produkter. Formålet med fremstillingen og den bagvedliggende undersøgelse har været at analysere holdninger til såvel produktionen og forarbejdningen af svin som selve svinekødet.

Den travle læser kan med fordel begrænse læsningen til det kommenterede sammendrag, som

følger umiddelbart efter denne introduktion. Her har vi søgt at kondensere projektets hovedresultater og sætte dem ind i en lidt bredere sammenhæng. Har man lidt mere tid, vil vi dog anbefale at man også læser selve rapporten, ikke mindst fordi man her også vil finde citater fra de gennemførte interviews og forhåbentlig opleve noget af den rigdom kvalitative metoder kan bidrage med.

Som anden forskning står vores arbejde på skuldrene af andre undersøgelser. I dette tilfælde er der tale om kvalitative (f.eks. Bredahl & Poulsen, 2002; Pedersen & Oberliz, 2001), såvel som kvantitative (f.eks. Pedersen & Nielsen, 2001) undersøgelser, der har beskæftiget sig med tilgrænsende problemstillinger. Endvidere har bredere analyser af (danskerens) madkultur og specielt kødets rolle (f.eks. Holm & Møhl, 2000) spillet en rolle for såvel tilrettelæggelse som analyse.

Da den valgte metode er kvalitative interviews, er det således ikke 'gennemsnitsdanskerens' holdninger man kan læse i det følgende. Derimod har målet været at supplere og styrke de eksisterende kvantitative undersøgelser med en mere dybdegående fremstilling af hvilke argumenter danskere anvender for og imod svinekød og svineproduktion. På den måde bliver det centrale indholdet spændvidden af argumenterne, snarere end udbredelsen af disse.

En undersøgelse af svinekød og svineproduktion kan naturligvis vinkles på mange måder, alt afhængig af formålet. Om man interesserer sig primært for afsætningsmuligheder på markedet, for madens symbolske værdi, for hverdagspraksisser på fødevarerområdet eller for holdninger til en given type fødevarer og dens produktionsbetingelser, er afgørende for hvilket empirisk materiale der indsamles og hvordan det bearbejdes. Tilsvarende er det af betydning om fokus for analysen ligger på svinesektorens særlige karakteristika og betydning, eller om svinesektoren primært anvendes som case for en mere generel sociologisk og/eller samfundsrelateret problemformulering.

I dette projekt lå det allerede i opdraget fast, at det der skulle sætte rammerne for analysen, var det særegne for svinesektoren og holdningerne til

den og således ikke en bredt formuleret sociologisk problematik. Endvidere lå det fast, at fokusgruppeinterviews skulle muliggøre, at en række borgeres holdninger til og vurderinger af svine sektoren kunne blive belyst. Det indebærer at de markeds-mæssige aspekter ikke er prioriteret i undersøgelsen, men er underlagt den overordnede målsætning at afdække de emner, bekymringer og overvejelser borgerne er optagede af.

Forskningsmæssigt kan projektet således placeres inden for den forholdsvis unge mad- eller måltidssociologiske tradition, der behandler de funktioner og betydninger der knytter sig til maden og måltidet. Inden for dette brede felt findes der plads for en række forskellige delanalyser. Nogle har beskæftiget sig med måltidet som socialitets-skabende begivenhed, en tradition, der kan spores tilbage til Georg Simmels påstand om at måltidet er urformen for det sociale (Holm & Iversen, 1997). Andre har arbejdet med betydningen af måltidsformater – dvs. den struktur som madretter og måltider opbygges efter (f.eks. Douglas, 1975), mens atter andre har arbejdet med madforbrug som identitetsskabende praksis (f.eks. Nielsen, 1997), madens sammenknytning med forholdet til kroppen (f.eks. Counihan, 1999), maden og forandringer i madkulturen som bærer af moderniteten (Holm & Iversen, 1997), og mad som objekt for analyser af moderne risikovurdering, -kommunikation og -håndtering, såvel på institutionelt niveau som i samspillet mellem borgere og myndigheder eller andre kollektive aktører (Hansen et al, manuskript). Nærværende undersøgelse placerer sig ikke inden for en enkelt af disse traditioner, men låner så at sige fra flere af dem. Madkultur, såvel som risiko, modernitet og identitetskonstruktion er eksempelvis temaer, man vil genfinde i det efterfølgende. Præmisserne for vores analyse – at tage eksplicit udgangspunkt i borgernes holdninger til svinekød og til dets produktion – leder os endvidere til at lægge særlig vægt på samspillet mellem borgere og kollektive aktører (bl.a. myndigheder, produktionsled, distributionen og pressen).

Retter man det madsociologiske optik imod kødet, og ikke mod mad i al almindelighed, bliver det tydeligt at netop kød indtager en særstatus i forhold til andre fødevarer. Empirisk forskning peger således på, at kød inden for en vestlig forståelsesramme er den form for fødevarer eller mad, der på en og samme tid er mest værdsat og omgærdet med flest negative konnotationer (Holm & Kildevang, 1996). Denne ambivalens sætter sig igennem på flere områder. Dels er der stor

forskel på hvordan kød betragtes, afhængig af om det er rått eller tilberedt, om det er hakket eller hele stykker kød, dels er der forskellige præferencer mht. mængdeforhold mellem kød og grøntsager. Yderligere er der forskelle i vurderingen af den mæthedsfølelse som kød giver (Kristensen et al, in press). Endelig er der forskel på hvordan forskellige kødtyper rangerer på en skala, dvs. hvilke lejligheder hvilke typer kød egner sig til og ifølge hvilke sociale grupper (Holm & Møhl, 2000).

Disse kødspecifikke forhold antyder at emnet for undersøgelsen, svinekødet og dets fremstilling, implicerer et metodisk dobbeltgreb: Ikke alene må mad og dens produktion analyseres, men der må også vies særlig opmærksomhed til svinekødet og dets lave særstatus i kødhierarkiet.

Tak

Tilbage er blot at sige tak til dem der har muliggjort dette projekt. Det drejer sig først og fremmest om de 40 personer der stillede op til vores fokusgruppeinterviews, og som alle deltog med stort engagement i diskussionerne. Dernæst skal vi takke Norma og Frode S. Jacobsens Fond for den økonomiske støtte, der har muliggjort det projekt om den danske svine sektors samfundsmæssige betydning, som nærværende projekt er en del af. Deltagerne i den tværfaglige forskergruppe bag det samlede projekt har bidraget med inspiration og kommentarer. Resultaterne fra nærværende rapport indgår i den bog, som gruppen har udgivet (Niels Kærgård et al.(2002): *Den danske svine sektors samfundsmæssige betydning*. Jordbrugsforlaget). Endvidere skal vi takke medlemmerne af den samfundsvidenskabelige gruppe på Forskningsinstitut for Human Ernæring på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole og i den samfundsvidenskabelige gruppe i Center for Bioetik og Risikovurdering, der på forskellig vis har bidraget med nyttige råd og indsigtfulde kommentarer undervejs. Til slut vil vi takke Vinni Dahl Steffensen for korrektulæsning af manuskriptet.

2. Befolkningens syn på svin og svineproduktion - et kommenteret sammendrag

I 1978 LAVEDE MULTIKUNSTNEREN og samfundskritikeren Mikael Witte en plakat med teksten: "Danske svin er sunde - de strutter af penicillin!". Dengang var det en voldsom og kontroversiel formulering af de problemer der var knyttet til det, der af mange blev betragtet som noget nær en national hellighed. En position svinekød og svine-sektoren havde erhvervet sig ikke mindst i kraft af en næsten 100-årig succes på eksportmarkederne, og dermed som en kilde til nationens velstand. I dag, mere end 20 år senere, har de fleste danskere en mening om svineproduktion, og Wittes plakater ville næppe vække samme harme og opsigt. Når svin og svineproduktion i den grad er trådt ind på den samfundsmæssige scene som et tema man i almindelighed har en holdning til – og, viser undersøgelser ofte, en kritisk holdning – er det udtryk for at området siden Wittes plakat har været problematiseret i såvel det private som det offentlige rum.

Fremkomsten af svin som problembehæftet skal dermed ses som en konsekvens af udviklinger i såvel produktionsfæren som i civilsfæren: En del af prisen for eksportsuccesen har været en udvikling i sektoren, baseret på koncentration, større samlet produktionsvolumen og anvendelsen af ny teknologi som SPF-anlæg, forebyggende medicinering og forskellige former for fiksering. I takt med denne udvikling, der har ført svinesektoren væk fra udgangspunktet som landbrug og tættere på industriel produktion, har der vist sig en række sideeffekter for f.eks. miljø, sundhed og dyrevelfærd - sideeffekter, der i høj grad er blevet koblet til den nævnte industrialisering.

Svinesektoren er imidlertid ikke den eneste sektor hvor produktionens sideeffekter siden 1960erne i stigende omfang er blevet synlige og debatteret - det samme gælder de fleste andre produktionssektorer inden for såvel som uden for fødevarerområdet. Øget velstand op gennem det 20. århundrede gør det muligt at stille nye og andre krav til maden - det hænger dels sammen med at der simpelthen er råd til at kræve og få indfriet andre krav, og dels at stadig større dele af befolkningen får ressourcer og overskud til at for-

mulere nye krav om f.eks. miljø og dyrevelfærd. Det samlede resultat af industrialiseringen af fødevarerproduktionen og erkendelsen af de mange (nye) sideeffekter fører til udviklingen af en ny madkritisk diskurs. Det er ikke fordi man ikke tidligere har forholdt sig til kvaliteten af maden, men inden for den gamle kvalitetsdiskurs var opmærksomheden overvejende rettet imod de *materielle kvaliteter*. Indenfor denne traditionelle kvalitetsopfattelse er det madens brugsværdi som netop mad, der er i centrum, og krav formuleres til parametre som sundhed, ernæringsmæssig status, smag, lugt og fravær af giftige stoffer. Med den forandrede dagsorden rettes opmærksomheden i stigende grad også imod andre parametre, som ikke er repræsenteret i selve produktet. Disse *immaterielle kvaliteter* er som oftest relateret til produktionsprocessen, og omfatter forhold som hensynet til den 3. verden, miljøet eller dyrevelfærden.

Som nævnt går svinesektoren ikke ram forbi - den er både 'offer' for den generelle fødevarer-kritiske diskurs, der har været så udbredt siden 1970erne, men den har også, qua de åbenbare konsekvenser af den industrialisering sektoren gennemgår, i væsentlig grad bidraget til diskursens udvikling. Det er i denne kontekst befolkningens opfattelse af svinesektoren må ses og dermed også de resultater, der afrapporteres i det følgende. Dvs. som et kontroversielt område hvor de materielle kvaliteter formodentlig har været til debat så længe der har eksisteret en svinesektor, men hvor fokus i de senere årtier i stigende grad også er lagt på de immaterielle kvaliteter. Det er vigtigt for fortolkningen af undersøgelser som den nærværende, at være opmærksom på at fokus i debatterne skifter, bl.a. som følge af hvilke temaer, der optager medierne. I nogle perioder er det miljøet, i andre dyrevelfærden og i atter andre kan det være sektorens bidrag til betalingsbalancen. Dette blot for at pointere at når folk slippes løs i interviewet, vil der være en tendens til at de overvejende taler om det, der for tiden optager dem mest, men det er ikke nødvendigvis udtryk for at tidligere tiders temaer tillægges mindre betydning.

Inden vi præsenterer resultaterne er det på sin

plads med et par ord om selve projektet og den anvendte metode, fokusgruppeinterview, og forløbet af disse interviews. For at forstå det efterfølgende er det vigtigt at være opmærksom på, at tilgangen til diskussionerne har været, at interviewe borgere om deres holdninger til svin og svineproduktion - hvor andre undersøgelser specifikt udvælger forbrugere som deres fokus. Baggrunden for dette valg er, at alle borgere potentielt kan have holdninger til et tema som svin og svineproduktion, og risikoen er at man kun indfanger en del af disse, hvis man afgrænser sig til forbrugere - forbrugeren er naturligvis vigtig ud fra en markedsorienteret vinkel - men ønsker man som her at bidrage til at karakterisere svinesektorens samfundsmæssige betydning, er holdninger uden for de der køber svinekød, ja endda også de der slet ikke spiser (svine)kød, mindst ligeså vigtige. Som det efterfølgende vil demonstrere, resulterede dette valg ikke i at forbrugerdimensionen blev elimineret, men at deltagerne fik mulighed for at forholde sig som borgere såvel som forbrugere. Selvom det kan indvendes at mange borgere er forbrugere og vice versa, er den bagvedliggende teoretiske pointe, at forbrugere overvejende agerer på markedet, mens borgere overvejende knyttes til det politiske. Med valget af borgeren frem for forbrugeren flyttes optikket således også fra at være fokuseret imod markedet, til i højere grad dels at rette sig imod mere abstrakte diskussioner af svin og svinekød, dels mere konkret at rette sig imod hverdagslivet og de kontekster borgerne som forbrugende, planlæggende, tilberedende og fortærende indgår i.

I praksis foregik fokusgruppeinterviewene i grupper af 6-7 personer i slutningen af november 2001. En umiddelbar fordel ved fokusgrupper er, at man på kort tid og i løbet af relativt få interviewrunder kan indsamle et større opbud af idéer, forestillinger og tankerækker omkring det emne der ønskes belyst. I flere betydninger er det således en økonomisk metode. Derudover egner fokusgruppeinterviews sig godt, når man er interesseret i at få belyst hvordan et emne gøres til genstand for konfliktuerende syn og holdninger, idet der i en gruppesituation er mulighed for direkte at observere hvordan forskellige syn modtages, bifaldes eller udfordres af de øvrige deltagere.

Interviewene blev gennemført som semistrukturerede interviews, hvor interviewsituationen er underlagt en 'skjult dagsorden' der gennemføres, samtidig med at formen tillader åbenhed mht. den præcise rækkefølge af de forskellige diskussioner, ligesom deltageres forskellige svar og indlæg er med til at præge, hvilke temaer der i det enkelte interview får særlig vægt. Endelig bør uventede eller ikke planlagte temaer også få plads til i noget omfang at blive udfoldet.

Den interviewguide, der blev udarbejdet inden interviewene, rummer således både muligheder og begrænsninger: På baggrund af den initieres givne diskussioner, og dermed gives deltagerne lejlighed til at belyse de emner, der er i fokus for undersøgelsen. Imidlertid giver guiden ikke alene plads til diskussion, den grænser også af. I guiden optræder tre hovedblokke. Den første lægger op til en generel diskussion af mad og dansk madkultur, i både et hverdags- og gæstemadsperspektiv; i den anden blok zoomer vi ind på deltageres syn på forholdene omkring svineproduktionen; og endelig er den tredje blok en afsøgning af deltageres opfattelser af de roller, som de forskellige aktørgrupper der opererer i eller i tilknytning til svinesektoren spiller. Såvel det tematiske indhold som rækkefølgen af de overordnede temaer kan være med til at påvirke resultaterne. Et metodisk forbehold, som det efterfølgende derfor skal læses med, er betydningen af den overordnede strukturering af guiden, som kan have været med til at præge diskussionerne og herunder den betydning de forskellige kvalitetsbegreber spiller i de to første hovedblokke. I den første del er det overvejende det materielle kvalitetsbegreb der trækkes på blandt deltagerne, mens det eksplicite fokus på svineproduktionen prompte får dem til at bringe elementer fra det immaterielle kvalitetsbegreb på banen. Et spørgsmål man må stille sig i den forbindelse, er om en bred diskussion af dansk madkultur ville have set anderledes ud hvis rækkefølgen havde været omvendt. Vores formodning er, at det ikke ville have ændret nævneværdigt ved måden svineproduktionen blev diskuteret på. På den anden side kan det ikke afvises, at en omvendt rækkefølge ville have haft effekter på de generelle diskussioner, så de ville være blevet ført under større inddragelse af det immaterielle kvalitetsbegrebs dimensioner¹.

1 Når der i det følgende tales om 'den generelle del', henvises der til den første del af interviewene hvor vi ikke eksplicit har udtalt vores særlige interesse for svinekød og svinesektoren. Den anden del hvor vi 'afslører' dette særlige fokus for deltagerne, refereres der til som den del af interviewene der relaterer sig til svinekød og dets produktion.

I det efterfølgende forsøger vi at karakterisere nogle af de diskussioner vi finder er fremtrædende i interviewene og præsenterer dem dels ved at holde dem op imod andre undersøgelser² og dels ved at give en mere generel karakteristik af debatten og den samfundsmæssige udvikling.

2.1 Svinekød: Mad eller fødevarer?

Som omtalt har svin og svinekød været livligt diskuteret, men hvad er problemet egentlig? De stemmer der er tydeligst i den del af det offentlige rum vi møder i medierne, samfundsdebattører som Witte, politikerne, de forskellige typer af eksperter eller medierne selv, fortæller deres historier. Historier, der i denne sammenhæng er interessante som en del af rammen for det, der er i centrum her: borgernes fortolkning af problemerne. Når de borgere der har deltaget i vores interviews, gennem deres diskussioner har bidraget til at karakterisere problemerne omkring svin, svinekød og svineproduktion, er der en tydelig forskel på hvilken kontekst dette foregår i. Man kan karakterisere denne forskel som forskellen mellem svinekød som *mad* og som *fødevarer*, og dermed præcisere den væsentlige forskel, der er mellem de diskussioner af svinekød, der udspinder sig når det handler om den daglige kost og den sammenhæng den indtages i på den ene side, og de diskussioner der udspringer af svinekød som resultat af en produktionsproces på den anden side. Der er altså tale om forskellen mellem maden, som det hverdagslige der hører hjemme i og omkring hjemmet, som det der spises, og fødevarerne som det mere tekniske, videnskabelige, der produceres og hører hjemme i fødevarersektoren.

Når maden i interviewenes generelle del diskuteres inden for perspektivet 'særlig dansk mad', gennem kontrasterne mellem 'hverdags- og festmad' eller 'god og dårlig mad', har vi mulighed for at se hvilken rolle svinekødet spiller, uden at dette er bragt på dagsordenen som noget af særlig interesse. Her er det karakteristisk, at svinekødet tildeles en central rolle i dansk mad - ofte næsten ærkedansk i form af medisterpølse, frikadeller eller flæskesteg. Det er traditionel mad og hverdagsmad, men det er ikke festmad - udover de rituelle retter der typisk forbindes med julen. For nogle er

dette i sig selv en kvalitet: Netop det der kendetegner den traditionelle kost og dermed også de traditionelle svinekødsretter, er for dem synonymt med den gode mad. For de fleste symboliserer svinekødet imidlertid den traditionelle tunge og lidt kedelige ende af dansk madkultur. Her er der en direkte kobling til en kritik af den fantasiløshed, der udtrykkes i det traditionelle måltidsformat med 3 komponenter - hvor de to øvrige udgøres af (tyk, brun) sovs og kartofler.

På trods af denne tydelige aura af lavstatus der for mange er omkring svinekødet, vidner både salgstallene og vores interviews om, at det på ingen måde er gledet ud af dansk madkultur. Dette tilsyneladende paradoks må på den ene side forstås i lyset af, at svinekød traditionelt er en væsentlig del af det danske køkken, og som sådan ikke forsvinder fra den ene dag til den anden. Men det må ikke mindst ses i kraft af at svinekød rummer en del af svaret på den mindre og mindre tid, der bliver tilovers til madlavning i en mere og mere travl hverdag. Svinekød anses således for at være både hurtigt og nemt at tilberede, noget ikke mindst børnefamilierne sætter pris på - hvortil kommer at svinekød er relativt billigt. Dette hovedindtryk af svinekød som kød af lavere status, men let at håndtere i køkkenet, bekræftes i store træk af en kvalitativ undersøgelse (Bredahl & Poulsen, 2002).

Med overgangen fra den indledende brede diskussion af mad til en konkret diskussion af svinekød og svineproduktion, sker der samtidig en mærkbar forandring af de problemer som deltagerne sætter på dagsordenen - nogle gange hjulpet af os, men også spontant. Maden træder dermed i karakter som en fødevarer, der også har en produktionshistorie og dermed konsekvenser, der rækker langt ud over hverdagen. Temaer som industrialisering, nationaløkonomi, miljø og ikke mindst dyrevelfærd bliver fremtrædende. I en vis udstrækning markerer skiftet fra italesættelsen ('framing') af svinekød som mad til italesættelsen som fødevarer også et skifte i den dominerende kvalitetsdiskurs. Det er karakteristisk, at i diskussionerne af mad - herunder også de tilfælde hvor svinekødet bringes på banen af deltagerne i interviewenes første del - sker det næsten udelukkende inden for den materielle kvalitetsdiskurs. Det eksplicitte

2 Der er tale om fire undersøgelser, nemlig tre der blev gennemført i 2001: Bredahl & Poulsen (2002), der afrapporterer to fokusgrupper blandt forbrugere; Pedersen & Obelitz (2001), der afrapporterer 4 fokusgrupper med 'svinekødsspisere', samt Pedersen & Nielsen (2001), der afrapporterer en meningsmåling af forbrugernes holdning. Endvidere anvendes én undersøgelse fra 1995, nemlig GfK (1995), der er en afrapportering af 7 fokusgrupper blandt forbrugere.

fokus på svinekød og svineproduktion i interviewenes anden del flytter fokus til også at handle om de immaterielle kvaliteter. Med dette skifte diskuteres svinekød ikke længere ud fra dets formålstjenlighed, men i højere grad som en fødevarer der er resultat af en produktionsproces, eksempelvis markeret ved at dyrevelfærd er et fremtrædende element i debatten - i nogen udstrækning flankeret af miljøspørgsmålene. Som det vil fremgå, er sundhed et tema der i nogen grad bryder denne opdeling, dels fordi det optræder relativt uartikuleret, og dels fordi det, om end i forskellig form, findes i begge diskurser.

2.2 Dyrevelfærd

Svinenes velfærd er et af de temaer, der løbende har været til debat gennem de sidste årtier, en diskussion, der har været næret af løbende - og ofte skandaleprægede - enkeltsager i medierne om eksempelvis vanrøgt, haleklipping, fiksering af diegivende søer, spaltegulve, manglende adgang til udearealer, tidlig fravæning af smågrise osv. Der er derfor ikke overraskende at dyrevelfærden ligger folk på sinde, når talen falder på svineproduktion. At dyrevelfærden er et vigtigt tema, bekræftes af senere års kvalitative såvel som kvantitative undersøgelser af holdninger i relation til svinekødet og dets produktion.

I en spørgeskemaundersøgelse er 50% af de adspurgte eksempelvis helt eller delvis enige i, at dyrene i moderne svineproduktion har det dårligt (Pedersen & Nielsen, 2001), et forhold der bekræftes af en fokusgruppeundersøgelse, hvor dyrevelfærd var det tema der var størst fokus på i samtlige grupper (Pedersen & Oberlitz, 2001). Tilsvarende viste en kvalitativ undersøgelse i 1995, at dyreetik (dyrevelfærd) er en vigtig parameter for 'det ideelle svinekød' (GfK, 1995), ligesom en anden interviewundersøgelse (Bredahl & Poulsen, 2002) peger på, at der opereres med en dikotomi mellem 'det glade svin' og 'det triste svin', en distinktion der baseres på dyrevelfærd.

I betragtning af disse tidligere undersøgelser og den intensitet hvormed svinenes velfærd i perioder har optrådt på den offentlige dagsorden, er det ikke overraskende at netop denne problematik spiller en markant rolle også i vores fokusgruppediskussioner. Flere gange er dyrevelfærden, eller rettere den industrielle svineproduktions krænkelse af dyrevelfærden, endog det tema, eller et af de temaer, der åbner debatten i den sektion af interviewene, der handler om svinekød og svineproduktion.

I diskussionerne genfinder vi elementer af den nævnte dikotomi mellem triste og glade svin, som her ofte anvendes som en skelnen mellem det 'gode' og det 'onde'. Det gode er her de gode gamle dage, en næsten Morten-Korch-agtig pastoral idyl, hvor bonden havde tid til at klø svinene bag øret og de på deres side havde friere udfoldelsesmuligheder. Det onde er det nutidige, industrialiseringen og svinets tiltagende tingsliggørelse, hvor svinet som ethvert andet produktionsmiddel, kan/skal håndteres optimalt. Inden for dette billede er der ikke plads til frie grise, men derimod alle de former for overgreb på svinets frihed, fra haleklipping over fiksering og berøvelse af adgang til friarealer til sammenstuvning på ringe plads. Igennem interviewene optræder to stærke sæt af symboler på disse modsætninger: det ene er den haleklippede gris sat over for grisen med krølle på halen; det andet er frilandsgrisen sat over for den industrialiserede svin. I erkendelse af at de gode gamle dage ikke er en opnåelig fremtid, bliver netop frilandsgrisen med krølle på halen et realistisk billede på en attråværdig produktionsform.

Kritikken af dyrevelfærden har ofte et antropocentrisk udgangspunkt, hvor det er den personlige oplevelse af væmmelse over at se eller høre om svin, der holdes under ubehagelige betingelser eller udsættes for eksempelvis haleklipping. Derudover er der for flere også et element af krænkelse af svinets integritet, hvor de industrialiserede svin opleves meget fjernt fra den naturlige tilstand, f.eks. udtrykt gennem fiksering, fravær af mudderbade eller manglende mulighed for at slå krølle på en hale som ikke er. Her kommer flere af deltagerne også ind på et centralt problem for den dominerende industriproduktion, nemlig valget mellem på den ene side haleklipping og hvad det medfører af krænkelse, og på den anden side undladelsen af haleklippingen med efterfølgende risiko for at halen bides af af stressede artsfæller. Et dilemma som flertallet foreslår løst gennem accept af haleklipping, som det mindste af to onder.

Det er karakteristisk at velfærden overvejende diskuteres i relation til landmanden og kun i mindre grad i forbindelse med transport eller slagting. Når det er sagt, er der ikke tale om en ensidig opfattelse af, at tabet af de tidligere idylliske tilstande skyldes landmanden - tværtimod er der en udbredt forståelse for at hans handlerum er blevet indskrænket. Dagens landmand er således underlagt økonomiske strukturer, primært i form af en behård (international) konkurrence, hvor der ikke er plads til mere dyrevelfærd end man er

tvunget til. Som vi skal vende tilbage til senere, er forbrugerne en vigtig brik i forståelsen af det snævre handlerum landmanden har, idet de gennem deres prisfiksering er med til at fastholde landmanden i en uacceptabel produktionsform.

2.3 Miljø

Ligesom dyrevelfærden har miljøet været et af de temaer, der har optrådt hyppigt på den samfundsmæssige dagsorden i de senere årtier. I relation til landbruget er det en diskussion, der har handlet om relationen mellem forskellige produktionsmetoder og deres miljømæssige belastning - diskussioner, der i høj grad har været stimuleret af rapporter om tiltagende periodevis iltsvind i de indre danske farvande på trods af vedtagelsen af vandmiljøhandlingsplanerne i slutningen af 1980'erne og midten af 1990'erne. Svineproduktionen er heller ikke her gået ram forbi, hvor vigtige temaer især har været lokale lugtgener, men ikke mindst problemer med bortskaffelsen af store mængder gylle og gyllens rolle i forureningen af de indre danske farvande.

I overensstemmelse med den rolle miljøet i almindelighed og miljø og svin har spillet i den samfundsmæssige debat, har tidligere undersøgelser påvist, at det er et tema, der også optager befolkningen. GfK konkluderer således på baggrund af en kvalitativ undersøgelse, at miljøet er et af de forhold der giver anledning til stor bekymring hos de interviewede (GfK, 1995). Et resultat, der i nogen grad bekræftes i en senere kvantitativ undersøgelse, hvor knap halvdelen af de adspurgte er helt eller delvis enige i at svinebedrifter skaber store problemer for de lokalsamfund de ligger i, og ligeså mange mener at svineproduktion lugter for meget (Pedersen & Nielsen, 2001).

Nyere kvalitative undersøgelser peger imidlertid på, at borgerne ikke i så høj grad er optaget af de miljømæssige konsekvenser af svineproduktion (Bredahl & Poulsen, 2002; Pedersen & Oberlitz, 2001). Dette er også et af resultaterne i nærværende undersøgelse, hvor der, selvom der er relativt mange abstrakte henvisninger til svineproduktion og miljø, er en tydelig tendens til at deltagerne ikke er optaget af miljøet i nær samme grad som af dyrevelfærden.

En forklaring kan være at miljøet, efter at have været et af de vigtigste temaer på den samfundsmæssige dagsorden, i de senere år i nogen grad er blevet trængt af andre temaer. Denne forklaring modsiges dog af nyere meningsmålinger, der viser at miljøet stadig rangerer højt på listen over samfundsmæssigt set væsentlige problemer). Forkla-

ringen kan heller ikke understøttes af Pedersen & Nielsen (2001), hvis resultater viser en betydelig opmærksomhed omkring miljømæssige spørgsmål

En anden forklaring kan være, at der er sket en institutionalisering af miljøspørgsmålet, dels i offentlige institutioner, der er oprettet til at tage vare på miljøet og dels i de sociale bevægelser, der er opstået for at kæmpe for miljøbevarelsen. En konsekvens af denne institutionalisering er, at miljøet er flyttet fra et niveau, hvor almindelige mennesker kan deltage i diskussionerne til et ekspertniveau, hvor det kræver omfattende ressourcer og ikke mindst viden for at være med.

En tredje, sandsynlig forklaring er, at der kan være tale om en internalisering af miljøspørgsmålet i den forstand at miljø efterhånden er blevet så selvfølgelig et hensyn, at man ikke mere 'behøver' at diskutere og uddybe hvorfor det er vigtigt at der tages hensyn - 'det er vi jo alle enige i'. I forhold til svin behøver man således ikke hele tiden pointere og uddybe, at miljøet er et stort problem, der skal gøres noget ved - hvad der er i god overensstemmelse med at miljøet tilsyneladende er vigtigt, når man direkte spørges i en spørgeskemaundersøgelse.

Endelig gør det forhold sig gældende, at miljøet i modsætning til dyrevelfærden er relativt abstrakt. Bortset fra de lugtgener flere deltagere har haft konkrete oplevelser med, er miljøødelæggelsen ikke noget man umiddelbart kan se og opleve, hvorimod der cirkulerer endog meget konkrete billeder, der demonstrerer de dyrevelfærdsmæssige problemer.

Selvom miljø således ikke er et dominerende tema i diskussionerne, forholder man sig alligevel forholdsvis detaljeret til gylleproblematikken, og der er ikke eksempler på at deltagere anfægter, at der er miljømæssige problemer knyttet til gyllen. Tværtom optræder gyllen i to tilfælde sammen med dyrevelfærden som et af de stikord, der lanceres i de indledende faser af diskussionerne af svinekød og svineproduktion. Som antydnet ovenfor er diskussionerne ofte af generel karakter, som er der tale om et problem der ikke nødvendigvis behøver at blive uddybet. Når der imidlertid optræder uddybende diskussioner, synes der at være en tendens til at det i første omgang sker i skikkelse af de æstetiske gener som knyttes til luftgenerne og kun sekundært i form af problematisering af grundvandsmæssige endsige landskabsmæssige problemer.

2.4 Sundhed og fødevarer sikkerhed

Hvis det ellers er muligt at rangordne enkelttemaer, er sundheds- og sikkerhedstemaet nok det, der

har været mest markant på den samfundsmæssige svine-dagsorden i de senere år. Skandaler omkring forebyggende medicinering og anvendelsen af vækstfremmere og ikke mindst forekomster af salmonella og andre zoonotiske bakterier - til tider med dødelig udgang for de inficerede - har været væsentlige ingredienser i denne cocktail. På den anden side har svinekødet - både som helt og som skurk - også haft en plads i kampagner for at spise sundt. Når det handler om sundhed og sikkerhed, er der altså tale om at det ved siden af kødets materielle kvalitet i form af hvorvidt det indeholder zoonotiske bakterier, rester af antibiotika, eller er for fedt, også er den immaterielle kvalitet der er på spil. Spørgsmålet er her, om anvendelsen af antibiotiske vækstfremmere medvirker til at skabe (multi)resistens hos bakterier og dermed truer vores muligheder for at bekæmpe sygdomme, der endnu i dag er relativt uskadelige.

I god overensstemmelse hermed er det tidlige konstateret at faktorer af betydning for kødets sundhedsmæssige tilstand tiltrækker sig væsentlig opmærksomhed (Bredahl & Poulsen, 2002). En observation, der bekræftes af kvantitative undersøgelser, hvor over halvdelen af de adspurgte er helt eller delvis enige i, at den industrialiserede svineproduktion er årsagen til problemer med fødevarer sikkerhed (Pedersen & Nielsen, 2001).

På denne baggrund er det overraskende, at vores undersøgelse ikke viser samme fokus på sundheds- og sikkerhedsmæssige problemer. Modsat er en hovedkonklusion faktisk, at sundhed og sikkerhed i relation til svin og svinekød er relativt lavt prioriterede problematikker i diskussionerne. Fedtet er dog et tema, der spiller en vis rolle, og svinekødets image som fedt er tilsyneladende fastgroet hos mange. Interessant nok bruges fedtet imidlertid både som et argument for og imod svinekød. På den ene side er en opfattelse, at der er en snæver sammenhæng mellem fedt og smag, dvs. at det er fedtet der giver smagen. Det forhold får flere til at foretrække det fede kød. På den anden side optræder en mere udbredt opfattelse af fedt som usundt. Det er bemærkelses-værdigt at her gælder det, ligesom det gælder for miljøet, at den kritiske fedtdiskurs er internaliseret - argumentationerne for at fedtet er usundt er således ofte implicite - det synes underforstået at alle er enige om og ved hvorfor fedt er usundt, så det behøver man ikke udspes-

cificere. Dilemmaet mellem usundhed og velsmag, der antydes her, foreslås flere gange løst ved at stege fedtet med, og siden skære det fra på tallerkenen. En anden variant af diskussion af fedtets status udfoldes i flere interviews som en ren strid om smag, hvor sundhedsaspektet slet ikke figurer som et relevant aspekt.

Det er påfaldende at kombinationen zoonoser og svin aldrig optræder i interviewenes indledende generelle del og kun spiller en tilbagestående rolle i den eksplicit svinerelaterede del. Problemstillingen er endda så tilbagestående, at det i et par af grupperne er nødvendigt at spørge direkte ind til den, før den optræder. Når diskussionen berøres, er det tillige påfaldende, at det med meget få undtagelser sker inden for en salmonella-ramme. Campylobakter og andre zoonoser er tilsyneladende ikke noget, man er opmærksom på overhovedet. Men hvorfor denne uopmærksomhed på et problem, der har været i mediernes søgelys, og som tilmed på en anden vis end f.eks. miljøet og dyrevelfærden vil kunne ramme deltagerne selv, og som flere sikkert kender nogen der har været ramt af? Én forklaring kan være simpel uvidenhed kombineret med en tilsyneladende udbredt opfattelse af at zoonoser primært er og har været et problem i forhold til kyllinger og æg. En anden og, at dømme efter interviewene, mere nærliggende forklaring kan være, at salmonellaproblemet i den udstrækning det handler om svinekød, kan, og mener mange, skal, løses i køkkenet, både i form af almindelig køkkenhygiejne (skift af skærebræt, knive, vask af hænder osv.) og ved at gennemstege kødet. Svinekød karakteriseres af flere netop som noget der pr. definition skal gennemsteges.

Det synes at være en udbredt holdning blandt de interviewede, at salmonella er naturligt og dermed ikke så problematisk. Den modsatte argumentation, at salmonellaproblemet skabes i produktionsprocessen, at kød som udgangspunkt skal være frit for sundhedsskadelige mikroorganismer og at problemet følgelig skal løses i produktionsleddet, glimrer ved sit næsten totale fravær.

Er zoonoseproblematikken påfaldende fraværende, er det dog for intet at regne i forhold til spørgsmålet om antibiotikaresistens, der er helt fraværende i to af grupperne, og kun nævnes en passant i to andre.³ Blandt de der dog tager diskussionen op, er der en tilbøjelighed til at opfatte den

3 Det skal dog for god ordens skyld bemærkes at temaet 'antibiotikaresistens', i modsætning til f.eks. salmonella-problematikken, ikke var en del af interviewguiden, og at diskussioner af dette tema dermed ikke blev initieret på vores foranledning og heller ikke i udstrakt grad blev gjort til genstand for videre udspørgen.

forebyggende antibiotikaanvendelse som noget nær grotesk fordi det opfattes som åbenlyst forkert og ovenud risikabelt. Fraværet af denne diskussion i fokusgrupperne er lidt vanskelig at forklare, da dette problem om noget har været oppe i medierne i relation til svineproduktion og sundhed. Én forklaring kan imidlertid være, at problematikken er forholdsvis kompleks; en anden at deltagerne ikke anser det for at være en aktuell problematik, da myndighederne har handlet og gennemtvunget et stop for brugen af antibiotiske vækstfremmere.

2.5 Ansvar og handlingsrationaler

På såvel mikro- som makroplan spiller økonomien en betydelig rolle for dannelsen af holdninger og de faktiske handlinger i relation til svin og svinekød. På makroplanet handler det f.eks. om sammenhængen mellem svineproduktion og nationaløkonomi, en relation danskerne, at dømme efter den tidligere nævnte spørgeskemaundersøgelse fra 2001, i almindelighed er yderst bevidste om. På det relativt abstrakte niveau hvor temaet er svinekødseksporthensynets vigtighed for samfundsøkonomien, optræder de mest entydige besvarelser i hele denne del af spørgeskemaundersøgelsen, idet 88% af de adspurgte er helt eller delvis enige i, at denne eksport er vigtig for samfundsøkonomien (Pedersen & Nielsen, 2001). I kvalitative undersøgelser kan sådanne forholdsvis bastante resultater nuanceres, da der her er mulighed for at udfordre kategoriske standpunkter. I vores undersøgelse stilles deltagerne eksempelvis over for valget mellem en fastholdelse af eksporten med det nuværende dyrevelfærdsniveau og en prioritering af dyrevelfærd på bekostning af 20% af eksporten. Stillet over for dette dilemma understreger deltagerne reaktioner, at der er tale om to meget forskellige størrelser. På den ene side er det muligt at diskutere barrierer for øget dyrevelfærd i et forsøg på at forstå de (overvejende økonomiske) betingelser for produktionen, men kun ganske enkelte vover at gradbøje det niveau af dyrevelfærd, der sigtes imod; endsige sætte spørgsmålstegn ved dyrevelfærden som noget, der kan trumfe et hvilket som helst andet hensyn. På den anden side er samfundsøkonomien, omend de fleste er enige om at den er vigtig, noget der i højere grad er til forhandling og som flere i et vist omfang er villige til at give køb på. Kendetegnet er det således, at det scenarie hvor dyrevelfærden tilgodeses på bekostning af samfundsøkonomien kan diskuteres som en reel mulighed – og endda foretrakkes af nogle deltagere.

På det abstrakte plan synes samfundsøkonomien således for mange af deltagerne at være et væsentligt spørgsmål, mens den trænges mere i baggrunden, når den bliver sat konkret i relation til dyrevelfærden. Set i det lys er det umiddelbart tankevækkende at hensynet til dyrevelfærden trænges i baggrunden, når spørgsmålet handler om økonomi på mikroplanet, dvs. når det mere konkret drejer sig om den enkeltes valg i hverdagen mellem svinekød og andre kødtyper, og ikke mindst mellem de forskellige svinekødstyper der i forskellig grad tilgodeser hensyn til miljø eller dyrevelfærd. Der er her tale om valg der berører den enkeltes økonomi direkte. Mange deltagere er ambivalente forhold til denne situation eksponeres tydeligt i interviewene og udstiller spændingen, der for den enkelte består i 'valget' imellem den dårlige samvittighed over at købe det billige, men konventionelt fremstillede kød, og den gode samvittighed ved køb af det dyrere kød, der er fremstillet under forhold der tager mere hensyn til dyrenes velfærd og/eller miljøforhold.

'Forbrugeren' bliver det samlende symbol for denne tvetydighed. På overfladen og typisk i de indledende diskussioner er der på den ene side nærmest enighed om, at hele miseren er forbrugers ansvar, og at det dermed også er her nøglen til løsningen på problemerne skal findes: Forbrugeren skal bringes til at købe det kød, der produceres under de mest rimelige betingelser. På den anden side er der også - når man kommer lidt dybere ind i diskussionerne - en relativt udbredt erkendelse af, at der er en række strukturelle barrierer for at forbrugernes muligheder for at påvirke udbuddet kan udfolde sig, barrierer der bl.a. handler om de økonomiske og konkurrencemæssige vilkår landmanden er underlagt; eller om en sektor, der har rottet sig sammen for at tjene penge og som af forskellige årsager står stærkere end forbrugeren. Alt dette er medvirkende til at modarbejde en realisering af det ideale svinehold og svinekød, og fastholde en landbrugsmodel der favoriserer det moderne, industrialiserede storbrug.

På trods af at der er en vis erkendelse af disse barrierer, er det alligevel tydeligt at situationen opleves som frustrerende af flertallet af deltagerne: På den ene side har mange deltagere som sagt en klar fornemmelse af, at forbrugeren som samlet gruppe har magt og ansvar. På den anden side er langt de fleste også bevidste om at de selv, i deres konkrete valg, ikke lever op til de formulerede idealer. Denne inkonsekvens kan naturligvis udlægges som hyckeri, men det er mere frugtbart at tolke

den – som nogle af deltagerne gør det – som et reelt dilemma, der er et udtryk for at valget ikke er så simpelt. Udover de strukturelle barrierer for produktionssystemet findes også en række forbrugs- og levevilkår der anskueliggør, at det er forsimplet at opstille situationen som et (økonomisk) regnestykke, der alene handler om hvorvidt forbrugerne vil betale noget ekstra for f.eks. mere dyrevelfærd, og som således grundlæggende skulle have med graden af overensstemmelse mellem udtrykte holdninger og valg på markedet at gøre.

Nærværende interviewmateriale understreger, at forholdet mellem holdning og handling er en kompleks affære. Eksempelvis må den enkeltes forbrugsvalg forstås under hensyntagen til de mange faktorer, såsom begrænsede økonomiske ressourcer, begrænset viden, travlhed i hverdagen, hensynet til børnene etc., det er underlagt. Det får specielt den konsekvens, at man i analysen må erkende, at der er tale om kvalitativt forskellige situationer (kontekster), når borgere giver udtryk for holdninger og når forbrugere køber ind. Det er derfor nødvendigt at medtænke, at der også for den enkelte er tale om forskelligartede roller og handlingspotentialer, som ikke umiddelbart kan overføres fra den ene situation til den anden.

Denne argumentation har ingenlunde til hensigt helt at befri forbrugerne for ansvaret for at handle i overensstemmelse med deres borgerholdninger. Dens sigte er snarere, at pege på at det ikke er nok at tale om et isoleret forbruger/borgeransvar, men at man må tage højde for at forbrugerens valg udspiller sig i et rum og i en kontekst der er væsensforskellig fra den kontekst, man som borger kan fremsætte sine meninger i. Indkøbssituationen er f.eks. struktureret af de måder som distributionsledet organiserer salg på, og af de regelsæt der gælder på mærkningsområdet og på reklameområdet. Som forbruger er man i høj grad også nødt til selv at bringe den viden med ind i indkøbssituationen, som gør én i stand til at foretage kvalificerede valg ved køledisken. Mens priser på varer således er direkte sammenlignelige, er graden af hensyn til dyrevelfærd knyttet til forskellige kødvarer det f.eks. ikke.

Vores undersøgelse viser at mærkning af varer vurderes på forskelligartede måder. Mærkning repræsenterer for nogle deltagere et fænomen, der principielt set kunne udgøre et solidt pejlemærke for indkøb, i og med at det signalerer en bestemt kvalitet. Dermed kan den fungere som en tillidskabende mekanisme. Imidlertid vidner flere deltageres vurderinger af enten specifikke mærker

eller mærkning generelt, om at de oplever en alvorlig uigennemskuelighed på markedet, samt at de kun i ringe grad har tillid til de aktører, der står bag en given mærkningsordning – det gælder især hvor der er tale om private mærker, men også i nogen grad for f.eks. det statskontrollerede røde Ø-mærke. Der er derfor for flere af deltagerne en relativt tvivlsom reel oplysningsværdi knyttet til mærkningen, ligesom der udtrykkes mistanke om direkte manipulation og effekter af det rene 'salsgimmick'.

På grund af den kompleksitet der karakteriserer flere af de kvalitetsparametre, der i dag er væsentlige kombineret med den uigennemskuelighed, der præger fødevarerprodukterne især i relation til de immaterielle kvaliteter, spiller mærkninger og især de bagvedliggende aktører en væsentlig rolle for forbrugernes mulighed for at træffe kvalificerede valg. Hvis der f.eks. qua kontrolinstansen bag en mærkning er tillid til dens udsagn, kan mærkningen fremstå som et troværdigt selektionskriterium for forbrugeren. Men hvis der omvendt ikke er tillid til mærkningen, risikerer den at ende med at blive dysfunktionel, idet der kan opstå myter og uklarhed om hvad det egentlig er mærkningen gælder.

Problemet med den manglende tillid og gennemskuelighed synes bl.a. at være, at den eksisterende mærkning og almene billedprægning af svinekød (og fødevarer generelt kunne man tilføje) overvejende foretages med positivt fortegn. Det er naturligvis ikke overraskende, fordi mærkning på fødevarerområdet er noget man som producent alene ønsker med henblik på at øge sine markedsandele. Den negative eller advarende mærkning iværksættes kun under påbud udefra, på politisk foranledning (såsom sundhedsadvarsler på tobakvarer eller angivelse af gensplejsede ingredienser i mad). Et spørgsmål som rejses i en af fokusgrupperne er i sin kerne, om man kan finde politisk fodslag til at gøre forbrugernes valggrundlag ved køb af svinekød mere rimeligt, ved at forlange mere reel forbrugeroplysning i direkte tilknytning til salg af kødet. Det ville betyde angivelse af 'slagtesvin opvokset på fuldspaltegulv', hvis det var tilfældet, og en helt anden politik omkring de billed- og associationsskabende effekter med tryk på større overensstemmelse med realiteterne bag produktionen. Et forslag, der i høj grad er parallelt til den udvikling, der er fundet sted inden for æggproduktionen, hvor der i dag oftest skiltes med om æg er fra burhøns, skrabe-høns eller fritgående høns.

Denne diskussion understreger deltagerens oplevelse af, at de nuværende politisk fastlagte retningslinier for mærkning favoriserer den manipulerende mærkning og giver gennemskueligheden vanskelige kår. Et forhold der har konsekvenser for hvor man med rimelighed kan placere ansvaret for udviklingen inden for svine sektoren, og er således med til at punktere myten om, at denne udvikling udelukkende skal fortolkes som et direkte resultat af forbrugervalg. Det syn bliver så meget desto mere understreget af, at de danske forbrugeres andel af markedet er så lille sammenlignet med eksporten.

Sammenfattende må det konkluderes, at der ikke eksisterer noget ligefremt forhold mellem deltagerens udsagn om hvem de direkte adspurgte mener kan holdes ansvarlige for en udvikling af svine sektoren og løsning af dens problemer på den ene side, og deres udsagn om hvilke strukturelle betingelser og faktorer som produktionen og distributionen er præget af på den anden side.

Diskussionerne af mediernes rolle og funktion eksemplificerer dette forhold. I den del af interviewene der direkte handler om de forskellige aktører af betydning for svine sektoren, drejer størstedelen af de diskussioner der relaterer sig til medierne om disses manipulerende tendenser og interessebundethed. Disse karakteristika får prompte de fleste deltagere til at konkludere, at man bestemt ikke kan have tillid til medierne – alt imens de måske en times tid forinden har peget på medierne som et af de mest effektive midler til at opnå gennemgribende, og ønskværdige, holdningsændringer og forandringer af indkøbsmønstre, ofte med henvisning til egne erfaringer (f.eks. nævnes mediekampagnerne imod burhøns, der har fået flere deltagere til at ophøre med at købe æg fra burhøns).

I nogen grad optræder det politiske system på samme indirekte vis. Kun relativt få deltagere peger under de to første blokke i interviewet direkte på den betydning, som de politiske prioriteringer har for fastlæggelsen af svine sektorens betingelser, mens man kun indirekte kan finde spor af efterlysninger af klarere politisk handling – som f.eks. når en diskussion afrundes med udbruddet: 'det burde forbydes!' I den afsluttende del af interviewet, der vedrører de forskellige aktørgrupper og deres betydning for svine sektoren, opleves det politiske system dog som en særdeles betydningsfuld aktør.

Uagtet disse forbehold er det alligevel tydeligt at markedet – og dermed den såkaldte 'politiske

forbruger' - rummer håbet for mange af deltagerne. Det tankevækkende er, at dette håb formuleres på bekostning af krav til (eller håb om indgriben fra) det traditionelle politiske system. Politikken bringes kun sjældent i spil som det domæne, hvor de der har ansvaret for tingenes tilstand (f.eks. politikerne) skal findes, endsiges som et sted hvor nøglen til problemernes løsning, i form af regulering, findes. Selvom der er stærke ngo'er på dyrevelfærdsområdet nævnes disse ikke spontant i interviewene. I det hele taget virker det som om forventningerne til, at de påpegede problemer kan løses gennem politiske aktører som Folketing og ngo'er er forholdsvis begrænset.

Det samlede billede er, at der blandt de interviewede er klare holdninger til og visioner for svine sektorens, men også at en betydelig afmagt aftegner sig. Afmagten bliver ikke mindre af at de mærker, der skulle gøre forbrugerne i stand til på enkel og entydig vis at manøvrere på markedet og medvirke til faktiske forandringer i sektoren, ikke nyder fuld tillid. Spørgsmålet om afmagten kan yderligere belyses ved at se på hvilke aktører og strukturer der umiddelbart falder deltagerne ind, når de skal pege på hvem der spiller de mest afgørende roller for i hvilken retning svine sektoren bevæger sig. Det er påfaldende at de i første række nævner forhold der har tilknytning til markedet: forbrugerne og økonomien som det dominerende rationale bag produktionen figurerer som de to dominerende tendenser i svarene. Imidlertid er det ikke overraskende, at disse svartendenser også synes at afspejle en vis afmagt blandt deltagerne, for træder man et skridt tilbage fra disse umiddelbare udsagn, peger de samtidig på problemets karakter: markedet kan ikke alene løse problemer der implicerer nuanceret og holdningsbaseret stillingtagen til komplekse problemstillinger – dertil er det på en gang en alt for magtfuld og for en-dimensional mekanisme.

3. Fokusgruppeinterviews

- en introduktion til projektets metode

DET METODISKE GRUNDLAG for nærværende projekt er fokusgruppeinterviewet, dvs. en interviewform, hvor flere personer interviewes på samme tid. Det særlige ved denne metode er, at interviewer ikke – som i de mere klassiske interviewformer - interviewer hver enkelt på skift. Interviewerens primære opgave er derimod at fremsætte emner, som kan stimulere diskussionen mellem de interviewede, og så i øvrigt følge slagets gang fra sidelinien. Bevæger snakken sig ud ad et sidespor, må interviewer forsøge at spore den tilbage til det fastlagte fokus.

Et indledende metodisk spørgsmål kan være om fokusgruppeinterview kan noget som andre kvalitative forskningsmetoder, interview med enkeltpersoner og (deltager)observation, ikke kan? Grundlæggende er der nogle forskelle mellem interviews observationsbaserede metoder. For det første er interviewsituationer muligvis mere kunstige og i hvert fald mere kontrollerede end observationsituationer. For det andet lægger enhver interviewsituation stor vægt på den verbale kommunikation sammenlignet med observationsmetoderne, der i langt højere grad er sensitive over for bredere aspekter ved den sociale interaktion og de praksisser der studeres. Da nærværende undersøgelses sigte er at analysere syn på og holdninger til svinesektoren, er det metodiske spørgsmål ikke om man skal satse på en interview- eller observationsteknik, men snarere hvilken interviewform man skal vælge. Fokusgruppeinterviewets fordele og ulemper i forhold til observationsmetoder vil derfor ikke blive yderligere behandlet. Derimod vil vi indlede med et par bemærkninger om, hvordan fokusgruppeinterview forholder sig til interview med enkeltpersoner. For uddybende diskussioner af metoden henvises til Morgan(1997), Bloor et al (2001) samt Halkier (2002).

En umiddelbar fordel ved fokusgrupper er, at man på kortere tid og i løbet af færre interviews kan indsamle et større opbud af idéer, forestillinger og tankerækker omkring det emne, der ønskes belyst. I flere betydninger er det således en økonomisk metode. Fokusgrupper besidder tillige den fordel, at de qua den samtidige tilstedeværelse af

flere personer kan udvikle sig til en mere dynamisk interviewsituation. Særlige aspekter er, at metoden er velegnet til at indfange holdninger, som normalt kun udtrykkes i bredere sociale sammenhænge – hvilket den traditionelle interviewsituation med en enkelt person ikke i nær samme grad rummer mulighed for (Morgan, 1997, s20-21). Et af de lettest observerbare aspekter ved interaktion i fokusgruppeinterview er de måder som deltagerne forholder sig til hinanden på. De måder hvorpå deltagerne tilkendegiver at være enige, uenige, lodret uenige, evt. ved helt at undlade at forholde sig til hinandens udspil ved brat at skifte emne, giver i sig selv mulighed for at studere nogle grundtræk ved menneskelig, sproglig interaktion. Et muligt delaspekt af dette studium er at undersøge deltagerens egne opfattelser af at være enige eller uenige med hinanden, en mulighed der selvsagt ikke er tilstede under interview med blot en enkelt person.

Udover det rent metodiske og interaktionsmæssige interessefelt som den slags analyser dækker, kan studier af hvordan deltagerne reagerer på hinandens udspil i noget omfang være med til at belyse graden af tilslutning til det specifikke udsagn der debatteres, og kan således på indirekte vis have implikationer for indholdsanalyser.

Interview med enkeltpersoner er dog nogle gange at foretrække, nemlig når man ønsker at gå virkelig i dybden med komplekse problemstillinger, eller når det er væsentligt at vide, hvad lige netop den enkelte person mener om det givne emne. Begge dele muliggøres i højere grad i enkeltmandsinterview, hvor interviewer har et videre spillerum for at indgå i tættere kommunikation med den interviewede og for at kontrollere udviklingen i interviewet på mere subtile måder end i et fokusgruppeinterview.

Imidlertid kan fokusgruppeinterview udmærket levere et observationsmateriale med en større spredning i syn og holdninger end summen af en række interview med enkeltpersoner – og dermed tilvejebringe en dybdegående forståelsesramme for det analyserede felt. Men navnlig kan fokusgruppeinterviewenes indbyggede dynamik, det at

interviewdeltagerne reagerer direkte på hinandens udspil, lede til mere nuancerede diskussioner af undersøgelsens emne hvor deltagerne må 'forsvare' eller begrunde deres forskellige synspunkter over for hinanden. Det færdige interview indeholder således typisk en række diskussioner, hvor forskellige argumenter og synspunkter brydes mod hinanden, og som man siden hen kan kontrastere direkte i analysen. Til sammenligning kan man ikke på samme måde tage modstridende syn i to enkeltmandsinterview og holde dem direkte op imod hinanden, idet de ikke er lagt frem i samme kontekst. Hvis den her skitserede logik skal udfoldes bedst muligt i et fokusgruppeinterview, kræver det imidlertid at dagsordenen ikke er for lang, så der netop er god tid til at lade de forskellige syn udfordre hinanden.

Omvendt må man være opmærksom på, at de situationer i fokusgruppeinterview, hvor emner der er genstand for væsentlig strid eller enighed berøres, kan være en svaghed ved metoden. Der er således risiko for at deltagerne ikke tager ordet, skønt de er uenige, og således indirekte efterlader et indtryk af, at der er enighed om det diskuterede emne. Men omvendt er der også risiko for at positionerne polariseres, og at synene på emnet for diskussionen kommer til at se mere modstridende ud end tilfældet er.

I overvejelserne om valget af interviewform bør man være opmærksom på, at visse (følsomme) emner efter al sandsynlighed vil blive diskuteret på forskellige måder afhængig af, om der er tale om et personligt eller et gruppeinterview. Dette er dog ikke et spørgsmål om, at den empiri, der er resultatet af den ene metodes er mere valide end de fra den anden, men snarere om at den blotte kontekst (er man i en gruppe eller alene med forskeren) er af betydning for hvilken form for viden man kan få indblik i og om hvordan ting siges. Kort sagt er konteksten eller måden man observerer på medvirkende til at forme data – et fænomen der også findes inden for kvantemekanikken: afhængig af observationsmetoden ser et atom ud til at opføre sig som en partikel eller som en bølge.

Vi har valgt at foretage fokusgruppeinterview udfra den betragtning, at der ikke er tale om et emne der er af stor personlig følsomhed for den enkelte – det vil derfor ikke være kompromitterende at diskutere emnet, svinekød og svineproduktion, i en gruppe. Måske kan man ligefrem hævde at emnet taget i betragtning, er det en fordel at interviewpersonerne befinder sig i en gruppe: For almindelige mennesker er spørgsmålet om svine-

sektorens samfundsmæssige betydning ikke det mest interessante emne man kan forestille sig, og man kunne derfor frygte at det ville være vanskeligere at tale i længere tid om det med blot en enkelt person end i en gruppe.

3.1 Deltagernes selvfremsættelse og validiteten af deres udsagn

Når det er sagt at kontekst er afgørende for de mulige observationer, må der samtidig siges et par ord om hvordan validiteten af de opnåede resultater kan vurderes. Det gøres med udgangspunkt i et konkret eksempel fra interviewene, hvor det viste sig at være en gennemgående tendens, at deltagerne i diskussionen af svineproduktionen hovedsageligt ser sig selv som forbrugere, ikke som borgere. Ofte giver deltagerne udtryk for kritiske holdninger til svineproduktionen, og ikke sjældent tilkendegiver mange deltagere, at disse holdninger ikke omsættes direkte i forbrugsmæssige valg der svarer overens med holdningerne – der synes altså at være en modsætning mellem borgeren og forbrugeren.

Er det borgerne der er berøvet magten til at påvirke svinesektoren eller er det forbrugeren der er hykleriske, fordi deres praksis ikke svarer til deres holdninger som borgere? Er det holdningerne eller forbruget, der er 'ægte'? Forstiller deltagerne sig under interviewene ved at give udtryk for de politisk korrekte kritiske holdninger, eller 'lyver' de over for sig selv når de står i indkøbssituationen, så de pludselig bliver grebet af forestillingen om, at prisen er vigtigere end grisen, dens liv? Den slags spørgsmål er det i vores metodiske optik *ikke* synnerligt væsentligt at forsøge at afgøre. For det første kan man rent metodisk alligevel aldrig finde ud af, hvad deltagerne i et interview *egentlig* mener. Det problem kan beskrives som den – uendelige – hermeneutiske spiral man ville skulle følge til enden, eller som umuligheden af den fuldstændige horisontsammensmeltning.

Som det vil fremgå af den efterfølgende analyse, sætter vores metodiske optik os derimod i stand til at konstatere, at der rent faktisk synes at være forskellige identiteter som borgere og som forbruger – og forskellige spilleregler, der gælder for disse områder. Et centralt element i vores undersøgelse har netop været denne skelnen mellem identiteten som borger og som forbruger.

En anden og beslægtet metodisk problematik vedrører validiteten af det sagte og spørgsmålet om, hvad udsagnene skal tages til indtægt for. At man aldrig med sikkerhed kan vide hvad der

menes, er ikke ensbetydende med at man slet ikke kan regne med det sagte eller tillægge det en væsentlig værdi. Imidlertid skal man gøre brug af sin kritiske sans og vurdere udsagnene ud fra den logik, at skønt respondenter ikke 'lyver' eller bevidst forstiller sig, så kan man med forestillinger inden for nyere diskursteori i ryggen argumentere for, at samtalsituationer typisk fungerer som forhandlingssituationer eller kontekstuelle rammer for selvfremsstilling og opbyggelse af sproglige fællesskaber. Det vil sige, at deltagernes tilkendegivelser ikke skal opfattes som suverænt individuelle selvbeskrivelser med oprindelse i det enkelte menneskes subjektive og grydeklare 'holdningslagere', men i noget omfang må opfattes som muliggjorte af nogle udbredte diskurser og kollektive forståelsesrammer, som subjektet kobler sig på i samtalsituationen. Det perspektiv stiller sig altså lige kritisk over for forestillingen om det suveræne og det determinerede subjekt. Kunststykket består i at tænke elementer fra begge retninger sammen og levere og/eller arbejde ud fra en kompleks formulering af forholdet mellem subjektiv oprindelse og kollektive diskursive rammer.

En lille case fra det virkelige liv kan belyse problemstillingen: Efter et af interviewene udtalte en deltager på vej ud ad døren, at det havde været meget sjovt at være med, for *'det er jo ikke noget jeg går og tænker meget over eller taler om til daglig, slet ikke'*. Alligevel havde han hverken været mundlam, holdningsløs eller usammenhængende at høre på under interviewet. Det lille eksempel synes at underbygge, at syn og holdninger er noget, der i vid udstrækning opstår eller artikuleres i sociale sammenhænge eller ved interaktion, samtidig med at de naturligvis er præget af den enkeltes baggrund, historie, personlige erfaringer osv. Når man undersøger syn på forhold som den enkelte ikke nødvendigvis går og overvejer til daglig, er styrken ved situationen, at reaktionerne er umiddelbare og ikke 'fortænkte', men omvendt kan svagheden være, at de meninger der gives udtryk for ikke nødvendigvis er gennemtænkte. Det vil sige, at det som en deltager giver udtryk for, ikke nødvendigvis er den eneste tænkelige måde vedkommende kunne formulere sig på omkring emnet. Den fejlkilde må man imidlertid forvente udlignet over grupperne som et hele, idet det i et eller andet omfang kan tænkes at gælde for de mange medvirkende, uden at deres udmeldinger bevæger sig i samme retning.

Endelig er uoverensstemmelser mellem ord og handling ikke nødvendigvis kun et simpelt udtryk

for hykleri eller for at deltagerne forstiller sig. Tværtimod kan der være tilfælde hvor de sætter det forhold på spidsen, at den problemstilling de refererer til er kompleks, dvs. påvirket af mange og forskelligartede faktorer. Den strategi der iværksættes for at håndtere problemstillingen, er derfor heller ikke den samme under forskellige kontekstuelle rammer. Specifikt i vores undersøgelse og det her nævnte eksempel, forbruger- henholdsvis borgeridentiteten, er de forskellige kontekstuelle rammer, der overvejende betinger udmeldingerne omkring deltagernes rolleidentifikation, navnlig indkøbssituationen og den enkeltes indkøb på den ene side, og interviewsituationen og tilkendegivelse af holdninger på den anden. En væsentlig opgave i analysen er derfor, at sætte en bred vifte af deltagernes udsagn i relation til hinanden og, overordnet set, ind i en bredere samfundsmæssig forståelsesramme.

3.2 Præsentation af fokusgrupperne

I vores behandling af de udskrevne interview er det primære fokus ikke at sammenligne de forskellige grupper, ej heller at arbejde os hen imod en kategorisering af de forskellige respondenttyper på tværs af grupperne, men så langt overvejende at afsøge genstanden for diskussionerne rent tematisk. Pointen med at have forskellige grupper repræsenteret (målt på parametrene geografisk placering i landet, uddannelsesniveau, urbaniseringsgrad) er i den forbindelse at minimere risikoen for, at visse typer argumenter ikke kommer frem eller fylder uforholdsmæssigt meget, fordi grupperne er for ens sammensat.

I ugerne 47 og 48 2001 blev seks fokusgruppeinterviews med 6-7 deltagere i hver gruppe gennemført. For at undgå at deltagerne blev tunet ind på svinekød og svineproduktionen før selve interviewet, blev interviewets tema ved rekrutteringen introduceret som befolkningens vaner og interesser i forhold til mad. Svin og svineproduktion blev ikke nævnt specifikt.

Grupperne er sammensat således at alle aldersgrupper fra 20-70 år er repræsenteret i den samlede population. Personer der er beskæftigede inden for fødevareerhverv eller marketing, journalistik mv. blev udelukket fra deltagelse. Det skal bemærkes at der ikke er tilstræbt særlig repræsentation af indkøbs- eller madansvarlige fra de enkelte deltageres private husholdninger, men derimod en ligelig vægtning på alder og køn, da formålet ikke er at analysere forbrugernes, men borgernes holdninger.

Tidligere undersøgelser har vist at faktorer som socialgruppe, indkomst og uddannelse kan spille en rolle i forhold til forbruget af fødevarer, og specielt kød. Derfor er der valgt sammensætninger af grupperne, der afspejler forskelle i uddannelsesniveau (og dermed formodentlig også indkomst). Kvantitative undersøgelser antyder tillige at der i forhold til visse temaer (som f.eks. kvalitetsvurdering og dyrevelfærd) er en vis afhængighed af urbaniseringsgraden. For at belyse denne forskel er det valgt at gennemføre interviews i byer af forskellig størrelse. To interviews (Nykøbing Mors & Hårby) er endvidere lagt i områder, hvor svineproduktion spiller en særlig rolle.

Konkret blev grupperne i øvrigt sammensat ud fra de følgende kriterier for geografisk spredning og uddannelsesmæssigt niveau:

København K og Ø: Mellemlang/videregående uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Ballerup: Kort/mellemlang uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Kolding 1: Mellemlang/videregående uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Kolding 2: Kort/mellemlang uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Nykøbing Mors: Kort/mellemlang uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Hårby: Kort/mellemlang uddannelse; ligelig kønsfordeling.

Den rent praktiske del af rekrutteringen blev foretaget af Vilstrup Research og selve gruppemøderne blev afholdt på hoteller/ konferencecentre i lokalområdet.

3.3 Præsentation af interviewguiden og indbyggede arbejdshypoteser

Med henblik på sikring af en vis homogen struktur af interviewene og for at sikre at diskussionerne holdt sig indenfor projektets formål, blev der forud for interviewene udarbejdet en interviewguide. Bortset fra en indledende introduktion til interviewformen, præsentation af deltagerne og en afsluttende afrunding af interviewet, rummede guiden tre tematiske hovedblokke (hovedpunkterne i interviewguiden er gengivet i bilaget):

1. Dansk mad og madkultur i bred forstand henholdsvis til hverdag og fest
2. Svin og svinekød belyst ved syn på produktions, forarbejdnings og distribueringsfærdigheder
3. Aktører i svinesektoren og af betydning for denne

Interviewene indledes med en blok om mad og madkultur i bredere forstand. Formålet med denne diskussion, der finder sted på et tidspunkt hvor deltagerne endnu ikke er sporet ind på, endsiges oplyst om at vi er specielt interesseret i svin, er at få belyst hvilken rolle svinekød og produktion af svin spiller i deltagerens forestillinger om og praksisser i forhold til mad i almindelighed. På baggrund af allerede eksisterende undersøgelser må man forvente at genfinde en form for madhierarki, der rangerer kødet forskelligt (bl.a. givet ved en skelnen mellem hvilken mad der egner sig til hverdag henholdsvis fest). Det forventes at store dele af svinekødet vil placere sig i den nederste ende af dette hierarki sammen med f.eks. lørdags- og 'pap'-kyllinger. Omvendt må især oksekød forventes at indtage en placering i toppen af hierarkiet. Det må endvidere forventes at der er betydelige traditionsbetingede praksisser (specielt omkring julen), som til en vis grad vil vende op og ned på svinekødets status.

Et andet formål med den almene diskussion af mad og madkultur er at få belyst i hvilket omfang de temaer, som resten af interviewet går i dybden med (miljø, dyrevelfærd, sundhed/risiko, tillid og generelt syn på sektoren), dukker op 'af sig selv' når man bare taler om mad og spisevaner, og i hvilket omfang et udtalt fokus på svineproduktion og svinekød er del af en nødvendig referenceramme for at tage disse temaer op. På baggrund af eksisterende undersøgelser kunne det forventes, at de fleste af disse temaer vil blive berørt under de indledende almene diskussioner af mad. Især spørgsmål om dyrevelfærd, miljø og sundhed/risiko kunne tænkes at blive taget op, når talen falder på svinekød.

Interviewenes anden blok går eksplicit i dybden med opfattelserne af svinekød, svineproduktion og -forarbejdning. Formålet med denne del er at få uddybet deltagerens syn på svinekød, svineproduktion og -forarbejdning. Sigtet er dobbelt: dels at få et billede af hvilke parametre der lægges vægt på når man forholder sig til svin og svinekød, dels – især – at få belyst hvordan og i hvilket omfang miljø, sundhed/risiko og dyrevelfærd spiller en rolle for folks forestillinger og praksisser. Netop disse tre temaer har været genstand for nogen mediemæssig opmærksomhed i løbet af de senere år. Man kunne derfor forvente, at de hver for sig har sat forskellige former for spor, som vil komme til udtryk i diskussionerne og argumenterne for og imod svin og svineproduktion.

Selvom det ikke kunne forventes at deltagerne

besidder den store detailviden om svineproduktionens faktiske miljømæssige forhold, var en grundlæggende hypotese imidlertid at miljøspørgsmål spiller en væsentlig rolle i vurderingen af svineproduktion. Miljøspørgsmålet forventedes dels at blive trukket frem som svineproduktionens påvirkninger af stofstrømmene i økosystemerne (f.eks. bidrag til eutrofiering); dels i en mere æstetisk sammenhæng, som på den ene side handler om f.eks. ødelæggelsen (homogeniseringen) af landskabet og på den anden side om lugtgener.

På samme vis kunne det forventes, at sundhedsmæssige risici spiller en vis rolle i diskussionerne af svin og svinekød. Det forventedes, at de overvejende ville blive diskuteret med udgangspunkt i problemer i produktion og forarbejdning – og i mindre omfang med udgangspunkt i håndteringen af svinekødet i husholdningerne. Her er det væsentligt at få belyst i hvilket omfang sundhedsmæssige risici diskuteres med udgangspunkt i egen sundhed (konkret mistillid til produkterne og angst for at blive syg af f.eks. salmonella), eller som mere abstrakte risici på samfundsmæssigt plan (noget der rammer 'de andre' eller skaber utryghed som følge af tabte medicinske behandlingsmetoder). Tæt knyttet til især diskussionerne af de sundhedsmæssige risici er belysningen af, i hvilket omfang man har tillid til svinekødet og hvorfor/hvorfor man ikke har det.

Endelig tyder tidligere gennemførte undersøgelser på, at dyrevelfærd spiller en helt central rolle for synet på svinesektoren. Dette tema måtte vi forvente trukket frem inden for en bredere ramme af de overordnede produktionsbetingelser i det moderne industrialiserede landbrug, hvor dyrene i stigende grad behandles som produktionsenheder. Modbilledet til dette ville være landbruget, som det så ud 'i gamle dage', og alternative produktionsformer, såsom frilands- og økologisk drift hvor dyrenes velfærd tilgodeses på et andet plan.

Interviewene afsluttedes med en blok om de aktører der er på banen i forhold til både produktion og forarbejdning og svinekød som mad. Formålet var her bl.a. at få belyst, hvilket syn deltagerne har på den rolle aktører som forbruger- og miljøbevægelsen, slagterierne, landmændene, landbrugsorganisationerne, politikerne, den enkelte forbruger m.fl. spiller i forhold til nogle af de diskussioner, der er fremhævet i de tidligere blokke, samt hvilket ansvar deltagerne tillægger disse aktører. Et tema af særlig vigtighed i denne blok er spørgsmålet om, hvilken tillid man har til de forskellige aktører – i modsætning til diskussionerne i

den foregående blok, hvor det i højere grad handler om tilliden til selve produktet. På den ene side måtte vi forvente, at tilliden er et markant udtryk for hvilken rolle de forskellige aktører har eller kan/bør spille i forhold til svin og svineproduktion. På den anden side kunne det forventes, at tillid til aktørerne er et væsentlig element i forhold til forvaltningen af tilliden til selve kødet og varetagelsen af de tre temaer (miljø, fødevarerikkerhed, dyrevelfærd) der er nævnt ovenfor. På baggrund af undersøgelser gennemført inden for andre områder måtte det endvidere forventes, at der vil være tale om forskellige typer af tillid og dermed forskellige forventninger og roller.

3.4 Metodiske forbehold

Inden selve analysen er det nødvendigt med en diskussion af en række konkrete metodiske problemstillinger, som for det første vedrører de stimuli (billeder), der blev anvendt i forbindelse med diskussionerne og deres relation til gældende lov på området for svinehold. For det andet gælder det den konkrete deltagerudvælgelse, for det tredje interviewenes emnemæssige belastning tiden taget i betragtning og, endelig, for det fjerde, tidspunktet på året for gennemførelsen af interviewene.

I dele af interviewene blev diskussionerne struktureret og stimuleret ved uddeling af sæt af billeder eller ordkort, der skulle kommenteres og/eller sorteres. Nogle af billederne viste typiske forhold i forskellige former for svinebrug. Fra den konventionelle model blev vist fotos af fikserede søer, slagtesvin på fuldspaltegulv, diegivende søer i båse og en gyllespreder på en mark. Fra frilands- og økologiske brug vistes et billede af søer med smågrise på friland. Endvidere blev der vist billeder som illustrerede forholdene i det konventionelle svinebrug. Billederne fra de konventionelle brug illustrerede imidlertid situationer, der forsøges taget højde for i nyere lovgivning. Lov om indendørs hold af drægtige søer og gylte foreskriver således at drægtige søer og gylte i en vis periode skal holdes i løsdrift (Justitsministeriet, 1998) – for eksisterende bygninger skal dette dog først overholdes fra 2014. Lov om indendørs hold af smågrise, avls- og slagtesvin foreskriver, at de velfærdsmæssige forhold skal forbedres – men også her gælder det at eksisterende bygninger først skal opfylde disse krav efter 2015 (Justitsministeriet, 2000). Diskussionerne i grupperne viste, at ingen af deltagerne var bekendt med den lovfæstede bestemmelse om gradvis overgang til de mere dyrevenlige forhold i det konventionelle svine-

brug. Diskussionerne udfoldede sig i høj grad som en kontrastering af de gamle og i stort omfang stadig aktuelle forhold i den konventionelle drift på den ene side og frilands-/økomodellen på den anden side. Billederne der viste staldindretningen, som den fremover skal se ud for konventionelt svinebrug, blev i vidt omfang ikke opfattet som et stort fremskridt for dyrene, men blev slået i hartkorn med de billeder, der viste fikserede søer og slagtesvin på fuldspaltegulv. Kun enkelte noterede sig, at det ser lidt mere rimeligt ud med den nye model, om end frilandsmodellen i mange tilfælde stadig blev opfattet som 'det rigtige'.

Man kan naturligvis diskutere det metodisk rimelige i at basere diskussionerne om de forskellige svinebrugsmodeller delvis på baggrund af nogle billeder der viser en model, der ved lov er besluttet er på vej ud. Når billedmaterialet alligevel er anvendt, er det først og fremmest fordi det viser situationer, der – må det forventes - stadig vil være de fremherskende i dansk svinehold de næste mange år, omend de vil være forbudte i nybyggeri. Desuden viste muligheden for at sammenligne de to driftsformer (den eksisterende og den kommende) sig at være en pointe i sig selv, idet slående mange stort set identificerer de to former for det konventionelle svinehold som en kontrast til den model der inkorporerer adgang til frilandsarealer. For de fleste deltagere er ankerstenen ikke forholdene i stalden (om end halm og mere plads foretrækkes), men spørgsmålet om mere friland. Fronterne i diskussionen er muligvis trukket skarpere op, fordi vi har vist billederne af den hensygnende model med fikserede søer og slagtesvin på fuldspaltegulv. Omvendt er det rimeligt at fastholde, at den model dog ikke er mere på retræten end at den for indeværende er – og sandsynligvis indtil udgangen af den tiårige overgangsperiodes udløb vil være – den dominerende model i det konventionelle svinebrug.

En del af diskussionerne om dyrevelfærd og svine-sektorens fremtidige udvikling handler om skismaet mellem frilandsgrisen og det indendørs svinehold. Dette problem – som står centralt for mange af de interviewede – søger de gennemførte lovgivninger ikke at finde løsninger på.

Anvendelsen af et analyseinstitut til rekruttering af deltagere i fokusgrupperne har medført, at forskergruppen ikke har haft den fulde kontrol over deltagerudvælgelsen. I praksis fulgte analyseinstituttet ikke de udstukne retningslinier, men undlod at frasortere alle med f.eks. tidligere beskæftigelse inden for eller i relation til svineop-

dræt og slagtning. Dette medførte deltagelse af personer, der havde været beskæftigede inden for slagteribranchen eller driver deltids-/fritidslandbrug. Disse forhold opdages ifølge sagens natur først undervejs i interviewet, hvor det er for sent at udelukke de pågældende.

Problemet med at have deltagere som har været beskæftiget professionelt eller i fritiden inden for rammerne af det der skal diskuteres i gruppen, er at de kan komme til at dominere diskussionen eller ligefrem fungere som en slags eksperter på området qua deres erfaring. I det interview hvor der fandtes en enkelt tidligere slagteriarbejder (Hårby), var det ikke et problem. Ej heller i det interview hvor der sad en enkelt person, der selv havde grise hjemme til eget forbrug (Kolding 2). I Nykøbing Mors, hvor der sad to fritidslandmænd og en tidligere slagteriarbejder, kom det imidlertid til at præge diskussionen en del og satte i noget omfang de øvrige diskussioner ud på et sidespor, idet der opstod en front imellem slagteriarbejderen og de to fritidslandmænd.

I det metodiske afsnit nævnte vi fokusgruppeinterviews evne til at belyse de mange nuancer i en diskussion hvis alle berørte delemner kan levnes tilstrækkelig lang diskussionstid. I den forbindelse må vi konstatere at vi har haft så mange ting på dagsordenen, at det i flere tilfælde for at nå hele dagsordenen igennem var nødvendigt at gå videre i programmet, skønt vi kunne mærke at der kunne tales længere om det enkelte emne. I de konkrete situationer har vi derfor været nødt til skønsmæssigt at vurdere, om der var kød nok på et givet område før vi under hensyn til den knappe tid måtte bevæge os videre.

Som allerede antydnet kan tidspunktet på året for gennemførelsen af interview om mad være af nogen betydning for, hvordan en snak om madkultur udformer sig: Op til jul tænker man måske lettere på flæsk og sylte, til påske på påskelam, om sommeren på jordbær og nye kartofler, mens efteråret måske indbyder til livlige forestillinger om æbler. Det kan derfor ikke pure afvises, at det massive fokus på gris og svinekød under de indledende diskussioner af den danske madkultur i noget omfang var præget af den da tilstundende, søde juletid.

3.5 Læsning og transkribering af interviews

Alle interviews blev optaget på bånd og efterfølgende transkriberet – en proces der uvægerligt medfører tab af nuancer, først i form af mimik og

gestikulationer, der ikke fanges af båndoptageren, dernæst af toneleje, særlige tryk mv. som heller ikke fremgår af den udskrevne version af interviewene. For at sikre en god gengivelse af de faktiske diskussioner i grupperne er interviewene udskrevet under anvendelse af en notationsteknik, der i et vist omfang fanger afbrydelser, latter, ironi eller vrede – ligeledes har de der gennemfører analysen også været til stede ved gennemførelsen af interviewene enten som moderator eller observatør.

Da talesprog generelt fremstår usammenhængende eller måske ligefrem forvirrende, hvis man blot ser en ordret gengivelse, er der i de citater, der bringes her i rapporten foretaget en nænsom redigering af diskussioner og udtalelser. Det betyder, at det renskrevne citat fremstår noget anderledes end det transkriberede. Fokus i denne redigering har været, at bevare så megen autenticitet som muligt og samtidig øge læsbarheden af citaterne. Fyldord, udbrud, gentagelser og kommentarer er derfor udeladt, hvis de er vurderet som værende af mindre eller ingen betydning. I de tilfælde, hvor det blot er et 'øh' eller et gentaget ord, er sådanne udeladelser ikke markeret i citaterne. Er der tale om større udeladelser – f.eks. fordi der kører to parallelle diskussioner uafhængigt af hinanden, eller meningsforstyrrende indskud - er dette markeret med tre prikker i en parentes: (...). Mishagsytringer eller særligt tonefald er i et vist omfang medtaget i parenteser eller markeret med understregninger. Enkelte steder har det været nødvendigt at uddybe udsagn, f.eks. fordi der refereres tilbage til tidligere diskussioner – dette er gjort i kantede parenteser. Redigeringer af anvendte citater har også inkluderet vending af ordstillinger eller ombytning af rækkefølgen på ord.

Endelig skal der gøres opmærksom på, at tre prikker uden parentes markerer en pause eller en ufuldendt sætning.

4. Svin er dansk! Svin er godt?

I INTERVIEWENE OPTRÆDER svinekød som en af de klare topscorere, når hierarkiet over den mest danske mad skal etableres. Ser man bort fra mad som rugbrød, marinerede og stegte sild, og nye kogte kartofler der nævnes af mange, eller sommerens jordbær og vinterens rodfrugter der også trækkes frem, og alene kigger på kødsiden, er der stort set svin over hele linien. Det er ikke fordi f.eks. oksekød slet ikke forbindes med det særligt danske ved det danske køkken. I nogle grupper er der et par deltagere, der netop protesterer en smule over de øvrige deltageres stærke fokus på svinekødet, men det samlede indtryk er, at det nu engang er de gamle traditionelle retter som svinekød indgår i, der er mest udbredte og klarest placeret i toppen af det imaginære hierarki over *rigtig* dansk mad.

De retter der henvises oftest til, er de førnævnte frikadeller (ikke sjældent udråbt til nationalretten), desuden flæskestegen, stegt flæsk med persillesovs, sylte, leverpostej og i lidt mindre omfang, svinemørbraden.

De karakteristika der oftest knyttes til den danske madkultur og ikke mindst til svinekødet er, at det er fed, tung og lidt kedelig mad. Mad der ikke opbyder det store raffinement. Desuden synes der at være en tendens til, at svinekødet er det kød man villigst giver sig i kast med at diskutere, ligesom det også er her de mest følelseladede diskussioner forekommer. Dette kan muligvis i et vist omfang tilskrives den overordnede ramme for de indledende diskussioner, nemlig en afsøgning af hvori den særligt danske madkultur består – hvis deltagerne fremhæver svinekød som særligt dansk, vil dette forhold være med til at sætte svinekødet i fokus. Desuden har vi som interviewere, også i de indledende diskussioner hvor vi ikke over for deltagerne har 'afsløret' at være særligt interesserede i deres syn på svinekød og produktionen deraf, i højere grad spurgt ind til emner der lugtede af gris, end til dem der relaterede sig til andre kødtyper. Denne i begyndelsen af interviewene 'skjulte' særinteresse for svinekødet må således antages i noget omfang, at være årsagen til at længere udredninger om svinekødet får lov at udfolde sig.

På trods af disse forbehold er det dog det samlede indtryk, at de spontane ytringer der opstår omkring svinekød er mere farverige og følelseladede end de der vedrører andet kød og/ eller fisk. En nærmere analyse af i hvilket omfang svinekød opfattes som mere kontroversielt end andet kød, måtte imidlertid også tage højde for det forhold, at kød i sig selv er et tema der er meget omdiskuteret og kontroversielt (Holm & Møhl, 2000).

Det efterfølgende citat stammer fra en runde, hvor deltagerne havde noteret hvad de kom til at tænke på, når man siger 'dansk mad' og 'dansk madkultur'. Det er et typisk eksempel på hvordan den danske madkultur opfattes og hvordan svinekødet placeres i denne kontekst:

Else: Jeg har skrevet sådan nogle stikord. Jeg har skrevet kartofler i mange afskygninger. Jeg synes at når jeg tænker rigtigt på dansk mad, så er det tit sådan noget med kartofler. Jeg har også skrevet saucer. Det hedder næsten souser, når det er dansk (griner) (...). Og så har jeg skrevet for mange kogte grøntsager. Jeg synes vi danskere er utroligt slemme til altid at skulle koge grøntsagerne. Jeg har også skrevet for få rå grøntsager – og så har jeg skrevet meget grisekød, og specielt fars (...). Og så har jeg skrevet ret fed mad. Sådan tung mad. Svært fordøjeligt mad. Jeg savner ikke det der gammeldags, fede mad. (griner)

Janus: ... det gør det jeg, det må jeg nok indrømme. Det gør lykke.

X: Det kommer vist an på om man er født i byen eller på landet.

Else: Det kan godt være, jeg kan da også godt lide min mors gammeldags mad, men, jeg synes det er mere spændende meget af det lidt mere eksotiske med rå grøntsager ...

Men som det ses i ordvekslingen, er der dog også en tendens til at nogle næsten sygner hen i slet skjult begejstring ved tanken om nogle af de traditionelle retter hvor flæskestegs fedt nærmest driver dem af hagen, og den opbagte sovs er så stiv at skeen kan stå af sig selv. Den lyst kan både unge og ældre samles om, landboere dog lidt oftere end

byboere. I flere af de tilfælde hvor snakken falder på fedt og på forestillingen om at svinekød er ensbetydende med blævrende fedtbræmme, korrigeres de deltagere der står for det syn af andre deltagere der understreger, at der findes mere fedtfattige udskæringer. De deltagere der mener at svinekødet pr. definition er fedt og som heller ikke bryder sig om det, bliver ofte irrettesat af dem der priser svinekødets velsignelser, men der er dog undtagelser fra denne trend. Det følgende citat stammer fra en deltager, der selv har en håndfuld grise derhjemme, hvis forældre havde et svinebrug, og som her fortæller i hvilken retning hendes associationer gik på ordene gris og svineproduktion.

Mie: (...) jeg kommer fra en grisegård og skrev som det første gyllelugt og larm og penge. Det er hvad jeg har fået med. Jamen altså, jeg har jo selv gris i boksen, og jeg tror egentlig at grunden til at jeg måske også synes at det er blevet sværere at anvende en hel gris, måske er fordi at man gerne vil leve (...) fedtfattigt og så videre. Grisekød er måske lidt federe. Mange retter appellerer til sådan lidt mere fedt, hvor man synes at kalkun og kylling og andet altså... men jeg kan nu godt anvende sådan en gris, også uden at det bliver fed mad. Men jeg skriver også her at jeg forbinder også min egen barndom med fed mad og farsretter, flæskesteg, hjerte, lever, og så har jeg også skrevet de samme ting som dig med griseetik og velfærd [her refereres til en anden deltager der har udpeget dyrevelfærd som et problem i den moderne industrialiserede svineproduktion].

Som det fremgår af citatet, mener denne svinekyndige deltager at svinekød traditionelt set har været meget fed mad (jf. henvisningen til barndommens fede mad), og at det fremdeles falder mest lige for at tilberede svinekød på måder, som sætter fedtprocenten i vejret i modsætning til fjerkræ, der opleves som mindre nært knyttet til fedtrige anretninger. Argumentet for at holde igen med de fede tilberedninger er det moderne ideal om fedtfattig og let kost, og deltageren får i citatet talt sig frem til, at hun kan godt leve op til det ideal – selv om hun finder, at kødets egenart egentlig egner sig bedst til at se stort på kravet om begrænsning af fedtet.

På tværs af alle grupper findes der en klar tendens til, at et ikke uanseeligt antal deltagere fraskriver sig den fede, traditionelle måde at tilberede de gamle retter på. Men der er netop ikke tale om at afskrive retterne, blot tilsættes de lidt krydderi, fedtet fjernes eller de iblandes eller erstattes af

andre kødtyper – frikadellerne er et gennemgående eksempel på disse forvandlingsøvelser. Det kunne altså tyde på, at svinekødets status som traditionsforlænger undergår en glidende forandring, hvor retterne afpasses mere moderne luner, og ikke at de går i glemmebogen. Tilbage står dog julen og dens overdådige frådren i svinekød tilberedt som 'i gamle dage', et særkende som de færreste stiller spørgsmålstegn ved den fortsatte berettigelse af, og som et par deltagere mener nu om stunder ligefrem kan opleves som eksotisk, fordi det netop ikke længere er noget der dyrkes i udstrakt grad af den enkelte.

Svin er altså sådan set godt, om end den dominerende tendens til at svinekødsretter nemt associeres med det traditionsbundne og tunge ikke opleves som udpræget positivt af den store gruppe af deltagere. Når svinekødet alligevel overlever som en stærk komponent i det særligt danske køkken, synes det at være fordi det finder moderniserede anvendelsesformer eller rettere at de gamle retter varieres og peppes lidt op.

Skønt svin nok er godt, er det ikke altid godt nok. Der er således også i vores undersøgelse fundet belæg for, at bekræfte at svinekødet så langt overvejende henvises til hverdagens trummerum, mens gæstemiddage og festlige lejligheder i højere grad kalder på andre kødtyper, eller, som det ofte formuleres, dyrere kød (typisk okse eller lam) eller fisk – en tendens, der også er fundet i andre undersøgelser (Holm & Kildevang, 1996). Svinekød er altså billigt kød, og det er kød der signalerer lavstatus. Som det fremgik af forrige citat, er det også kød der forbindes med farsretter. Det er i øvrigt et andet karakteristikum ved deltagernes skelnen imellem hvad der er mad til hverdag og hvad der sømmer sig mere til festlige lejligheder. Hvor hverdagen nærmest har eneret på farsmaden, er gæstebud præget af at der hellere tilberedes hele stykker kød – eller som en deltager udtrykker det: '*det rene kød*'. Til hverdagen hører altså det grumsede farskød, mens gæster bydes de rene, regulære stykker kød. Sondringen mellem fars og hele stykker kød er naturligvis ikke sammenfaldende med en skelnen imellem svinekød og andet kød. Imidlertid er der en tendens til at mange oplever svinekød og fars som lidt af samme skuffe: det er hverdagsmad, og ikke specielt god mad ('ikke godt' kan i den sammenhæng betyde fedt, kedeligt, billigt eller uønsket af rent smagsmæssige årsager). Den position modsiges primært af deltagere der argumenterer for at svinekød smager udmærket, ikke nødvendigvis er så fedt eller at hakket kød, hvis bare

det er magert, ikke er ensbetydende med dårlig mad.

Selv om svinekød ikke altid karakteriseres som principielt uegnet til gæstemad, så peger flere deltagere på, at de næppe ville servere det for indbudte gæster. Flæsketegen er i den forbindelse en undtagelse, men er dog primært knyttet til julesæsonen. Svinemørbraden på sin side vakler lidt frem og tilbage mellem en klar gæstegestus og vurderingen af ikke at være lige i øjet når gæsterne skal trakteres.

En tredje variant af observationen at svin er godt med forbehold, består i deltageres vurderinger af den kvalitetsudvikling, der er sket med kødet. Flere ældre deltagere fastholder således at svinekød i handlen ikke er hvad det har været, og anfører det som en væsentlig årsag til at de ikke rører det. Andre udtrykker sig, uden den tidsmæssige horisont, generelt negativt om kvaliteten af svinekødet (jf. ovenstående afsnit der placerer fars- og svinekød på samme trin i kødhierarkiet). Nogle udstiller dog også deres glade hang til gris og begrundet det med kødets rige anvendelsesmuligheder, den ferske smag eller de ovenfor nævnte anledninger til at smovse i fedt.

Kun ganske få anfører i de indledende diskussioner af dansk mad dyreetiske eller miljøbaserede forbehold over for produktionen af svin. De kvalitetsvurderinger der trækker på elementer fra en immateriel kvalitetsopfattelse⁴, er i de indledende diskussioner meget sparsomme. Svinekød diskuteres primært inden for en snævrere ramme, hvor spisekvaliteten er det afgørende og dominerende parameter. Der tegner sig altså et billede, hvor de indledende diskussioner af mad og svinekød (i det omfang deltagerne selv sætter det på dagsordenen) føres som diskussioner af, hvad den gode mad er, defineret ved dens nydelsesmæssige spisekvalitet. I det øjeblik vi ændrer rammerne i interviewene og dermed for diskussionen og kræver at deltagerne forholder sig specifikt til svinesektoren, ændres debattens fokus. Der dukker et langt bredere spektrum af kvalitetsvurderingsparametre op fra det immaterielle kvalitetsbegrebs skuffe med dyrevelfærd som det emne, der påkalder sig mest indignation. I det hele taget fører den drejning af diskussionen i samtlige interviews til, at en langt mere kritisk tone opstår.

For god ordens skyld bør det dog præciseres, at vi som dagsordensættende under interviewene er med til at påvirke hvilke baner det er mest oplagt at tænke i for deltagerne. Når vi stiller spørgsmål om hvad dansk mad er, og om hvad der adskiller hverdagsmad fra gæstemad, er det ikke overraskende at der primært tales om spisekvalitet. Vores oplæg midt i interviewet, hvor deltagerne guides til at diskutere svinesektoren specifikt medfører, hvad der heller ikke er overraskende, en diskussion der inddrager mange andre parametre end spisekvalitet. Pointen er imidlertid, at intet ville være til hinder for at deltagerne i de indledende diskussioner definerer god mad som den mad, der er produceret under acceptable forhold – et argument der understøttes af det forhold, at der er et par stykker, der får den idé allerede under de indledende diskussioner.

Dette fører til den konklusion – som vi siden skal nuancere – at konteksten er afgørende for hvilke debatter der føres og også hvordan man vurderer svin og svinekød. Det gælder dog ikke kun i den (kunstige) interviewsituation, men også i det (virkelige) daglige liv. Indirekte er den fundne opsplitning imellem de forskellige typer af diskussioner et fingerpeg om, at de fleste folk i deres daglige praksisser omkring mad – forstået som både indkøb og madlavning – i første omgang orienterer sig ud fra vurderinger af spisekvalitet og pris. Dette er ikke ensbetydende med at der ikke er holdninger og endda særdeles stærke holdninger omkring produktionsforholdene og de rationaler der styrer disse forhold. Blot er holdningerne ikke hægtet nagelfast til de daglige praksisser i indkøbssituationen, som dels er præget af dennes kommercialiserede og kommercialiserende kontekst, dels er noget der ofres relativt begrænset tid på, og som endelig for den enkelte altså synes snævrere forbundet med tanker om kødets anvendelse end dets oprindelse.

4 Immateriel kvalitet henviser til de kvalitetsparametre der ikke er repræsenteret ved selve produktet dvs. miljø, etik, sociale forhold etc., der typisk er konsekvenser af produktionen. Modsat refererer de materielle kvaliteter til de kvalitetsparametre, der netop er repræsenteret ved det materielle produkt såsom smag, konsistens, giftighed, ernæringsmæssig status etc. Se endvidere kapitel 4.

5. Miljø, dyrevelfærd, sundhed og sikkerhed

NOGLE AF DE TEMAER, der har været fremtrædende i de senere års diskussioner af mad og madproduktion, er miljø, dyrevelfærd, sundhed og sikkerhed. Det er hensigten med dette kapitel, at belyse hvordan og med hvilken vægt disse temaer optræder i fokusgrupperne. Sundhed og sikkerhed er temaer, der begge hænger snævert sammen med madens primære funktion i den forstand, at de hver for sig eller samlet kan være med til at placere en grænse mellem det der kan kategoriseres som mad henholdsvis ikke-mad. På den måde udgør de sammen med madens organoleptiske kvaliteter (smag, tekstur, lugt mv) det, der kan kaldes madens materielle kvaliteter (Lassen, 1993), kvaliteter som man traditionelt har forholdt sig til ved vurdering, køb og indtagelse af maden. I modsætning til de materielle kvaliteter er de immaterielle kvaliteter kendetegnet ved ikke at være fysisk repræsenteret i det færdige produkt, og dermed ikke af primær betydning for maden som mad. De immaterielle kvaliteter er alle relateret til madens produktionshistorie, og kan udover miljøforhold og dyrevelfærd handle om arbejdsmiljø, udbytning af den 3. verden eller lignende. Til forskel fra de materielle kvaliteter har de immaterielle kvaliteter en forholdsvis kort historie, som noget man forholder sig til i forbindelse med maden - i Danmark optræder de først for alvor som forhold af betydning i løbet af 1980'erne, hvor man kan konstatere en tendens til, at forbrugernes kvalitetsdagsorden i forbindelse med maden skifter så begge aspekter er inkluderet.

Dette gælder også for svin og svinekød, hvor de gamle diskussioner af smag, lugt (f.eks. ornelugt), sikkerhed (f.eks. trikiner) i stigende grad i løbet af især 1980'erne suppleres med miljø og dyrevelfærd. Begivenheder af ofte skandaleagtig karakter - såsom iltsvindet i indre danske farvande, antibiotikaanvendelse og -resistens samt fiksering af søer - har gennem de seneste årtier være med til at fastholde de temaer, der er i fokus i dette kapitel, på den offentlige dagsorden. Fokusgrupperne rummer således en mulighed for at se i hvilket omfang disse temaer er repræsenteret i den måde man diskuterer svin og svineproduktion på, blandt andet

ved at se på hvilke spor dels udviklingen inden for svine sektoren og dels de oprindelige 'skandaler' har sat sig i befolkningen.

5.1 Miljø

Siden begyndelsen af 1970'erne har miljøspørgsmål været højt placeret på den offentlige dagsorden, og siden begyndelsen af 1990'erne har den miljømæssige diskurs i modsætning til tidligere i højere grad også inkluderet spørgsmål om fødevarer og miljø - ikke mindst i form af diskussioner af økologien og mulighederne for at øve indflydelse på fødevarereproduktionens miljømæssige konsekvenser via grønt politisk forbrug. Især i de senere år har denne diskussion i høj grad handlet om landbrugets produktionsmetoder, noget der i ganske særlig grad har været aktualiseret af debatterne i kølvandet på de gentagne observationer af iltsvind i indre danske farvande, og de deraf følgende diskussioner der førte til de to vandmiljøhandlingsplaner. Dette kombineret med den stadigt voksende svineproduktion og dennes fordeling på færre og større bedrifter har betydet, at der i medierne har været et relativt stort fokus på svineproduktionens miljømæssige betydning. Disse diskussioner har specielt drejet sig om udledningerne af gylle og dermed kvælstof, hvor det i forlængelse af debatterne i forbindelse med vandmiljøhandlingsplanerne har handlet om næringsstoffernes ødelæggelse af vandmiljøet. Konsekvenserne i form af ødelæggelsen af grundvand har dog også været et gennemgående tema. Ved siden af disse mere traditionelle miljømæssige diskussioner af konsekvenser af udledninger af forurenende stoffer, har andre diskussioner været af mere æstetisk karakter og dels handlet om de lugtgener, der er forbundet med svineproduktion og i særlig grad med koncentreret svineproduktion, samt (om end i mindre grad) produktionens konsekvenser for det åbne landskab.

På denne baggrund ville det være forventeligt, at miljøspørgsmålet trådte tydeligt frem i diskussionerne i fokusgrupperne - både i de mere generelle diskussioner af deltagernes daglige kost, men i særlig grad i diskussionerne af svinekød og svine-

produktion. Selvom der i alle grupperne er diskussioner af miljø, er dette dog langt fra det vigtigste tema. Tydeligst er det i de mere generelle diskussioner af dansk mad, hvad man spiste dagen før og hvorfor samt forskellen på hverdags- og festmad. Her er det karakteristisk, at miljø i ingen af grupperne er et tema, der inddrages i argumentationerne for hvad man spiser og hvorfor. De undtagelser der er fra dette, er dog enkelte sporadiske diskussioner af økologi og økologiske produkter, som vil blive behandlet i et senere afsnit. Diskussionerne i de indledende faser handler alt overvejende om madens organoleptiske kvalitet, omstændigheder omkring indkøb og tilberedning samt i mindre omfang selve spisesituationen. Som omtalt i foregående kapitel, bliver miljøet først inddraget i diskussionerne i det øjeblik, hvor diskussionens ramme flyttes fra måltidet og den danske mad til svin og svinekød og her sker det alt overvejende i relation til økologien og svineproducenternes gylleproblemer.

5.1.1 Gylle

Selvom miljø ikke er et dominerende tema, er diskussioner omkring svineproducenternes gylleproblemer alligevel relativt detaljerede. Udgangspunktet for disse diskussioner er negativt i den forstand, at der ikke er nogen der for alvor anfægter, at der er tale om et problem som på en eller anden måde skal håndteres. Som vi kommer tilbage til senere i kapitel 6, er der imidlertid forskellige opfattelser af hvem, der er ansvarlige og hvordan problemet skal løses. Et eksempel på kritikken og de negative associationer gyllen vækker er følgende citat, hvor deltageren reagerer på billedet af en gyllespreder på en mark, som han i forbindelse med en sortering har lagt i en negativ kategori:

Kurt: ... gyllevognen (...) det er en del af produktionen og i det hele taget det som jeg hader mest. Jeg er motionscyklist, så det er simpelthen en pestilens med gyllevogne. Det stinker og det sviner og det forurener på det groveste. Det, er et uklædeligt biprodukt man gerne ville af med, så det er lidt en hadeafdeling.

Der er mange relativt abstrakte henvisninger til, at der er miljøproblemer i forbindelse med svineproduktion, uden at det dog konkretiseres nærmere hvad for problemer, der egentlig tænkes på. Når deltagerne begynder at blive mere præcise, sker dette imidlertid oftest i regi af gylleproblemet. Den relative betydning for deltagerne fremgår af, at

gylle i to af interviewene optræder sammen med dyrevelfærd i den fase, hvor deltagerne bliver bedt om at redegøre for deres associationer på svin og svineproduktion. Trods dette, er resultatet dog ikke i nogen af de to tilfælde, at diskussionerne af miljø og gylle bliver så nuancerede og følelsesladede som diskussionerne af dyrevelfærd. Samtidig er det imidlertid værd at bemærke, at der også er interviews, hvor gylle ikke kommer op af sig selv, men først på direkte forespørgsel. Det mest markante eksempel på dette er gruppen i København, hvor miljø overhovedet først optræder som selvstændigt tema i forbindelse med at moderatoren på et relativt sent tidspunkt spørger til det.

Når problemer med gylle diskuteres, sker det ofte med relativt upræcise henvisninger til at det er et stort og/eller alvorligt problem. I de nærmere karakteristikkere af problemets karakter er det først og fremmest lugtgener der diskuteres, og i mindre omfang grundvand og landskabsmæssige konsekvenser. Her er det særligt værd at bemærke, at den kontekst svin og miljø overvejende har været diskuteret i op gennem 1990'erne, nemlig som bidragyder til forureningen af de indre danske farvande, stort set er fraværende som specifikt tema – om end den nok ligger under mange af de generelle ytringer om svineproduktion og miljø. Dette er lidt i kontrast til resultaterne fra spørgeskemaundersøgelser udført for Danske Slagterier, der viser at godt en tredjedel af de adspurgte er helt eller delvis enig i, at gyllen er den primære årsag til forurening af grundvand og vandløb (Pedersen & Nielsen, 2001). Et resultat, der mere end antyder at fraværet af diskussioner af vandforureningsproblematikken ikke bør tages som udtryk for at dette problem ikke anses for væsentligt. En forklaring på det tilsyneladende misforhold mellem de to undersøgelser kan være at man faktisk er klar over at der er taget initiativer til at løse dette problem i forbindelse med den seneste vandmiljøhandlingsplan. Lige så væsentligt er det formodentlig, at forureningen af søer og fjorde ikke er noget man umiddelbart erfarer som borger, men er et abstrakt tema i modsætning f.eks. spørgsmålet om lugtgener, som er betydeligt mere fremherskende i interviewene – i god overensstemmelse med at mange formodentlig har været i nærheden af en svinefarm og haft konkrete oplevelser med lugten.

Som anført er lugt et tema, der berøres i flere af grupperne, uden at det dog kommer op i dem alle. Når lugten diskuteres, er det i nogle tilfælde med udgangspunkt i konkrete oplevelser, som i citatet med motionscyklisten ovenfor, hvor det er den

personlige oplevelse af ubehag der er udløsende for kommentaren – i andre tilfælde er lugtgenerne blot et element på listen over de negative sider ved industrialiseret svineproduktion, som det er tilfældet i følgende citat:

”Kirsten: (...) altså, når man sådan siger svineproduktion, så får jeg sådan et billede foran mig med den her grønne mark hvor de her griser humper rundt og leger og har det sjovt, men så lige bagefter så kommer der den der masseproduktion hvor de næsten står i flere etager oven på hinanden og den der forfærdelige lugt der er.”

Der lanceres i løbet af interviewene to typer løsningsmodeller til håndtering af gylleproblemerne. Den ene strategi tager udgangspunkt i, at årsagen til gylleproblemerne er koncentration og/eller kvantitativ vækst i svineproduktionen. I overensstemmelse hermed peger man på, at der må ske en reduktion i produktionens omfang. Den anden strategi er mere teknologioptimistisk og efterlyser teknikker, der kan løse gylleproblemet – samtidig er der dog en vis opmærksomhed på at især økonomien kan være en barriere for denne løsning, som det fremgår af følgende udtalelse:

Jan: (...) vi slagter 28 millioner svin om året. Man kan ikke have 28 millioner svin (...) gående på den måde dér [henviser til billede af fritgående grise].

Janni: Det kan man ikke. Det kan man ikke.

Jim: Det kan man ikke.

Janus: Det ville svare til at hele Tysklands befolkning boede i Danmark, hørte jeg den ene dag.

Jan: Problemerne med gylle - jeg har, ligesom Jim, nedfældning af gylle i den positive bunke. Men problemerne med gylle er der jo blevet gjort noget ved. Altså for det første, har man, godt nok under voldsomme protester fra landbruget, arbejdet med at overdække gylletanke [for at undgå] ammoniakudslip. (...). Man kan sådan set godt løse problemerne. Men det koster bare nogle penge og selvom svinepriserne er så høje nu, at [landmændene] dårligt kan få armene ned, så er det jo ikke dér, de satser.

Hvordan man opfatter dette økonomiske dilemma mellem hensynet til miljøet og økonomien tages op i et senere afsnit, som forsøger at belyse nogle af de centrale dilemmaer omkring dyrevelfærd, miljø, sundhed og økonomi.

5.1.2 Økologi, svin og svinekød

Økologi er et af de konkrete temaer man på for-

hånd kunne formode ville være med til at sætte miljøspørgsmålet på dagsordenen i grupperne. Siden FDB i samarbejde med Svanholm Gods i 1993 var med til at sikre de økologiske produkters fremgang på hjemmemarkedet, har økologi været et væsentligt element i debatten om landbrug, mad og madkvalitet. Man kunne derfor forvente, at økologien var taget op i et vist omfang i den indledende fase af interviewene. I enkelte af grupperne skete dette også, men dette til trods fører det ikke til en diskussion af sammenhængen mellem mad og miljø. En forklaring er måske, at økologien ikke i så høj grad er vigtig konkret i forhold til miljøet, men i højere grad benyttes som en måde at sende signaler om hvem man er – dette er særlig tydeligt i diskussionerne i Nykøbing Mors, hvor en deltager i præsentationsrunden lægger ud med at fortælle, at i hans husholdning køber de økologisk i en vis udstrækning – dog mest mælk og kornprodukter. En udmelding, der får de fleste af de efterfølgende deltagere til at indplacere sig selv i forhold til økologisk forbrug – eksempelvis:

Allan: Jeg hedder Allan og kommer fra Sydfyn, vi har 3 hjemmeboende børn, og det er min kone, der laver mad. Vi dyrker selv vores grøntsager, og vi køber det, der er på tilbud. Om det så er økologisk eller ikke økologisk, det er lige meget.

Men selv ikke i dette interview, hvor 2 deltagere udtrykkeligt gør opmærksom på at de har sympati for økologien og i en vis udstrækning køber økologiske produkter, udspinder der sig en miljømæssig diskussion i interviewets generelle del. De to eneste undtagelser fra dette generelle billede er i Kolding 2, hvor en deltager konstaterer, at det er særlig dansk at økologien er relativt vidt udbredt, og en anden senere fortæller om en økologisk grøntsagsabonnementsordning han er tilsluttet. Ingen af disse markeringer fører imidlertid til, at man i gruppen forholder sig til det gode eller dårlige ved økologien – i halen på oplysningen om den økologiske grøntsagskasse udspinder der sig dog en række interesserede forespørgsler til grøntsagsordningen og hvordan den virker, der mest har karakter af forbrugeroplysning.

Det er også karakteristisk, at ikke engang i disse to grupper, hvor økologi tages op relativt tidligt, har man en særlig detaljeret diskussion af økologi og svineproduktion. Når koblingen økologi-svin er relativt tilbagestående i diskussionerne kan det skyldes, at økologien alt overvejende har været markedsført inden for grøntsags-, korn- og mælke-

området – svinekød har således kun en markedsandel på 1%, hvor havregryn, mælk og rugmel ligger på hhv. 17,5%, 20% og 22% (Det Økologiske Fødevareråd, 1999). Trods dette er de sporadiske diskussioner, der trods alt er af økologi og svineproduktion først og fremmest at finde i den sektion af interviewet, der handler konkret om svineproduktion.

Uanset om økologien diskuteres specifikt i forhold til svinekød eller mere generelt, er et af de absolut gennemgående temaer spørgsmålet om tillid. Det handler alt overvejende om, i hvilket omfang man kan have tillid til det konkrete økologiske produkt og en væsentlig del af dette bliver spørgsmålet, om man kan stole på det system af myndigheder, landmænd og fødevarerproducenter, der ligger bag produktet. En position fremhæver, at man kan have tillid til økologien, i modsætning til andre mærker (f.eks. private mærker som 'Antonius' eller 'Frilandsgris'), som man er noget mere skeptiske overfor. Det er netop den statskontrol, der er koblet op på økologien, der i kraft af at den garanterer at produktet er i overensstemmelse med lovgivningen, der skaber tillid. Modsat private mærker, der er styret af producenter eller detailled med åbenlyse økonomiske interesser. Her f.eks. udtrykt af Morten i en diskussion af mærkningsordninger for Antonius, Økologiske og Frilandsgrise:

Morten: Hvad garanti er der for dem? Den ene er udgivet af Irma og den anden har en slagterforening udgivet. Den eneste der er rigtig og ægte og kontrolleret her, det er den her [viser kort med det røde Ø-mærke]. Og det eneste der (...) er kontrolleret på den, det er at grisen har levet økologisk. (...) Og det garanterer staten for. Men de her to, den ene det er Irma, der siger at de har levet på friland, hvor fanden skulle jeg vide det fra? Det skal jeg bare tro på det fordi Irma har fortalt mig det! Nej! Irma er sgu ligeglade. Men det lyder godt at sælge frilandsgrise. Antonius det var frie slagterkæder der gik ind og lavede sådan en. Og Antonius, det er bare en gris der har gået en tre-fire måneder eller hvor hurtigt sådan nogle grise de tager på, men den vejer bare halvfems kilo hvor de andre bliver slagtet når de vejer halvfjerds. Den er lidt federe. Det er det eneste Antonius siger. Så den kan jeg (...) ikke bruge til noget.

Det er dog ikke alle der enige i, at det røde Ø-mærke er tilstrækkelig til at sikre tilliden til de økologiske varer. Et udtryk for denne skepsis er mang-

lende tillid til de krav der skal opfyldes for at få tildelt Ø-mærket, som af nogle ikke vurderes at inkludere alle relevante temaer. En deltager problematiserer således, at dyrevelfærd ikke er omfattet – hvilket kun er delvis korrekt. Kritikken af Ø-mærket handler imidlertid især om en grundlæggende mistillid til landmænd og producenter. Denne mistro trækker på samme argument, som den skepsis Morten udtrykker i forhold til de private mærker i citatet ovenfor. Kærnen er, at eftersom landmænd og producenter grundlæggende er i erhvervet for at tjene penge og ikke af idealistiske grunde, så vil de være fristet til at snyde, for at opnå en ekstra økonomisk gevinst. I sin yderste konsekvens fører denne mistillid til, at man ikke kan stole på påståede immaterielle kvaliteter, da de kun er relateret til produktionsprocessen og således hverken kan måles eller på anden vis erkendes i det færdige produkt. Tilbage er så – for skeptikerne – sundhedsargumenter, eller som i det efterfølgende organoleptiske kvalitet, som eneste mulige argumenter for at købe økologisk svinekød – her eksempelvis udtrykt i en dialog i København:

Signe: (...) jeg kunne aldrig finde på at købe noget fordi det var økologisk.

Susanne: Nej, det kunne jeg heller ikke.

X: Er det grise, eller er det alt?

Susanne: Det er alt. Jeg kunne godt [finde på at købe] økologisk smør, det synes jeg smager bedre. Så det køber jeg, Men jeg synes ikke økologiske æg smager bedre. Og jeg synes heller ikke økologisk kød smager bedre. Og så er det næsten lige meget. (...) Men en fritgående gris ville jeg da helt sikkert hellere spise end en der har gået inde fordi kødet er mere ...

Ovenstående antyder hvor meget de positive eller negative værdier, man på forhånd tillægger forskellige produktionsformer, kan betyde for vurderingen af økologien. Susanne har således en oplevelse af at frilandsgrise smager bedre end den økologiske, uagtet at mærkningen 'frilandsgris' kun sikrer, at grisen er på friland i den første levemåned, hvorimod der i de økologiske regelsæt er krav om adgang til friland i hele sommerhalvåret. Var det vitterlig adgangen til det frie, der var afgørende for den oplevede smag, måtte man altså forvente at de økologiske på linie med de fritgående adskiller sig fra de konventionelle.

Når diskussionerne handler om de konkrete baggrunde for eller imod økologisk svinekød, er det bemærkelsesværdigt i hvor ringe grad de

afspejler de temaer, der er opstillet krav om i lovgivningen. Det væsentligste idegrundlag for økologien er dokumentationen af en miljømæssigt bæredygtig produktion – i forhold til dyrehold suppleres dette af krav til dyrevelfærden. Det er imidlertid karakteristisk, at miljøet stort set ikke er et tema, der bringes på banen som argument for (eller imod) økologien i interviewene, hvorimod den forbedrede dyrevelfærd nævnes i flere grupper. En forklaring på den tilsyneladende mangel på miljømæssig opmærksomhed kan være, at hvis man er tilhænger af økologien, så er det miljømæssige et underliggende tema, det så at sige ikke er nødvendigt at drage ind som argument, fordi man går ud fra at det er der enighed om. Samtidig, og måske mere væsentligt, forholder det sig sådan, at det ikke kun er de forhold, der ligger i reguleringen af økologisk produktion, der spiller ind, når forbrugerne køber økologisk, men at der derimod er andre argumenter som miljøet potentielt kan stå i skyggen af. En spørgeskemaundersøgelse i 2001 (Danmarks Statistik, 2001) har eksempelvis vist at 71% af familierne tillægger miljøet stor eller meget stor betydning for købet af økologiske fødevarer – tilsvarende er procenten for dyrevelfærd 72%, sundhed 60% og smag 35%. Der er altså – når man anskuer økologisk mad generelt - flere typer argumenter, der spiller ind her og som kan være forklaringen på at miljøet ikke trækkes så tydeligt frem i den konkrete sammenhæng. At miljøet alligevel stort set er ude af økologidiskussionen må imidlertid tilskrives den kontekst, hvori økologi diskuteres i interviewene. Som tidligere anført er miljøproblemerne ikke blandt de væsentligste associationer, deltagerne fik ved at tænke på svin og svineproduktion. Set i dette lys er det ikke overraskende at miljøet er nedtonet, men at det er næsten ikke eksisterende, tilsyneladende fortrængt af diskussioner af tillid/mistillid samt i nogen udstrækning dyrevelfærd og sundhed, er noget overraskende.

I lyset af den dominerende rolle dyrevelfærd spiller for holdningerne til svineproduktion er det bemærkelsesværdigt at dyrevelfærd ikke spiller en stor rolle som argument for økologien. Der er ganske vist flere eksempler på argumenter om, at økologien sikrer grisene en mulighed for naturlig udfoldelse og derigennem tilgodeser deres velfærd, som dermed bliver et positivt argument for økologiske svin. Et eksempel er dette hvor en deltager kommenterer en bunke kort med Ø-mærket og fritgående grise:

”Jim: Jeg har en bunke her med det statsøkologiske mærke, og de grise jeg mener er økologiske. De har ikke en ring i næsen, og de er beskidte. Det altafgørende det er at svin, de skal være beskidte. Grunden til at jeg har alle de andre billeder af svinene [i en anden bunke], det er at de er alt for rene. Det vil sige at det er ren industriproduktion. Alle grisene er rene, det bryder jeg mig ikke om - og der er den med krølle på halen også. Flot krøllet, men, lidt for ren, synes jeg. Den skulle have været beskidt ligesom de andre.”

Jim argumenterer her for at økologi hænger sammen med dyrevelfærd – og er således i modsætning til den tidligere nævnte argumentation om, at økologimærket ikke sikrer (tilstrækkelig) dyrevelfærd. Udlægningen her synes at reflektere hans egne oplevelser med at se svin eller billeder af svin der er økologiske, men under alle omstændigheder afspejler det også den gældende lovgivning, der på en række punkter sikrer højere standart for dyrevelfærd i økologiske svinehold end kravene er i konventionel produktion (Plantedirektoratet, 1998). Det drejer sig f.eks. om krav om adgang til græsning i minimum 150 dage, fiksering, forbud imod halekupering, mm.

5.2 Dyrevelfærd

Dyrevelfærd, og særligt velfærden for produktionsdyr i landbruget, har de sidste årtier været et hyppigt opdukkende tema i den offentlige debat. Det er sket både i form af en løbende diskussion af dyrs velfærd, men især i forbindelse med skandaleagtige sager, hvor velfærdsproblemer for en bestemt husdyrtype har været bragt ind på den offentlige arena – ofte i forbindelse med TV-udsendelser eller aviskampagner om tilstande, der fremstilles som systematisk vanrøgt i store dele af branchen eller åbenbart uacceptable tilstande i enkeltbesætninger. I den forbindelse har også grisenes velfærd været på dagsordenen, og spørgsmål som anvendelsen af spaltegulve, tidlig fravænning af smågrise, fiksering af diegivende søer, dyretæthed i staldene, haleklipping og mangel på adgang til uden-dørsarealer har været tilbagevendende temaer. De offentlige debatter har sat deres tydelige præg på de konkrete diskussioner af svin og svineproduktion i grupperne – hvorimod dyrevelfærd, ligesom det kunne konstateres i forhold til det ydre miljø, ikke spiller nogen rolle i de mere generelle diskussioner af kosten. Men hvor miljø heller ikke spillede en dominerende rolle i de konkrete diskussioner af svin og svineproduktion, er svinenes velfærd det

dominerende tema i disse diskussioner i de fleste interviews – og ofte et af de første temaer deltagerne bringer op i den åbne indledning, hvor man skal associere på svin og svineproduktion. Det følgende citat er således kendetegnende for de fleste interviews:

”Anna: Ja, det første jeg kommer på, det er grisene, jeg har været meget tæt på, mine svigerforældre har haft en stor grisefarm i 20 år. Al den tid jeg har kendt dem, og jeg synes det er nogle helt urimelige forhold, de grise de har levet under. Det er nogle ganske små båse de kan hverken lægge sig ned (...) [eller] lade være, det er simpelthen ren og skær produktion.”

Udover at spille en rolle i forbindelse med åbningen af diskussionerne af svin og svineproduktion, spiller dyrevelfærden også en rolle som et væsentligt parameter i den skelnen flere af de interviewede foretager mellem det gode og det onde, i den forstand at velfærdsproblemer er med til at skille acceptabel fra ikke acceptabel svineproduktion. Denne skelnen placerer på den ene side en næsten Morten Korch-agtig pastoral idyl, hvor man mindes gamle dage, dengang hvor bonden havde tid til at klø grisene bag øret, og grisen samtidig havde frie udfoldelsesmuligheder. På den anden side er forestillingen – ofte næret af egne erfaringer eller medierne – om nutidens produktion, der foregår under trange vilkår langt fra grisenes naturlige tilstand. Der er ingen tvivl om at de fleste – som det udtrykkes i nedenstående citat – på et eller andet niveau begræder tabet af det der fremstilles som det tabte paradys for landmanden og grisen:

”Janni: (...) grisene, man har sådan et forestillingsbillede, jeg har i hvert fald et forestillingsbillede af den dér rigtig romantiske bondegård med de dér grise der går rundt og snøfter og ruller sig rundt i møget og har det rigtig godt. Og så straks kommer skræmmebilledet, det her store..., man ser de her huse når man kører; staldene dér; det stinker og hvordan har de det derinde?”

Der er i det hele taget en udbredt opfattelse at det på mange punkter, dyrevelfærden indbefattet, var bedre i gamle dage – om så disse gamle dage ligger 20 eller 50 år tilbage i tiden kan diskuteres, men bedre var det! Det gennemgående argument for at det var bedre før, synes at være, at man (dvs. bonden) dengang var mere uafhængig i den forstand at han ikke var underlagt de samme skræppe krav som dagens landmand. Der er således tale om en

række mekanismer, som vi senere skal uddybe, der er medvirkende til at landmandens handlerum er betydeligt indskrænket i dag: Landmanden, argumenteres det, oplever dette som en skærpet konkurrence, som tvinger ham til at producere på en bestemt måde som anses for at være dyrevelfærdsmæssig problematisk. Sagt med andre ord, er landmanden i dag fanget i en økonomisk situation hvor den internationale konkurrence til stadighed tvinger ham til at udnytte produktionsapparater – herunder grisene – mest rationelt, hvilket fører til at de uacceptable betingelser for grisene, eller med Egons ord:

Egon: (...) Bønderne, de bygger større og større stalde. Flere og flere grise ind i [hver stald]. Jeg synes ikke det er det værd fordi, sådan som Danish Crown, for eksempel (...) vil til at straffe landmændene, hvis ikke grisene har det godt. Og det har de ikke så længe, svineproducenterne de producerer så mange grise hvert år. De kan ikke få det godt i de stalde de har den dag i dag. (...)

I: Så det går ud over kvaliteten, synes du?

Egon: Det går ud over kvaliteten. Jeg har selv set det.

Der er dog langt fra enighed om, at det alene er strukturelle betingelser, der er baggrunden for de dyrevelfærdsmæssige problemer: Det mest udbredte synspunkt er derimod, at selvom landmanden og de overordnede økonomiske strukturer skal tillægges en vis del af skylden for industrialiseringen og de deraf følgende dyrevelfærdsmæssige problemer, er det først og fremmest hos forbrugerne selv ansvaret placeres. Forbrugerens ansvar - og dilemma - præsenteres af mange som en personlig oplevelse af en udpræget ambivalens: man ved udmærket godt hvad man burde gøre, men på den anden side er man sig også pinlig bevidst om, hvilke valg man træffer når man står nede i butikken. Prisen synes i denne sammenhæng at spille en betydelig rolle, som det eksempelvis udtrykkes i de følgende udtalelser, som tager udgangspunkt i kommentarer til et billede af smågrise, der selvom de har relativt god plads og strøelse, er adskilt fra deres so:

”Else: (...) jeg kunne heller ikke lide de staldbilleder hvor de gik frit, fordi man tydeligt kan se at pattegrisene er skilt fra de voksne søer og det er selvfølgelig funktionelt, men det er ikke særlig etisk synes jeg (...) Og så der er ikke nogen udfordring i det miljø. (...) Hvor jeg langt hellere så dem løbe rundt ude på en græsmark. Men jeg ved godt det er

så helligt at sidde og sige, når jeg ikke [køber det kød], men sådan alt andet lige, hvis jeg havde mange penge, så ville jeg hellere købe de andre.

Egil: Jeg tror at mere der vil komme af det andet, [jo billigere vil det blive].

Else: Det tror jeg da helt sikkert også.

Egil: [Hvis] alle ville (...) købe sådan, så tror jeg ikke på at prisforskellen ville blive så satans stor. Det tror jeg ikke på!"

Else, der er folkeskolelærer og enlig mor med 3 børn, er som så mange andre fuldt ud klar over dynamikken, der via markedet kunne være med til at sikre bedre dyrevelfærd, men har samtidig helt åbenbart ikke ressourcerne til at efterleve idealerne. Den velvilje Else giver udtryk for i forhold til at købe alternativt svinekød, deles imidlertid ikke af alle. Andre erklærer åbent at det er andre parametre, der er vigtige i forbindelse med indkøbet, som her hvor Inge lige har givet udtryk for at det vigtigste er fedtprocenten og, som der videre udtrykkes "... håber jeg blot at den har haft det godt mens den levede(...) [men] jeg spørger jo ikke hvordan den er opfostret, der har jeg sådan et ambivalent forhold". Kristian, der også er tynget af dårlig samvittighed, giver udtryk for samme bevidste eller underbevidste forsøg på at skyde problemerne fra sig, og placerer dyrevelfærden hierarkisk på (mindst) en tredjeplads (efter pris og smag) over de parametre han lægger vægt på i indkøbssituationen – en prioritering, der bifaldes af flere af de øvrige tilstedeværende:

Kristian: Der må jeg nok erkende, at der har jeg ikke så meget holdning, fordi jeg kan jo godt se ... Jeg tror at vi alle sammen er enige om at den [frilandsgrisebilledet] skal over i positivbunken, men når jeg står og kigger på pakken nede i forretningen, så læser jeg altså ikke hvordan den er produceret. Så er jeg sådan set lidt ligeglad, hvis man kan sige det på den måde. Jeg vil egentlig nødig sige det, men det er jo konsekvensen af det, det er at jeg faktisk er ligeglad.

I: Så det er smagen der er vigtig når du står nede i supermarkedet?

Kristian: Ja, smagen og prisen og...

X: Mm.

I: Er I enige om det?

X: Næh

X: Ja.

X: Jo.

Som det er fremgået er der en tendens til, at man som borger har en række ideale krav til niveauet af

dyrevelfærd i svinebesætningerne. Anderledes er det når man som forbruger står ved køledisken og (oftest) vælger i modstrid hermed. Interviewene antyder, at forhold som økonomi og hensynet til andre produktparametre spiller en rolle ved forklaringen af dette tilsyneladende paradoks, og de stemmer således overens med andre levevilkårsbaserede undersøgelser af forholdet medlem adfærd og holdning.

5.2.1 Frilandsgrise eller industrisvin?

Det gennemgående alternativ til de dyrevelfærdsmæssige problemer, der konstateres i forbindelse med de industrielt producerede grise, er frilandsgrisen. Den optræder både fordi der i de billeder deltagerne bliver bedt om at sortere, er et billede af frilandsgrise, men, som det fremgår af diskussionerne ovenfor, også spontant som symbol på den glade gris, der lever under gode forhold. Det virker som en udbredt forestilling, at frilandsgrisen lever hele eller i det mindste de væsentlige dele af sit liv på marken, noget der understøttes af det velkendte syn af grise på marker med læskure, som Else formulerer det: "Jeg synes ikke der er noget skønnere end at køre ud mod Skodstrup Strand, derude hvor de har kæmpe arealer med frilandsgrise, og se hvordan de løber rundt imellem hinanden. Det er nogle helt andre dyr!". Selvom der, som diskuteret ovenfor, ikke nødvendigvis er sammenhæng mellem holdning og køb, så er flere dog enige om at for frilandsgrisen går smag og dyrevelfærd op i en højere enhed, her udtrykt af en deltager i Nykøbing Mors:

"... frilandsgrise, de er i harmoni, de har en meget bedre fedtmarmorering, de har en meget bedre muskelstruktur og muskeludvikling. Det ved jeg! Og så er det et utroligt sødt dyr at iagttage, når den går for sig selv og roder i jorden. Men altså det kan man ikke leve af, det ved jeg godt. Men den er meget meget bedre at spise!"

Det er de færreste der vover at bestride, at de fritgående grise lever et bedre liv og har en højere velfærd. Et eksempel er dog Mikkel, der i det efterfølgende argumenterer med at vi overfører menneskelige følelser og oplevelser af ubehag til svinene, uden at være sikker på om de faktisk oplever et velfærdstab i de industrialiserede produktioner:

"I: De har vel heller ikke haft det ens de grise (...).

Mikkel: Det er jeg i tvivl om, fordi det er et

spørgsmål om tro, om den har det bedre eller ikke bedre. Du kan jo ikke direkte måle om det ene stykke er bedre end det andet. (...) Om det er godt eller ikke godt. Om hvad der er bedre eller ikke er bedre. Så er du ovre i det etiske (...), der tror jeg så ikke på at den har haft et bedre liv (...) Jamen jeg, jeg har sådan lidt svært ved at forestille mig [det ligesom] i børnefilm hvor man er gris eller bamse eller kylling, det har jeg lidt svært ved forholde mig til. At jeg som sådan én kunne [sige] 'så nu skal jeg lige ud og ordne noget og jeg skal ikke i skole for, juhu, jeg er gris'. Det, tror jeg ikke helt på. Jeg er ikke sikker på at deres, at (...) deres opfattelse foregår på samme måde som menneskers gør.

(...)

Mette: Hvis du skal være sådan et sted som her og der var hundrede, to hundrede mennesker og du skulle gå, sådan altid?

Mikkel: Ja, men det har vi svært ved at forestille os fordi vores indstilling til ting og vores oplevelse af dem, den er, tror jeg, meget højere og [mere] udviklet end [grisens]"

Som Else antydede i det citat der indleder dette afsnit, er netop friheden et vigtigt tema for de mange deltagere, der sætter den fritgående gris højt. Det handler om oplevelsen af, at svinene i de moderne industrialiserede besætninger ikke har tilstrækkelig plads at røre sig på. Også dette er en problematik mange er klar over på forhånd, men den aktualiseres især af et billede af en diegivende so, der ligger fastholdt af et gitter i en relativt trang bås. Denne oplevelse af at den industrialiserede gris lever en ufri tilværelse er ofte tillige en del af et argument, der handler om grisens integritet. Integritetsargumentet drejer sig om, at man i den moderne svineindustri har bevæget sig så langt væk fra grisens natur, at grisens integritet bliver krænket. Tilstanden beskrives som 'unaturlig', og der henvises f.eks. til manglende muligheder for naturlig adfærd såsom mudderbadning, opdrøning af jordbund med snuden eller 'retten' til at have en krølle på en ikke-kuperet hale.

Grisehalen spiller i det hele taget en vigtig rolle som det ultimative symbol på en glad gris – et symbol, der på intet tidspunkt sættes spørgsmålstejn ved i diskussionerne. På samme måde er den afklippede grisehale for mange også et tegn på, at der er noget galt. Dette bliver overvejende formuleret som (et tegn på) krænkelse af grisenes integritet: grisen er født med hele halen, det er naturligt og det er ikke en 'hel' gris hvis den klippes af:

I: Men er det ikke synd for dem at klippe halen af? Hvad mener I om det?

Sara: Nå men det er igen det dér, at vi laver så mange mærkelige ting. Altså laver om på naturen og sådan noget. Når nu en gris er født med en hale, hvorfor skal den så ikke have lov til at have den? Vi klipper da heller ikke næsen af hinanden.

Sven: Men grise er jo for eksempel født til at blive slagtet igen, ikke?!

Sara: Det ved den jo ikke.

Sofie: Men altså hvis vi ikke klipper halen af de grise dér, hvis de ikke får kuperet deres hale, så æder de hinandens haler, og så får de infektioner, og så bliver der en farlig ballade!

Sven: Så er der ballade!

I: Så kommer den til at se sådan her ud [viser et billede af en afbidt, blødende grisehale]

Signe: Ad, hvor klamt.

Sara: Ja ... så bliver man nødt til at tage den af. Det er da oplagt!

X: Af to onder, ikke?

At spørgsmålet om hvad der er naturligt og i hvilket omfang det naturlige skal være det, der sætter grænserne for hvad vi (landmanden) må og ikke må når man snakker dyrevelfærd, er yderst kompleks og demonstreres af Alice. I en diskussion af hvilke forhold man bør holde digegivende søer under, anvender hun først hensynet til svinets 'instinkter' som et argument imod overdreven fiksering; og er umiddelbart derefter – under henvisning til 'naturen' - villig til at acceptere ihjel-lægning af smågrise. Som det fremgår af det følgende, handler begge synspunkter om grisens integritet, dens ret til at udfolde sin natur eller efterleve sine instinkter, men konklusionerne og konsekvenserne er vidt forskellige:

Alice: (...) jeg så noget i fjernsynet fra Thy. En rigtig stor landmand, der havde (...) sådan at når at hun [soen] havde født, så fik hun sådan en ned over sig, og så var der lige et hul til hver patte, så smågrisene kunne komme hen og ... ved du hvad, det er svineri. Bogstaveligt talt, det er det virkelig. At en so ikke kan få lov til at bruge sine instinkter dér, det er synd. Det er virkelig synd. Det synes jeg. (...)

I: Og så må vi acceptere at der er nogle, der bliver ihjel-lagt?

Alice: Ja sådan er naturen altså bare. Altså det ved jeg også, når min kat får killinger, jamen der kan være en eller to der er lagt ihjel, det er der bare ikke noget [at gøre ved].

Udover at illustrere bekymringen om grisens integritet, udtrykker de foregående citater også nogle centrale dilemmaer. I Saras tilfælde er det erkendelsen af at der er en tilsyneladende uløselig konflikt mellem det intensive svinehold og haleklippingen. Alternativet, at grisene selv bider hinandens haler af, så de sidder tilbage som blodige stumper forklares også som et (andet) udtryk for grisens natur, men det er en naturlig reaktion på de utilfredsstillende stressede forhold de lever under, ikke en tilstræbelseværdig form for natur. Konklusionen synes derfor oftest at være, at haleklipping under de givne omstændigheder foretrækkes blandt de to onder med en nyttemæssig begrundelse: Det er en teknik, der kan lindre smerte og ubehag for grisen. Men samtidig antyder den udtalte væmmelse der gives udtryk for ved tanken om (eller synet af) den blødende halestump, der er bidt af af en artsfælle, at det ikke kun handler om den absolutte smerte, men i lige så høj grad om de følelser omstændighederne vækker.

Der er flere eksempler på, at der i diskussionerne af dyrevelfærd anvendes argumentationer, der relaterer sig til måden vi behandler andre levende væsner på. Ovenfor argumenterer Sara imod haleklipping ved at sætte overgreb på grise i relation til overgreb på mennesker, hvor grise og mennesker sættes lige. En argumentation der i sin yderste konsekvens ville umuliggøre husdyrhold, noget hun faktisk tidligere har diskuteret med sig selv. Hun når frem til at selvom det er unaturligt at holde husdyr, så er det nu engang sådan det er, men vi kan i det mindste sikre at dyrene har det godt imens de er levende. I en anden sammenhæng drager hun paralleller mellem grise, mennesker og høns, nærmest i et forsøg på at forklare at vi behandler dyrene som vi gør – logikken er at vi jo ikke behandler vores børn og ældre meget anderledes – de er også berøvet plads og frihed:

Sara: Men, det dér med at have dem stående på spaltegulve, i bure, eller have søerne fikseret, i stedet for at de går ude og roder i jorden og har plads, kan bevæge sig som de har lyst (...), det mener jeg er unaturligt. Men det, det afspejler jo meget den tilværelse vi har i dag, hvor vi andre i og for sig er ved at være burhøns. Vores børn bliver bare puttet ind i den ene ende og de gamle bliver puttet ind i den anden ende, og vi andre, vi bisser rundt som skoldegrise ikke?! Altså, det afspejler i og for sig lidt hele samfundet. Og så bliver dyrene også produceret på den måde, så bliver det også derefter.

Når parallellerne her og af andre deltagere drages til andre husdyr, er det typisk hunde og høns/kyllinger det handler om, og selvom det ikke er en regel uden undtagelser, er tendensen at høns og kyllinger anvendes i diskussioner af plads og frihed, mens hunde anvendes i diskussioner af haleklipping. Et forhold der stemmer godt overens med, at de respektive dyr har sat disse diskussioner på den offentlige dagsorden i flere år. Der er imidlertid den forskel, at hundene med kun enkelte undtagelser anvendes som led i en argumentation imod haleklipping af grise, som går på at når det nu er forbudt at kupere hundehaler, burde det så ikke være ligesådan for grise. De noget færre hønse-referencer derimod, optræder dels som velkendte illustrative billeder på trængsel i husdyrholdet og dels som eksempler på at det faktisk kan nytte at introducere alternative produkter.

5.3 Sundhed og sikkerhed

Det tredje tema der skal behandles her er opfattelsen af sundhed og sikkerhed - et tema der, viser det sig, går på tværs af opdelingen i materiel/immateriel kvalitet. Udgangspunktet for de seneste årtiers debat har været materielt, idet det handler om madens kvaliteter som sund og nærende respektive ufarlig. I de senere år har dette især handlet om sikkerhed/farlighed specifikt set snævert i forhold til produktionsmåden, idet den i det væsentligste har drejet sig om forholdet mellem produktionssystem og spredning af uønskede bakterier som salmonella, men ikke mindst har det også handlet om anvendelsen af antibiotika og dermed risikoen for udvikling af resistente bakteriestammer. I det offentlige rum er det kommet til udtryk gennem at diskussionerne især var båret af 'afsløringerne' af benyttelsen af industrilignende produktionssystemer, der har nødvendiggjort anvendelsen af forebyggende medicinering med antibiotika samtidig med at det er koblet til forekomsten af stadig mere hårdnakkede stammer af (først og fremmest) salmonella. Debatterne har således haft to aspekter, på den ene side et lidt snævrere, der handler om risikoen for zoonotiske sygdomme i forbindelse med håndtering og spisning af svinekød - en debat, der har haft mange paralleller i diskussioner af slagtekyllinger og æg. På den anden side et tema af bredere karakter, der handler om risikoen for at den udbredte antibiotikaanvendelse skulle føre til dannelsen af (multi)resistente bakteriestammer, og dermed udgøre et fremtidigt problem i sygdomsbekæmpelsen hos mennesker.

Herudover har fødevedrediskussioner været præget af spørgsmålet om ernæring og - især i de seneste år - om fedme og overvægt. Disse temaer har i de senere år været væsentlige i myndighedernes forsøg på at sætte dagsordenen på fødevarerområdet gennem kampagner, der har fokuseret på undgåelse af fedt og opprioritering af komplekse kulhydrater i form af frugt og grønt. Tiltag, der er fulgt op af fødevarerindustrien og dens udvikling af f.eks. fedtfattige eller sukkerfrie produktserier. I de senere år har tendensen således fra mange sider været et relativt ensidigt fokus på kostens og dens sammensætnings betydning for udviklingen af overvægt og hjerte-kar-sygdomme - med fedtet og subsidiært sukkeret som de tvivlsomme hovedrolleindehavere. Dermed er der sket en vis nedtoning af tidligere tiders fokus på andre elementer som f.eks. vitaminindholdet.

5.3.1 Sundhed og ernæring - et spørgsmål om fedt

I god overensstemmelse med myndighedernes (og industriens) stigende fokus på fedt, fedme og overvægt, er de absolut dominerende elementer i fokusgruppernes diskussioner inden for dette område netop fedme og hjerte-kar-sygdomme. Temaer, der først og fremmest tages op i form af spørgsmålet om kostens eller de enkelte produkters fedtindhold. Når det er sagt, så skal det dog understreges, at der i grupperne ikke er tegn på decideret fedthysteri - tværtimod rummer de brede diskussioner af kosten i flere tilfælde ingen eller kun få henvisninger til fedt og vægtproblemer. Enkelte steder er sundheds- og ernæringsdiskussionerne foranlediget af konkrete daglige problemer, der nødvendiggør at man forholder sig til ernæringsspørgsmål - eksempelvis en nylig overstået blodprop.

I det hele taget er der, det store samfundsmæssige fokus til trods, kun sporadiske ernæringsmæssige diskussioner i de indledende brede diskussioner. Hverken de diskussioner der initieres af deltagerne karakteristisk af dansk mad, eller opdelingen i hverdagsmad-festmad er således særligt prægede af ernæringsdiskussioner. Ser man bort fra en kort bemærkning om at fedt "det er bare skide usundt", kommer sundhed og ernæring i grupperne i Hårby og Kolding 1 først op som et tema, efter de bliver bedt om at opdele kort med middagsretter i kategorierne god og dårlig - en øvelse der i øvrigt i flere af grupperne foranlediger ernæringsmæssige diskussioner. Men kendetegnende er det, at debatterne aldrig er dagsordensættende for de generelle

diskussioner af maden. Når sundheds-diskussionerne trods alt kommer op, sker det ikke sjældent i form af kombinationen: gris-fedt-usundhed. Selvom flere fastholder at svinekød ikke nødvendigvis er fedt, og hvis det er, er man ikke tvunget til at spise fedtet, man kan skære det fra, er det alligevel en udbredt opfattelse at svinekød er fedt og dermed usundt.

I flere tilfælde anvendes fedtet til at skelne mellem de gode og de dårlige retter med f.eks. svinekød - og interessant nok som argument for begge synspunkter. I den (store) gruppe hvor den underliggende dagsorden er at fedt er af det onde, tales der f.eks. om "*fedtfulde og fedtfattige frikadeller*" hvor det synes underforstået, at den fede frikadelle er den dårlige, bl.a. fordi den er usund. Det værd at bemærke at man flere steder, som i det nævnte tilfælde, undlader at specificere hvorfor fedt er dårligt. I nogle tilfælde dækker dette formodentlig over en fælles udtalt enighed om at fedt er usundt og dermed forkert - men de tilfælde hvor fedtaversjonen relateres til smag og velbefindende er også hyppige, som det følgende eksempel fra Ballerup, hvor det fede flæsk også benyttes til at distancere sig fra bekendte på landet:

Jim. (...) jeg kender nogen der bor på en gård, og deres form for dansk mad er slet ikke den samme form som vi spiser, fordi når de spiser frikadeller så [består farsen af] 35% fedt, ellers smager de ikke af noget - og det er det samme med deres flæskesteg: Der er ikke noget kød på, det er rent fedt, og de spiser alt fedtet, og jeg sidder og skærer fra. Det er det samme med deres stegte flæsk. Det er to forskellige ting: Når jeg laver stegt flæsk derhjemme, så laver jeg det enten i ovnen, eller steger al fedtet fra og sørger for at få noget med meget kød på. De gør det lige omvendt, de siger: hvad er det for en mager steg, den dér? Vi skal ha' den fede herovre, og så steger de den kun en lille smule, så den er dejlig blævrende.

(...)

Men jeg kan ikke invitere dem på mad, vel?! De vil bare sige hvad er det for noget magert noget du laver! Og jeg ved jeg slet ikke kan spise det, altså min mave den slår fuldstændigt klik hvis jeg begynder at spise det samme fedt som de gør, selvom jeg laver det samme når jeg er ude på den gård sammen med dem, så kan min mave slet ikke tåle at spise alt det fedt.

(...)

Janus: Jeg har også skrevet sådan noget som frikadeller og flæskesteg. Der, jeg har egentlig samme problem, fordi min svigerfamilie kommer fra Lol-

land. (...) og når vi er dernede så er det også utrolig fedt. Det gør vi altså ikke her.

I de tilfælde, hvor fedtet værdsættes, er det ikke fordi man nødvendigvis eksplicit afviser sundhedsbekymringen, men derimod fordi man sætter (mere) pris på smagen, bl.a. i erkendelse af at smagen er bundet til fedtet.

5.3.2 Zoonoser - et problem der ikke findes

Zoonoser er i endnu mindre grad end sundhed et tema, der uopfordret tages op i interviewenes generelle del - og i de meget få tilfælde hvor det alligevel sker, er det i relation til kyllinger og æg, hvorimod det aldrig relateres til svinekød eller svineproduktion. På samme måde er det kendetegnende, at zoonose-problemer ikke diskuteres som noget der er relevant i forhold til svinekød og svineproduktion, før diskussionerne orienteres konkret imod sektoren. Her sker det endda i et par af grupperne først efter deltagerne bliver spurgt direkte, om de opfatter zoonoser som et problem. Når zoonoser diskuteres, sker det med meget få undtagelser altid inden for en salmonella-ramme - andre zoonoser som f.eks. campylobakter, er tilsyneladende ikke noget man i almindelighed er bevidste om. Et forhold, der givetvis for en stor dels vedkommende skal forklares med uvidenhed, men samtidig må forstås i forhold til forbrugernes situation - for hende/ham er hovedproblemet, at der er potentielt sygdomsfremkaldende organismer i maden, om de hedder det ene eller det andet gør ikke så meget ved hverken forståelsen af problemets karakter, eller den strategi man lægger for dagen i f.eks. køkkenet.

At zoonoser er så forholdsvis langt nede på dagsordenen i grupperne må siges at være lidt overraskende, dels da der har været tale om et problem af en vis alvorlighed rent sundhedsmæssigt og dels da det samtidig er et problem, der har fået relativt omfattende mediedækning. Tydeligt er det dog, at det må stå i skyggen af salmonella-diskussionerne i relation til æg og kyllinger, noget der kunne tænkes at afspejle mediernes noget større (og længerevarende) fokus på æg og kyllinger. Dette styrkeforhold ses eksempelvis i flere tilfælde, hvor netop æg og kyllinger anvendes som referenceramme for karakteristiken af problemet med salmonella og svin, som illustreret af denne ordvekslingen i Kolding 1:

I: I har slet ikke været inde på sådan noget som salmonella i forhold til svinekød. Er det noget I overvejer når I spiser eller køber svinekød?

Karen: (...) jeg troede ærlig talt at det var værst med fjerkræ. Jeg tænker ikke på salmonella når vi får svinekød.

I: Er det noget I andre gør?

Kate: Det strejfer lidt, men hvis man køber noget der er af en god kvalitet, så går jeg ud fra at det er kontrolleret på en eller anden måde.

I: Hvad mener du med god kvalitet lige præcis i den sammenhæng?

Kate: Det er nok kød der er økologisk, måske. Statskontrolleret er det også.

Kurt: Salmonella - altså svinekød for mig det bliver gennemstegt.

X: Ja, det gør det også hos mig.

Kate: Ja.

Kurt: Det er gennemstegt. Der er ikke noget rødt svinekød i min verden.

X: Nej, nej."

Selvom enkelte medgiver, at der er tale om et alvorligt problem, er hovedopfattelsen imidlertid, at problemet ikke kan betragtes som helt så alvorligt når det kommer til stykket. Der er to bevæggrunde for denne negligerende holdning, den ene handler om at salmonella grundlæggende er naturlig og den anden handler om at uanset hvor alvorligt problemet er, kan det let løses i køkkenet. De der accepterer, eller delvist accepterer salmonella med henvisning til naturligheden, gør det ud fra en argumentation om, at eftersom salmonella ikke er noget nyt, det har altid eksisteret i naturen, så er de dertil knyttede sygdomme heller ikke hverken nye eller anderledes end de altid har været. Og - som nogle tilføjer - så har vi jo i dag bedre mulighed for at helbrede sygdommene end vi tidligere har haft. Selv Morten, der som den eneste fortæller at have haft salmonellose, og refererer til de sværeste 14 dage i sit liv, synes at negligere problemet og være villig til at affinde sig med det:

Morten: (...) Salmonella er noget vi altid har haft - i gamle dage havde vi musetyfus. Før den tid døde folk bare. Nu er lægevidenskaben blevet så dygtig at nu kan vi finde ud af hvad det er man dør af. (...) mange af de sygdomme vi har i dag som, som man siger bliver overført via vores fødevarer har jo altid været der, nu ved man bare hvorfor man dør, det vidste man ikke førhen. (...) Jeg har da været salmonellaforgiftet en gang og jeg må indrømme at det var de værste fjorten dage i mit liv, fordi man bliver ret bundet af det: man ikke kan bevæge sig ret langt!? Jeg synes ikke det er særlig behageligt at få sådan en salmonellaforgiftning,

men det er jo ikke værre end det har altid været der og det bliver ved med at være der. Man kan ikke fjerne det. Det er ikke nogen trøst men altså ...

Overfor, eller snarere som supplement til denne lidt passive holdning, er argumentet om at problemet er mindre alvorligt fordi det let lader sig løse i køkkenet gennem almindelig eller forbedret indsats i forhold til køkkenhygiejne. Herunder ikke mindst sikring af at svinekødet gennemsteges - noget der for nogle i sig selv er argumentet for at det ikke er et problem; for hvem ville dog drømme om at servere svinekød, der ikke var gennemstegt?

Kun en enkelt deltager (fra københavnergruppen) argumenterer direkte imod at problemet skal/bør håndteres af forbrugeren i køkkenet. Hun er irriteret over det hun ser som industriens forsøg på at skubbe problemet over på forbrugerne - noget der fører diskussionen tilbage til et af de dilemmaer zoonoserne synes at bringe nogle deltagere i: om problemet er 'naturligt' eller 'produktionsskabt'.

5.3.3 Antibiotikaresistens – glemt og grotesk

Et tema, der ikke tages op af moderator i løbet af interviewene, er problemerne omkring anvendelsen af antibiotika og udvikling af resistente bakterier. Igen er der tale om et tema, det ikke falder deltagerne naturligt at diskutere, selv ikke når diskussionerne drejes i retning af svinekød og svineproduktion. Alligevel synes der at være en del deltagere, som mener at dette problemkompleks er blandt de forhold de synes man bør overveje i forhold til svinesektoren. Der er sågar mindst et tilfælde af direkte spor helt tilbage til Mikael Wittes kampagner fra 1970'erne, hvor sloganet 'Danske svin er sunde – de strutter af penicillin' i lettere omskrevet form bruges i diskussionerne.

Problematikken er helt ignoreret i interviewene i Hårby og Kolding 1, og kan på ingen måde siges at være dominerende i de øvrige interviews - i er par tilfælde er det nærmest noget man nævner en passant – måske fordi det er svært at få en diskussion ud af et tema, hvor man hurtigt kan blive enige om problemets karakter og løsning. Blandt de der diskuterer det, er der en tilbøjelighed til at karakterisere den forebyggende antibiotikaanvendelse som nærmest grotesk, både fordi tanken i sig selv (at forebygge med medicin) forekommer forkert, men også på grund af de åbenbare risici der er for at det giver bagslag for behandling af mennesker - her illustreret af Mads, der gør rede for sine associationer, når han tænker på svin og svinekød:

Mads: Det jeg kommer til at tænke på er noget med fabrikker og gylle og stank og (...) vækstfremmere, effektivitet og sammenlægning af bedrifter. Det er lige det der falder mig ind.

I: Det lyder ikke meget positivt.

Mads: Nej. Nu havde jeg en far der kørte svin til slagteriet, så jeg har da i hvert fald set [det, men selvom det er] mange år siden er det kun blevet værre kan man sige. Dengang der var der lidt af det gamle mønster tilbage. Det der bekymrer mig mest er den lidt ukontrollerede brug af vækstfremmer, for det kan jeg overhovedet ikke se hvad man skal bruge til. Antibiotika i foder det... og så det skal ende i os bagefter, så man ikke kan bekæmpe sygdomme der virkelig [er problematiske], bare for at man bruger det profylaktisk. Det virker fuldstændig vanvittigt. Det, det har jeg det dårligt med.

5.4 Dilemmaer: Miljø, sundhed og dyrevelfærd sat på spidsen

Når nu krøllen på halen og frilandsgrisen træder frem som så stærke symboler på det gode, som de gør i store dele af interviewene, og det samtidig er åbenlyst for de fleste, at virkeligheden for langt flertallet af danske grise ikke lever op til dette ideal, efterlader det deltagerne i tydelige dilemmaer, fordi det er indlysende for de fleste at der også er andre ting på spil. Som vi har været inde på tidligere formuleres disse dilemmaer oftest som modsætning mellem økonomi på den ene side og dyrevelfærd, sundhed, miljø og økologi på den anden side.

Deltagerne var ofte i stand til på egen hånd at sætte ord på dilemmaerne, andre gange - og især hvis det handlede om f.eks. dilemmaet mellem frilandsgrise og øget forekomst af zoonoser - måtte de sættes på sporet af interviewer. Et af de dilemmaer alle grupperne blev stillet over for var valget mellem økonomi og dyrevelfærd, som blev præsenteret i form af et argument om at hvis de relativt høje fordringer til dyrevelfærden, der som regel var idealer formuleret af gruppen selv, skulle indfries, ville det koste et tab på 20% i den danske svineeksport. Selvom problematikken formuleres meget håndfast som et økonomisk tab svinesektoren (og samfundet) må lide hvis grisene skal have et velfærdsloft, skal det erindres at deltagerne i første omgang må forventes at forholde sig til problemet som borgere og ikke økonomer. Hvilke realøkonomiske konsekvenser en eksportnedgang på 20% faktisk vil få, ligger uden for deltagernes forestillingsevne, og svarene afspejler således snarere nogle grundholdninger om, hvorvidt

dyrevelfærd i et eller andet omfang skal sættes over økonomi - eller omvendt - og ikke noget om de konkrete 20%.

Der forekom forskellige typer reaktion på denne problemstilling, idet der både var deltagere der forsøgte at afvise ideen om at 'betale' for velfærden med en eksportnedgang og andre der ubetinget støttede den. Flertallet bevægede sig dog i en grå mellemzone og udtrykte forskellige blandinger af sympati for ideen kombineret med overvejelser af de problemer, den rejser. Kendetegnende er det dog, at ingen kategorisk afviser udviklingen hvor dyrevelfærden opprioriteres.

I den ene ende er Kristian, som er mest tilbøjelig til at sætte dyrevelfærd over økonomi, og som allerede før dilemmaet præsenteres for gruppen, formulerede sit synspunkt, som opfølgning på at han udtrykker sympati for fritgående grise: "... *det har altid været noget vi har tjent en masse penge på. Jeg ved ikke ... jeg [ville] foretrække at vi ikke tjente så mange penge, men jeg ved ikke om det er realistisk!*" Den dobbelthed Kristian udtrykker er i virkeligheden kendetegnende for flere af diskussionerne: På den ene side synes man - i fuld overensstemmelse med at dyrevelfærd er et højt prioriteret tema i flertallet af grupperne - at man skal gøre noget for dyrevelfærden, også selvom det har økonomiske konsekvenser. På den anden side er man, her udtrykt gennem Kristian, skeptisk for om det overhovedet kan lade sig gøre. Kristian får aldrig formuleret hvorfor han mener det er urealistisk, men i flere af de andre gruppene uddybes denne opfattelse med henvisning til, at der er barrierer for at det overhovedet kan lade sig gøre. En af de barrierer, der fremhæves flere steder, er det internationale svinemarked - en barriere man søger at komme rundt om ved at pege på ændringer af markedet, der kunne afbøde de økonomiske konsekvenser af en eksportnedgang. Det foreslås således, at krav om øget dyrevelfærd ikke skal indføres nationalt, men kun efter enighed internationalt eller i EU. Muligheden for at den danske svine sektor opdyrker nichemarkeder for 'velfærdsprodukter', hvor man kunne få en højere pris diskuteres også i en enkelt gruppe. I modsætning til disse økonomiske argumenter, som anvendes til at forsøge at håndtere det præsenterede problem, anvender andre økonomiske argumenter i forsøg på en afvisende argumentation - et eksempel er Mads og Mikkel i følgende citat:

Mads: Nej, det er jo ikke [en helt irrelevant diskussion, men] når vi lige er ved at få bugt med udenlandsgælden så er det jo kedeligt. (...) Hvis

man, selvom man afsatte tyve procent mindre mængde, i det mindste [kunne få] samme omsætning, altså få en merpris per kilo. Så kunne jeg nok også gå med til det.

Mikkel: Jamen det kan man ikke fordi vores hovedmarked på, på kød i dag er England og ...

Mads: Jamen de er ret kvalitetsbevidste tror jeg. (...) Men de er jo ligesom danskere er, (...) der er nogen der går efter det billigste og nogen der går efter det bedste.

Mikkel: Jamen, de køber da også det de har råd til. De skal jo også leve. Altså det er et spørgsmål om [udbud] og efterspørgsel. Jo billigere det er, jo bedre er det (...) for folks tegnebog. Så derfor synes jeg at hvis vi mistede tyve procent af vores omsætning - om det så var til England eller Japan eller USA, (...) - så kan jeg godt se at vi sådan samfundsøkonomisk komme lidt på en [nedtur]

(...)

Mikkel: Det ville ikke være så smart fordi vi kan ikke sådan lige her og nu erstatte de tyve procent med noget andet. Og det ville så sige at, vi som forbrugere skal til at betale en hel del mere for nogle andre ting.

I: Synes I det ville være urimeligt?

Mikkel: Jeg ved ikke om det ville være urimeligt, [men] det ville være nogle tanker værd.

Citatet rummer nogle af de mest afvisende kommentarer til dilemmaet mellem eksport og dyrevelfærd, men på trods af dette giver både Mikkel og Mads udtryk for en vis sympati for ideen, samtidig med at de erkender at det ikke er helt enkelt. Det er et gennemgående træk for de fleste forsøg på at argumentere imod ideen om at betale for øget dyrevelfærd ved en eksportnedgang, at det ofte sker samtidig med at man udtrykker sympati for den øgede dyrevelfærd. Det virker næsten som om dyrevelfærd har status af et argument alle er enige om og ingen vover (eller ønsker) at anfægte: Man kan diskutere grader af dyrevelfærd, men ikke sætte spørgsmålstegn ved dyrevelfærd som sådan. En observation, der faktisk er gennemgående for alle interviewene, med den eneste undtagelse at en enkelt deltager i København, som i øvrigt paradoksalt nok er vegetar, gentagne gange forsøger at legitimere/negligere dyrevelfærdsproblemer med at grisene er født for at blive slagtet og spist, hvorfor man efter hans mening ikke behøver tage samme hensyn som til f.eks. kæledyr.

Ligesom i de mange andre sammenhænge kobles diskussionerne om forholdet mellem eksport og dyrevelfærd til spørgsmålet om, hvad

man kan forvente af forbrugerne. Bekymringerne udtrykkes på den ene side i forbindelse med spørgsmålet om, hvordan de mistede milliarder skal hentes hos forbrugerne, noget der får nogle til at være afvisende, mens andre er mere velvilligt indstillede, men erkender at det ikke er enkelt, som Jette formulerer det:

"Der skulle ske nogle omstillinger i hele den måde vi tænker på. Vi tænker meget på vores pengepung og vores velfærd. (...). [Vi burde] leve ordentligt, spise ordentligt. Man kunne endda sige man spiste mindre KØD (...) i forhold til grøntsager og brød (...). Men [det der skal til] er en holdningsændring som jeg tror vi skal påvirkes meget til."

Udover dilemmaet mellem dyrevelfærd og samfundsøkonomi præsenteredes flere af grupperne også for det dilemma mellem dyrevelfærd og miljø, som optræder i valget mellem den mulighed man har for kontrol med gyllen og dens udspreddning i de industrialiserede besætninger på den ene side, og de relativt ukontrollerede udslip fra frilandsgrisene på den anden side. Det er karakteristisk, at der blev foreslået en række økonomiske løsninger på dilemmaet mellem velfærd og økonomi, men ikke tekniske løsninger der retter sig imod dyrevelfærdsproblemet. Modsat blev der foreslået en række tekniske løsninger til håndtering af miljøproblemerne for at komme ud af miljø/velfærds-dilemmaet, som f.eks. i den efterfølgende diskussion, hvor velkendte temaer som forbruger- og produktionsvolumen også optræder:

Kurt: (...) forleden dag så jeg i Discovery at en fjerdedel af den drivhusgas som skaber drivhuseffekten på jorden, hvis man tror på den, består af metan som produceres af husdyr. Det var tankevækkende. Så, måske skulle man være vegetar, jeg ved det ikke?.

Klara: Måske [taler det] til fordel for stordriften, hvor du har gylle i en tank og kan bruge den metan til enten det ene eller det andet, ikke!?

Kurt: Ja, jeg har sådan, gassen den fiser med det samme til himmels, ikke!? [Det] må vi gå ud fra.

Klara: (...) jeg ved ikke, vi er jo et industrisamfund så jeg tror det er lidt en drømmeverden, at vi tror at de grise kan få det dejligt. Så skulle vi også halvere, befolkningsantallet [men] det er der ikke rigtigt nogen der... Jeg tror mere vi skulle fortsætte i industriretningen og lave noget ny teknologi eller et eller andet der kunne gøre at vi ikke forurener.

I: Er der enighed om det?

Karen: Jeg tror ikke vi har [flere] grise fordi der er [flere] mennesker fordi der hvor befolkningen vokser, der spiser man ikke så meget grisekød. Altså det bliver ikke eksporteret til de kontinenter hvor befolkningen vokser, og i Danmark og resten af Europa hvor der er mere mad, [er der] ingen grund til at have mere grisekød. Jeg synes måske bare [man skal] kigge lidt mere på politikken og ikke acceptere det. Jeg kan, kan ikke finde mig i den store produktion.

I: Så der bliver simpelthen lavet for mange [grise]? Er det det, der er hovedproblemet?

Kate: Jeg ved ikke om der bliver lavet for meget, men de skal i hvert fald have det godt, det synes jeg man skal sikre sig. Og det er der kun en til at sikre, ikke, og det, det er forbrugeren. (...)

I: Ja, er I enige om det?

X: Ja.

Y: Ja.

Kurt: Jeg synes stadigvæk at der bliver produceret for meget, det er et problem med gyllen...

Ovenstående diskussion afspejler tillige det, der synes at være gennemgående, at såvel miljø som dyrevelfærd er seriøse problemer, der fortjener en løsning, men i det omfang man kan tale om et hierarki mellem problemerne, er det alligevel dyrevelfærden, der er det vigtigste. Noget der i tydelig grad afspejles af den vægt, hvormed de to temaer optræder i diskussionerne af svin, svinekød og svineopdræt, når man ser på grupperne som et samlet hele.

Konfronteres deltagerne med valget mellem dyrevelfærd i form af en præsentation af undersøgelser, der tyder på at frilandsgrise i større udstrækning er inficeret med f.eks. salmonella og campylobakter end industribesætninger, er dilemmaet ikke så svært for flertallet af deltagerne. Som det også fremgik af det foregående afsnit, er salmonella for langt de fleste ikke noget der for alvor betragtes som et alvorligt problem ved svinekød, og slet ikke sammenlignet med dyrevelfærd. Salmonellaproblemet, det er de fleste enige om, kan løses nemt og effektivt ved god køkkenhygiejne eller gennemstegning. Kun en enkelt af deltagerne, der præsenteres for problematikken, giver udtryk for at ville foretrække kød fra indgående grise, men stiller samtidig krav om at det så skal være fra besætninger hvor dyrevelfærden er tilgodeset i form af f.eks. løsdriftsystemer.

6. Aktører i tilknytning til svine sektoren

DETTE KAPITEL beskæftiger sig med de forskellige aktører som deltagerne identificerer på svine sektorens scene. Udover aktørerne er fokus lagt på de mekanismer, der forbinder disse og som er af betydning for udviklingen på denne scene. Blandt de aktører, der hyppigst berøres i interviewene og som vi lægger vægten på i det følgende, er forbrugere, de politiske aktører samt forskellige der er direkte involveret i produktion, forarbejdning og distribution inden for svine sektoren. Medierne behandles i et særskilt afsnit, da de ikke optræder som et direkte led i kæden fra svinene opdrættes til koteletterne lander på tallerkenen.

Som det allerede er fremgået, udpeges der i interviewene både spontant og på vores stikord en række problematikker – eller dilemmaer – som sjældent gives nogen simpel løsning, men som alle i en eller anden forstand formuleres som en kritik af den dominerende produktionsform inden for svineproduktionen: det industrialiserede svinebrug. Udtrykket 'udviklingen af svine sektoren' optræder således i interviewene (når det karakteriserer fremtiden) blandt langt de fleste deltagere i forbindelse med den ønskelige bevægelse væk fra den moderne, stadig mere koncentrerede stordrift i retning af alternative produktionsmetoder, såsom frilands- eller økologisk svinehold med mindre besætninger eller metoder der udgør et kompromis imellem storproduktionen og organiseringer af svineopdrættet, der tager mere hensyn til dyrevelfærd og miljø.

I det følgende vil vi præsentere de forskellige aktørtyper som trækkes frem i interviewene, samt diskutere den rolle som de vurderes at have i forhold til svineproduktionen og mulighederne for forandringer af denne. Desuden vil vi på den baggrund diskutere et af de helt centrale problemer vedrørende svine sektorens udvikling, nemlig hvorvidt svine sektoren overvejende bør reguleres via markedet, altså som en konsekvens af forbrugervalg, eller i den politiske sfære.

På tværs af den samlede interviewmasse finder man modsatrettede signaler om oplevelserne af ansvar og daglig praksis. Sidestilles dette med forklaringerne på (eller antydninger af) hvorfor svi-

ne sektoren ser ud som den gør, bliver billedet endnu mere komplekst. Det typiske billede er, at deltagerne ofte lægger ansvaret på forbrugernes skuldre, men næsten lige så generelt er det billede, der tegner sig af en manglende opfølgning på holdningerne i indkøbssituationen – skønt der dog i stort set alle grupper findes folk der signalerer, at de bestræber sig på at foretage deres indkøb med klare holdningsmæssige overvejelser bag. Endelig understreger mange udtalelser, at der findes andre strukturer end indkøbsmønstrene som er - eller bør være - medvirkende til at fordele ansvaret. Alt i alt gælder det i det følgende om at belyse, hvordan rollefordelingen imellem individuelle og kollektive aktører håndteres af deltagerne og hvordan disse fordelinger kan forklares.

Hvis der således siges ét, gøres noget andet og henvises til noget helt tredje må de forskellige elementer der indgår underkastes et granskende blik, deres indbyrdes relationer klarlægges og de bredere samfundsproblematikker de indgår i skitseres. I den forbindelse er kritikken af vægtningen af den enkelte forbrugers ansvar altså ikke et forsvar for den enkeltes ret til at se stort på konsistensen mellem holdninger og handling under påberåbelse af en afart af det gammeldags klingende postulat 'det er samfundets skyld!' Derimod lægger vi i kritikken af fokuseringen på forbrugervalg en problematisering af det modsatte argument: at det primært skulle være den enkeltes ansvar som forbruger at tegne konturerne af fødevarerpolitikken på svine sektorens område.

Formålet i denne del af analysen er først og fremmest at beskrive de udtalelser, som deltagerne præsenterer som angivelser af hvilke aktører der har ansvaret for svine sektorens udvikling, og herunder at pege på nogle tendenser der trækker fokus væk fra en kollektiv, dvs. genuin politisk håndtering af sektorens udvikling.

6.1 Forbrugeren som aktør

Der er to ting der særligt springer i øjnene når man betragter hovedtendenserne i gruppernes diskussioner af de forskellige aktører, som vurderes at være af betydning for svine sektoren og dens udvik-

ling. På *den ene side* er der en klar tendens til, at deltagerne dels overvejende ser sig selv som forbrugere og dels, direkte adspurgt, men også spontant, udråber forbrugergruppen som hovedansvarlig aktør i spillet om, hvordan svineproduktionen kan eller burde foregå. På den anden side viser en gennemgang af deltageres udsagn om hvad der karakteriserer svineproduktionen bredt, at de ser andre og et langt mere komplekst netværk af aktører der afgør retningen på udviklingen af svine sektoren.

Inden for den første dimension identificerer deltagerne primært sig selv med forbrugerrollen, dvs. de beskriver deres handlingspotentialer som økonomiske og/eller holdningsmæssige aktiviteter i forhold til hverdagens indkøbssituation. Den identifikation formuleres både meget personligt, men også under mere abstrakt henvisning til 'forbrugerne'. I det efterfølgende citat beretter deltageren ud fra det meget personlige perspektiv i denne meget direkte slutning fra forbrugervalg til produktionsudformning:

Jim: (...) det er rigtigt at det er et spørgsmål om én selv, hvis man bare sørger for at købe det, de fritgående grise og de økologiske, så vil de [landmændene] jo langsomt begynde at gå over til at lave mere af den slags kød. (...) Men det er svært når man står dernede, og man ser på hamburgerryg hvor den ene koster 16 kr, og den er med 3% fedt, og den der ligger ved siden af, er med det fedt der er på den, men den koster kun 6,95. Så køber du den til 6,95, vender alle pakkerne om, finder den med mindst fedt på. Når jeg kommer hjem inden jeg putter pålægget på, så skærer jeg fedtkanten af. Og så vil jeg vove at påstå at den også er nede på 3%, selvom jeg godt ved inderst inde, at den dér billige, den er pumpet med nitrit og nitrat og med vand og alt muligt for at lave den større, (...) og den med 3% fedt, det er den der koster 16,95, men der opvejer man jo i forhold til penge, og hvad man synes man får for pengene osv. osv. Jeg synes ikke den smager specielt meget bedre, den til 16,95, men den er nok betydeligt sundere, der er nok ikke pumpet med så mange ting i den dyre. Altså jeg mener det er et spørgsmål om hvad man køber, fordi hvis man køber det, og der bliver efterspørgsel på for eksempel de fritgående grise, så vil man også begynde at producere flere af dem. Men problemet er jo at folk de kigger på prisen.

I: Du mener simpelthen at det er forbrugerne, når man står dernede og vælger, at det er dér magten ligger (...) til at forandre noget, hvis man ville det?

Jim: Ja

(...)

Jan: Det er jeg da også helt overbevist om.

Deltageres overvejende identifikation med forbrugerrollen i forhold til svine sektoren træder også tydeligt frem, når de skal pege på hvem der kan holdes ansvarlig for udviklingen inden for sektoren. Den dominerende tendens blandt deltagerne til at pålægge forbrugerne ansvaret, antyder et fokus på markedsmæssige løsninger som svar problemerne. Det formuleres undertiden meget bombastisk som det forhold at 'det er forbrugerne der har magten' og 'de tænker med pungen'. Denne - næsten skizofrene - tilstand hvor holdning og handling kan være totalt modsatrettede, illustreres af det citat vi bragte af Kristian i slutningen af afsnit 5.3.1. Samtidig med at Kristian gennem interviewet er en af deltagerne i gruppen, der mest aktivt trækker problematiske forhold ved svineproduktionen frem, argumenterer han i det bragte citat for, at han er fuldstændig ligeglad med alt andet end pris og smag, når han står i supermarkedet.

Anderledes forholder det sig med Else, der i det følgende citat 'indrømmer' at handle uden skyldigt hensyn til egne holdninger. I citatet, hvor Else løbende får samtykkeerklæringer fra Ellen, antydes dog et ønske om, at det ansvar ikke skal hænge på forbrugeren alene.

*Else: Jeg tror problemet er at vi ikke er villige til at betale den pris det koster. Så det er os forbrugere der skal ændre os. Det er klart at landmændene de bliver nødt til at tjene [penge] for at kunne holde skindet på næsen. Hvis ikke vi vil betale hvad en økologisk gris eller en frilandsgris koster, så er de jo tvunget til at producere under de forhold. Men jeg synes i det hele taget at, at man i Danmark tænker alt for lidt på de *etiske* regler omkring dyrevelfærd.*

Else: Det handler om at få det så billigt som muligt og jeg er jo også selv dobbeltmoralisk når jeg sidder og siger det, fordi jeg bliver jo også nødt til at købe billigt, oftest. Men det er da et problem fordi det er jo under al kritik, den måde som vores dyr har det på - når man ser på høns...

Ellen: Ja, burhøns.

Else: Ja.

Ellen: Ja. Ganske forfærdeligt.

X: Det skulle forbydes.

Else: ja.

Else gør i interviewet også opmærksom på at hun, som enlig mor med tre børn, simpelthen ikke har

midlerne til at leve fuldt ud op til egne holdninger. Man kan videre spørge om fokuseringen på en markedsbaseret løsning er den mest adækvate måde at håndtere de eksisterende problemer i svine sektoren på, som f.eks. dyrevelfærdsproblemer. Den glidning der sker i sidstnævnte citat tyder på at det er det ikke for alle. Skønt forbrugeren identificeres som dem, der må ændre adfærd i indkøbssituationen, så vidner overgangen til det beslægtede emne, burhøns, om at løsningen på dette problem formuleres som et ønske om at fænomenet forbydes, altså et indgreb der kræver politisk handling. Den underliggende logik for det ønske synes at bestå i, at hvis der slet ikke blev produceret på det der opfattes som urimelige betingelser, ville man som forbruger undgå problemet med ikke at kunne leve op til egne intentioner eller økonomiske afvejninger i indkøbssituationen. Den kobling foretages mere eksplicit af Janni i forlængelsen af et citat vi har bragt tidligere:

Janni: (...) grisene, man har sådan et forestillingsbillede, jeg har i hvert fald et forestillingsbillede af den dér rigtig romantiske bondegård med de dér grise der går rundt og snøfter og ruller sig rundt i møget og har det rigtig godt. Og så straks kommer skræmmebilledet, det her store..., man ser de her huse når man kører; staldene dér; det stinker og hvordan har de det derinde? Det får mig til at tænke på at jeg altså ikke køber ret meget af det dér grisekød. Ja, jeg synes det er meget svært som forbruger at stå der, når man ser at der er et godt tilbud, ikke, og det ser stort set ens ud, og hvis man er mange i familien, så tror jeg altså ikke at det er nok. Der skal noget andet til end at de har det godt, de dyr. Man skal til at lade være med at producere alt det dér grimme noget. Så er man nødt til at købe det, ikke.

Janni understreger her det forhold, at det ikke er nok at der tilbydes svine kød i handlen hvor dyrene har haft det godt – man skal simpelthen ophøre med at producere kød fra dyr, der ikke er opdrættet under rimelige produktionsforhold, fordi forbrugeren så at sige er tvunget til at købe dette. Valget skal med andre ord ikke være forbrugeren, men foretages et andet sted. Hvem det 'man' der skal gennemføre en sådan beslutning skulle være, præciseres ikke nærmere, men det forekommer rimeligt at antage, at der hentydes til det politiske niveau. Pointen synes at være, at det for den enkelte forbruger opleves som u håndterligt at skulle bære ansvaret for dyrevelfærdsproblematikken, når man stilles over for valget mellem det (under-

forstået) dyrere kød med dyrevelfærden i orden og det (underforstået) billige, konventionelt producerede svine kød.

Når en fjern forestilling om kød med dyrevelfærd skal afvejes imod kød til en billig penge, bliver dyrevelfærden let sorteper, for man kan jo egentlig ikke se forskel på kødet, siger deltageren. Igen handler det om at kontekstualiseringen for den holdningsstærke handlen stiller den enkelte i en situation, hvor en tydelig prisforskel skal afvejes imod nogle (uklare) holdningsmæssige parametre: Den præcise prisangivelse garanterer butikken - holdningerne må man selv holde regnskab med.

6.2 Svine sektoren

Den betydning konteksten har for holdninger og adfærd knytter an til den anden dimension af deltagerens udsagn, som handler om det omfattende kompleks af aktører, der antages at have omfattende indflydelse på svine sektoren. Udtalelser inden for dette område tyder på, at det ikke er tilstrækkeligt at overlade udviklingen af svine sektoren til rent markedsbaserede strategier, hvis man f.eks. ønsker at skubbe produktionen i retning af mere dyrevelfærdsvenlige forhold. Det kommer typisk til udtryk i karakteristikkene af den aktuelle produktion – bl.a. når deltagerne vurderer hvilke rationaler der styrer produktionsudviklingen.

Morten: (...) når jeg hører ordet gris, så siger jeg, for mig er det en masseproduktion, og det er etisk problematisk, og det er økonomistyret, og så er der ingen synlighed for os som forbrugere.

Den type udsagn udpeger ikke direkte sektoren som en nøgleaktør når det gælder ansvaret for den fremtidige udvikling af produktionsforholdene. Imidlertid anskueliggør citatet, at deltageren opfatter den nuværende situation som overvejende betinget af sektorens dagsorden (givet ved tendenserne til masseproduktion og økonomistyring). Svineproduktionen stemples som etisk problematisk og som kendetegnet ved kun at tilbyde forbrugeren mangelfuld indsigt i de faktiske forhold. Denne type vurderinger leder frem til spørgsmålet om det er rimeligt at placere ansvaret for udviklingen hos forbrugeren - i det aktuelle eksempel tyder meget på at deltageren oplever, at der er tale om en økonomisk dominans af produktionsvilkårene. Selvom dette teoretisk set åbner op for forbrugermagt og -ansvar, er det kendetegnet af at i diskussionerne af hvem eller hvilke rationaler der styrer produktionen i dag, beskrives forbru-

gerne i højere grad som en gruppe, der må affinde sig med hvad der tilbydes på markedet og som er prisgivet udviklingen af det, der af en del opleves som en stadig dårligere svinekøds kvalitet.

Beskrivelsen af sektorens dominans som snævert knyttet til dens profitmæssige interesser, anses af flere deltagere for at være medvirkende til at man som forbruger ikke kan have tillid til sektorens aktører – som f.eks. i det følgende citat:

Jim: Og så er det så jeg siger, dem der fører os bag lyset, det er svineeksportørerne, landmanden og slagterierne eller fødevarerindustrien - groft sagt (griner). (...) [de vil gerne] sælge os noget, eller de vil gerne lave det så billigt som muligt og sælge det til os så dyrt som overhovedet muligt, for at tjene så mange penge som muligt.

Spændingen imellem de forskellige typer udsagn om forbrugere og sektor tyder på, at spørgsmålet håndteres forenklet eller gives et for simpelt svar, når deltagerne vurderer problemet og dets løsning isoleret ud fra modellen: 'Det er forbrugernes skyld og ansvar!'. Det sker når 'problemet' – at den konventionelle form for svinehold anses for ikke at være den rigtige måde at opdrætte dyr på – tænkes løst på markedet, dvs. når svarene lyder at forbrugerne må opføre sig så konsistent, at de køber det kød der er produceret under de ønskede mere rimelige forhold: frilands- eller økologisk kød. Som allerede vist begrundes det syn med henvisning til dyrevelfærdshensyn og, i mindre omfang, til miljøet med fokus på gylleudledningen som det mest alvorlige problem.

Kun enkelte deltagere peger i diskussionen af ansvarsfordeling for udviklingen af svinesektoren direkte på de komplekse mekanismer og aktørnetværk, som træder frem i andre mere generelle diskussioner af sektoren. I disse generelle diskussioner er der derimod et stort antal deltagere, der karakteriserer svineproduktionen og de betingelser der alment gør sig gældende for afsætningen som langt mere komplekse affærer, der navnlig er styrede af sektorens profitinteresse. I visse tilfælde er det endda de deltagere der mest ivrigt udråber forbrugeren som ansvarlig for sektorens udvikling, som også mest kritisk påpeger den konventionelle produktions problematiske forhold, herunder dens altfor økonomistyrede funktionsmåde og lave placering på en imaginær troværdighedsskala - og således indirekte peger på en alvorlig barriere for at forbrugeren ansvar også kan udledes.

Jf. foregående afsnit tildeles forbrugerne ofte næsten instinktivt et væsentlig ansvar for tingenes tilstand, og det er i realiteten forholdet mellem dette ansvar og forbrugernes reelle magt, der kommer til debat når sektorens rolle problematiseres. I forestillingen at det er forbrugerne der er ansvarlige for udformningen af svineproduktionens betingelser, ligger antagelsen om, at hvis bare forbrugerne ville købe frilands-/det økologiske kød, så ville landmændene også producere på de måder der skaber de produkter. Denne typisk neoklassiske forestilling ligger inden for paradigmet om det forbrugerstyret produktionssystem (Jensen, 1984). For flere deltagere er det, som det er fremgået, dog noget mere nuanceret: Pointen synes at være, at nok har forbrugerne et ansvar, men de har ikke (suveræn) magt over udviklingen af sektoren. Et syn, der ligger i tråd med Hans Rask Jensens paradigme gensidig afhængighed, som netop udtrykker, at hverken forbrugerne eller sektoren har den suveræne magt, men at sektorens udvikling foregår i et samspil mellem disse to poler (Jensen, 1984) - og som logisk konsekvens må ansvaret også være ligeligt fordelt. Dette kommer eksempelvis frem i følgende citat:

Jan: (...) hvis den enkelte forbruger holder op med at købe de røde pølser, så forsvinder de. Det er lige så sikkert som amen i kirken.

Janni: Men jeg synes bare ikke det er så nemt. Fordi man kan også tage det med fedtprocenter. Det har vist sig at [det] er misvisende med fedtprocenter. For eksempel er der nogle varer hvor der står at der kun er 8% fedtstof i. Men det er jo forkert. Der står at der er 8 gram fedt i et 100 grams produkt. Men der er ikke 8% fedtprocent i. Man skal kigge på energifordelingen. (...) Jeg er sådan rimelig veloplyst, ikke, rimelig veloplyst, og så alligevel kan jeg stå dér og være i tvivl om Antoniuskød [tidligere i interviewet har deltageren udtrykt sin irritation over at det ikke er åbenbart hvad Antoniusmærket står for]. Det irriterer mig. Så der er nogen der bevidst prøver at snøre mig.

Jim: Det gør de alle sammen.

Jan: Ja, det gør de (griner)

(...)

I: Men hvem er de?

Janni: Men det er jo så dem der, der prøver at sælge kødet. Og så ved jeg så ikke om de får pålæg fra slagterierne, om det er landmanden eller hvor den dér den starter henne. Hvem der tjener de fleste penge. Mon ikke det er et sammensurium af dem der skal tjene penge.

Dette grundsyn understøttes af en lang række udtalelser i flere af interviewene som berører det rationale produktionen er underlagt, hvor økonomien er den helt afgørende styringsparameter: Landbruget er et erhverv som landmanden skal kunne leve af, slagterierne, fødevarerindustrien og distributionen er ligeledes økonomiske enheder, der skal tjene penge og ikke er altruistiske institutioner. Når deltagerne fremhæver de mellemlidende der skyder sig ind imellem den levende gris og grisen på gafflen, sker det oftest i en kritisk tone. Den kritik retter sig imod de konsekvenser sektorens påvirkning af fødevarerproduktionen har, og som - som i det følgende citat - ses i form af stordrift samt standardiserede og forringede produkter:

Arne: Jeg synes det er spændende med nogle nye inspirationer. Udefra. Jeg synes også at vores landbrugsproduktion bliver for standardiseret og for koncentreret efterhånden.

Allan: (...) for eksempel hvis man går ned til slagteren og køber en spegepølse som man finder ud af er tyskinspireret, så har han et eller andet firmas krydderiblanding (...). Den er fuld af smagsforstærker (...), altså vores madvarer i særdeleshed er producerede med kosmetik, og de er producerede med økonomi.

Kommer man ikke lige fra landet eller på anden vis er knyttet til svine sektoren, vil det i al almindelighed være svært at få klarhed over den samlede sektors betydning for den almindelige forbruger og borger. Det vil derimod straks være enklere at forestille sig en svineproducent eller en forbruger (borger), fordi det er figurer vi umiddelbart er fortrolige med. Dog kan man ikke nødvendigvis forvente nogen udbredt viden om de faktiske produktionsforhold i svineerhvervet, navnlig ikke blandt storbyboere: Det moderne samfunds opsplitning imellem produktionen og fortæringen af mad gør, at man som almindeligt menneske med stor sandsynlighed ikke har noget tidssvarende billede af produktionsforholdene – medmindre man gøres bekendt med dem via medierne. Tendenser der i et vist omfang var til stede i Københavnergruppen.

Til illustration af hvilke aktører, der er toneangivende inden for sektoren, tjener følgende ordveksling, der udspiller sig imellem to deltagere i Kolding:

Kurt: (...) det er mit indtryk at landmanden stiller sig op og jamrer om at han har jo ikke noget valg og se hvor dårlige priserne er. De har (...) da også investeret mange penge i det, ikke, men altså hvis

man ikke kan stå inde for den måde man driver sit erhverv (...) så mener jeg, så må man stå ned. Men det er måske for (...) idealistisk. Det bliver, det bliver meget nemt idealistisk ...

Kristian: Ja, for jeg tror altså også at det er storindustrien der styrer det. Og der har jeg så De danske Slagterier, fødevarerindustrien og svineeksportørerne og supermarkederne.

Kurt: Jamen de styrer jo på den måde at hvis landmanden vil leve af det, så er han nødt til at danse efter deres pibe, ikke.

Kristian: Jo, det mener jeg også.

Udover de øvrige sektoraktørers angiveligt afgørende betydning for produktionsbetingelserne, så fjerner idéen om den direkte kobling mellem forbrugervalg og svineproduktionen navnlig fokus fra den enorme betydning som eksporten har. Udformningen af betingelserne i svine sektoren er i allerhøjeste grad et spørgsmål der afvejes og afgøres under hensyntagen til afsætningsmulighederne på verdensmarkedet. Af disse grunde er det påfaldende, at så mange deltagere peger på dem selv som forbrugere som den aktørgruppe, der må trække det tunge læs hvis forholdene skal ændres. Reelt findes langt den største afsætning og dermed forbrugermasse uden for landets grænser. Det forhold understreges blot af en to-tre deltagere. Det er næsten som om den udbredte viden om og erkendelse af at svine sektoren tegner sig for en eksport i milliardklassen ikke kobles med den danske forbrugers lidenhed i den sammenhæng.

Formuleret som et rent markedsmæssigt regnestykke hvor forbrugeradfærd direkte betinger produktionsforhold, må man altså kalkulere med en meget beskedent effekt på den samlede produktionsmasse, hvis forandringer i indkøbsmønstre forudsættes som den primære påvirkningsfaktor. De danske forbrugeres relativt lille aftagning af den samlede svineproduktion gør, at selv alle danske svinekødsspisende menneskers overgang til frilands-/økologisk kød blot ville påvirke de ca. 20 % af produktionen, der afsættes på hjemmemarkedet. Der skal simpelthen mere til end selv et samlet forbrugersløft, hvis produktionen skal leve op til forventningerne om mere rimelige produktionsbetingelser.

I det følgende citat sætter en deltager dog fokus på diskrepansen imellem den formodede magt eksportmarkederne har over produktionen og det besynderlige forhold at i Danmark eksporteres de gode varer, mens producenterne landsmænd må nøje sig med resterne.

Jim: Og de [slagterierne] er jo rigtig store, og lige så snart det skal være forædlet svinekød til Japan, så kan de lave det, og de kan lave det på ingen tid, og de kan have det klar i løbet af halvanden måned, så kan de vel også have det klar til os. Hvis vi presser dem. Men altså lige så snart det er milliardeksport, så skal de nok lave det, men når det er herhjemme til, så får vi bare resterne.

Endelig levner modellen, der sætter fokus på forholdet imellem forbrugerkøb og landmandens valg af produktionstype, ikke plads til at den enkelte landmand kan have en personlig produktionspræference begrundet i holdninger, økonomiske overvejelser, praktiske forhold eller andet. Der er med andre ord tale om at antagelsen, at forbrugernes valg bestemmer landmændenes valg af produktionstype, reducerer landmændene til rene markedsaktører uden skelen til at andre forhold spiller ind når den enkelte landmand vælger produktionsform. Blandt deltagerne findes begge syn repræsenteret (det skal dog bemærkes, at Anton og Allan i det følgende citat begge er fritidslandmænd). Diskussionen handler om hvilke produktionsforhold der er de mest rimelige på baggrund af de udleverede billeder, her fikserede søer i båse på bart gulv sammenlignet med løsgående søer i halmbestrøede miljøer:

I: Er der noget af det, du synes er mere rigtigt end, end andet?

Allan: Ja, det her er da selvfølgelig det, det rigtige. Hvor de har halm og sådan noget, men det kan bare ikke gå i øjeblikket. På den måde som (vore landbrug) er bygget op i øjeblikket.

Anton: Altså Allan og mig, vi er nok begge to udprægede landmand og det er, det er nok det vi drømmer om, men det kan vi ikke.

Alice: Må jeg lige prøve at sige noget - vil det så sige at denne her, at dem her det ikke er landmænd [holder et billede med frilandsgrise op]?

Anton: Jo, dem hvor de går på friland? Jo, jo.

Allan: Jamen det er jo det vi allerbedst kan lide, men det kan bare ikke gå i øjeblikket for dem der skal leve af det, sådan rigtig.

Alice: Altså nu kender jeg en der har frilandsgrise, og han lever da af det.

Allan: Men det gør jeg så også, jo, jeg kender da flere der har det.

Alice: Nå. Okay. Han lever da af det.

Forestillingerne om den motivation der ligger bag landmandens valg af produktionstype, veksler altså

mellem et syn der alene hænges op på økonomi som en tvingende faktor og et syn der antyder, at økonomien ikke tvinger landmanden til en given produktionsform, dvs. at andre mere værdimæssige overvejelser kunne være inde i billedet, når landmanden tilrettelægger sin produktion. Landmanden har med andre ord et vist handlerum. Endelig maskerer antagelsen om, at landmandens valg af produktionsform er en direkte afledning af forbrugervalg, en skævhed der er indbygget i markedet og markedsadgangen, og dermed i prissætningen af produkter og afsætningsmuligheder. Lanceringen af ikke-konventionelle produkter står således over for den barriere, der består i at konkurrencen i udgangspunktet er ulige, fordi adgangen til markedet er langt vanskeligere for den producent, der ikke allerede har et etableret marked og en løbende omsætning at læne sig op ad. Tager man hensyn til det forhold, står det klart, at et reelt sammenligningsgrundlag for afsætningsmulighederne for forskellige varetyper alene ville eksistere, hvis den ulighed ikke fandtes. Den således definerede ulige konkurrencesituation har også konsekvenser for prissætningen, og spørgsmålet er derfor om det er fyldestgørende at pege på forbrugernes indkøbsmønstre, hvis man ønsker at fremme en given produktionsform, eller blot at pege på de faktorer der betinger en bevægelse imod en forandret produktionsstruktur og -kultur.

Opsamlende må det påpeges at de øvrige aktører, der betræder svinesektorens scene, må drages med ind i fokus, hvis den fulde historie skal fortælles. Som endnu et eksempel på dette forhold kan fremføres, at lige så ensidigt som fokuseringen på forbrugeren er i diskussionen om sektorens udvikling, lige så snæversynet er det at operere med øget salg som eneste succeskriterium for svineproduktionen. Meget i interviewene tyder på at øget salg på hjemmemarkedet og udenlands langtfra udgør det selvfølgeligste succeskriterium for en velfungerende svine sektor. Som vist i afsnittet er der blandede, men overvejende kritiske kommentarer til holdningen at økonomien er vigtigst.

6.3 Politiske aktører

Den tredje gruppe, der tages op i interviewene, er det vi under et kan kalde de politiske aktører - det er først og fremmest politikerne. Blandt interviewdeltagerne pegede nogle på, at forbrugerne ikke kan løfte den opgave alene at skubbe svineproduktionen i retning af mere rimelige produktionsvilkår. Det ses i mere eller mindre velartikulerede efterlysninger af at 'nogen må gøre noget'. At det

grundlæggende er en politisk stillingtagen, der må afstikke i hvilken retning svineproduktionen udvikler sig, og at det dermed er et politisk ansvar, er bl.a. udtrykt i følgende citat:

Morten: Men det er jo fordi det er økonomistyret. (...) Og det er jo også rigtigt som du siger, Else, at der skal vi, altså forbrugerne, ind og reagere. Vi skal ind og reagere på den måde at vi for eksempel ikke spiser deres produkter.

Else: Ja.

Morten: Hvis vi ikke spiste dem fordi vi synes det er forkert. Vi må reagere, og så må vi jo så fortælle dem hvorfor vi reagerer.

I: (...) synes du også at det, det er forbrugerne[ansvar]?

Morten: Nej, det er politisk.

Eigil: Det er politisk, og det er eksportpolitisk. Og [vi] skal have mange i spil. Det er jo ikke kun landmændene i sig selv, jeg tror sgu' det er hele vejen igennem. Fra landmænd til slagteriet, vores politikere.

Morten: Det er nok et spørgsmål om politik (...) hvor man siger at man støtter landbruget, man støtter braklægningen, man støtter bestemte landbrugsproduktioner, altså forskellige kornafgrøder og så videre, i stedet for at støtte, for eksempel dyreproduktionen. (...) Men det er jo en politisk afgørelse (...) [L]andmændene vil helst lave det...

Ellen: De vil have det bedst mulige for deres dyr, det er helt sikkert.

Morten: Ja.

Dvs. der peges blandt deltagerne på, at det er nogle klare politiske prioriteringer, der ligger til grund for at svine sektorens regulering nu en gang ser ud som den gør. Det formuleres negativt som i det følgende:

Janni: (...) et eller andet sted, man har ikke lyst til at gøre det ordentligt. Et eller andet sted. Man har ikke lyst til at lovgive og gøre det ordentligt.

De politiske beslutninger vedrører ikke alene det nationale niveau, men henlægges i enkelte andre citater også til et internationalt niveau, hvor det er forhold som EU-reguleringen, støtteordninger og satsningsområder samt reguleringen af verdenshandlen, der bringes i fokus. Set i det lys bliver det klart, at det er en amputeret løsning, der alene peger på forbrugernes rolle i påvirkningen af svine sektorens produktionsmetoder og muligheder for afsætning af andre kødtyper end det konventionelt fremstillede kød.

Det er tankevækkende, at selvom efterlysningen af 'nogen, der bør gøre noget' for at rette op på de kritiserede forhold i svine sektoren, i noget omfang fører til lanceringen af den politiske løsning som alternativ til markedet, så er ngo'erne som magtfaktor eller identifikation af 'de der bør gøre noget' stort set ikke spontant tilstede i interviewene. Heller ikke andre organiserede aktiviteter, skrivning af læserbreve eller lignende, synes at være noget deltagerne eller nogen de kender personligt griber til, for at forandre forholdene i svine sektoren. Den form for handling optræder alene og da endda relativt sjældent, som noget 'man' eller 'nogle andre' i princippet kan engagere sig i. Det er tankevækkende at, trods det relativt markante fokus på dyrevelfærd, så foretages der ikke en kobling mellem dyrevelfærdshensyn og dyrevelfærdsorganisationer. Faktisk er det spørgsmålet, om dyrevelfærdsorganisationer eller andre ngo'er overhovedet ville være blevet nævnt, hvis vi ikke havde bedt deltagerne tage stilling til også deres rolle i den afsluttende diskussion. De deltagere der i denne forbindelse forholder sig til ngo'erne, beskriver dem som bevægelser, som det (i princippet) er muligt at organisere sig i, for at danne en kritisk modvægt til eller ligefrem påvirke produktionssiden. Alternativt opleves de som dominerende af de økonomisk stærkere og mere direkte involverede aktører. De to muligheder udelukker ikke hinanden, og er da også sammenfaldende i flere tilfælde, hvor deltagere antyder at ngo'erne nok skulle have mere at skulle have sagt, for at gøre produktionsforholdene mere rimelige. Samlet må det dog siges, at det fraværende spontane fokus på ngo'ernes rolle kunne tyde på at engagementet i problemer, der identificeres inden for svine sektoren, ikke opleves som relevant nok for den enkelte til direkte at tage affære eller at holde sig ajour med hvilke organiserede fora for kritik, der allerede findes.

6.4 Medierne

Medierne optræder i diskussionerne i grupperne først og fremmest i skikkelse af vagthund og i skikkelse af manipulator. I rollen som vagthundens, har medierne en kritisk afslørende funktion, som medvirker til at opsnuse problematiske forhold i samfundet - herunder i svine sektoren. Der er dog ingen naiv tiltro til mediernes kamp for den gode sag, men også en opmærksomhed på, at de kan være manipulerende og interessebundne - og dermed er der en vis skepsis over for de nyheder og historier, de bringer.

Rollen som vagthund og manipulator er ikke nødvendigvis i modsætning til hinanden, hvad der kommer til udtryk i enkelte udtalelser, hvor der udtrykkes ønsker om mere direkte mediepåvirkning med det direkte sigte, at få skubbet så meget til ens holdninger, at man også vil handle anderledes.

Udover denne væsentligste skelnen kan det noteres, at medierne kun fremhæves en enkelt gang i de interviewedes diskussioner af, hvem der er direkte ansvarlige for udviklingen af svinesektoren - mere indirekte tildeles medierne imidlertid (en afgørende) magt over forbrugervalg i mere almene betragtninger over medierne.

6.4.1 Medierne som vagthund

Den kritisk afslørende funktion formuleres af en enkelt deltager som den uundværlige betingelse for selv at tage stilling til videre handling i givne sager. Det argument leveres som svar på en anden deltager, der stiller spørgsmålstejn ved, hvorvidt det er nødvendigt, at pressen farer frem og pisker en stemning op - i det konkrete tilfælde refereres til den nylige sag om forekomst af trikiner. Den melding mødes dog med protester fra en deltager, der sætter pris på selv at kunne tage stilling. Opdagelsen af et tilfælde af kogalskab præsenteres som et modeksempel, til illustration af en sag, hvor hun ikke ville bryde sig om ikke at blive orienteret.

Grundlæggende er der tale om samme type sag - eksempler på risiko for fødevarerborne sygdomme fra dyr til menneske - hvor den underliggende konflikt drejer sig om, hvorvidt man som forbruger eller muligt offer ønsker at deponere ansvaret for håndteringen af risici i forbindelse med fødevarer-sikkerhed til andre instanser, eller om man, via bl.a. en kritisk presses afsløringer, vil sikre sig muligheden for selv at have en finger med i spillet - eller i det mindste føle at man har en vis indflydelse på situationen.

Ofte formuleres den kritisk afslørende funktion som en forstærkende faktor i den individualiserede og markedsbaserede kontrol med svinesektoren - medierne tildeles her en socialt opdragende funktion. Når deltagerne skal forklare, at de er ophørt med at købe særlige former for mad eller kødtyper, trækkes medierne i flere tilfælde frem, som den mere eller mindre direkte anledning til den ændrede adfærd. I flere af interviewene fremhæver deltagerne således specifikke madvarer, som de under ingen omstændigheder køber, fordi de i medierne har erfaret hvordan produktionen foregår. Forud for det følgende citat er eksempelvis gået en beskrivelse af, hvordan massiv medi-

edækning har haft afgørende betydning for visse af den først citerede deltagers indkøbsmønstre:

Else: Jeg tror også vi har behov for noget mere oplysning. Jeg har det nemlig ligesom (griner) Eva. Jeg hører til den type som lukker øjnene når jeg kommer i nærheden af en slagting. Men jeg spiser kødet. Jeg tror vi bliver nødt til som forbrugere at oplyses noget mere om de opvækstvilkår vores dyr [har]. (...) Jeg tror virkelig at det giver effekt at man oplyser folk og vise folk hvad det handler om. Jeg tror det gør noget ved vores indkøb.

X: Ja, og vaner.

Else: Og vores vaner ja. Vi vil jo gerne alle sammen handle med god samvittighed. Men hvis vi lukker øjnene for det der sker, så er det lidt hyklerisk.

Eva: Så burde vi jo aldrig købe lyst kalvekød.

Egon: Nej.

Else: Nej. Det gør jeg heller ikke (griner).

Ellen: Det gør jeg heller ikke. (...) Og jeg køber heller ikke gåseleverpostej.

Else: Nej, det gør jeg heller ikke (...) jeg også set (griner), hvordan det bliver lavet.

Som det fremgår af ordvekslingen, der involverer cirka halvdelen af gruppens deltagere, er der stor tilslutning til de specifikke udsagn omkring mad, man bare ikke køber. I flere interview mere end antydes det ligefrem, at visse deltagere ser skævt til de mennesker, der rent faktisk ikke har lært lektien og f.eks. køber de stigmatiserede æg fra burhøns.

Else: (...) Jeg kan huske da burhønsfarmene var i medierne i, temmelig meget i en periode, der tror jeg det havde en effekt på vores måde at købe æg på, og det har da i hvert fald stadigvæk effekt på mig. Jeg tænker på det hver gang jeg ser nogle æg, og jeg kan ikke lade være med at skule lidt til dem der køber de der hvide (griner) burhønsæg. Ja, det er måske nok lidt selvfølgelig, på en eller anden måde, for jeg går jo hen og køber det mindre gode kød.

Karakteristisk for de fleste af de nævnte eksempler på madtyper, der helt bevidst fravælges, er at de har været genstand for massiv medieomtale med dyrevelfærden som hovedproblematik. Det er ikke i samme grad tilfældet for svineproduktionen, der dels ikke har været genstand for så målrettet mediedækning, og dels ikke byder sig til med en endimensional historie med spændingen imellem dyrevelfærd og profitkabende virksomhed som hovedakse - som det har været tilfældet med f.eks.

burhønsene. De seneste års mediedækning af svineproduktionen har især handlet om gylleudledningens problemer for miljøet, og de økonomisk særdeles gode grunde til at oppebære en stor produktion vejer tungere. Disse forskellige forhold kunne være led i en mulig forklaring på, at folk ikke har så bevidste entydige handlingsmønstre i forhold til køb af det 'gode' svinekød.

Svineproduktionens betingelser opleves af flere deltagere dog, eller måske netop derfor, som et emne, der burde sættes mere mediefokus på for præcis at påvirke dem selv og den brede forbrugermasse til at handle anderledes og i højere grad kritisk overveje dyrevelfærden samt produktionens effekter på miljøet.

I alle de tilfælde hvor debatten om mediepåvirkning og ændrede indkøbsmønstre opstår, beskrives den handlingskorrigerende effekt af deltagerne som noget positivt, ja ligefrem nødvendigt for at få folk – inklusive dem selv – til at handle mere 'rigtigt'. Man kan altså tale om, at mediernes kompleksitetsreducerende og fortolkende funktion bliver oplevet som vellykket, når den angiver (enkle) løsninger på komplekse problemer, som medierne selv er med til at bringe frem i lyset - eksempelvis budskab om at undgå at købe en bestemt type mad eller kød. Reaktionen i flere af interviewene tyder på, at disse emner om maden og dens tilblivelse bestemt er væsentlige for folk når man spørger dem, men at de ikke i deres daglige tilværelse er villige til at ofre den tid og den opmærksomhed på sagerne, som det ville kræve, hvis de selv for alvor skulle holde sig informerede og tage stilling. Mediernes analyser kan altså fungere som en tidsbesparende hjælpende hånd, når de leverer enkle budskaber for de konkrete valg der skal eller kan træffes under dagligdagens indkøb.

6.4.2 De manipulerende medier

Betragter man den anden hovedgruppe af udsagn, udstiller den mediernes partiskhed eller direkte manipulerende funktion. Det forhold at medierne i deres formidlingsproces fortolker, vurderes da som problematisk og som den direkte årsag til, at man ikke kan have tillid til medierne. Det kan siges kort og med eftertryk som i det følgende:

Kurt: Der vil jeg så igen sige, altså pressen vil jeg aldrig lægge i en troværdighedsbunke (griner), altså, af en eller anden grund.

En noget mere uddybet formulering fremgår af det næste citat, som anvender pressens politiske pro-

filering som forklaring. Citatet følger efter at en anden deltager har isoleret pressen i det samlede aktørbillede som den mulige kritiske vagthund, som dog også problematiseres pga. dens tendenser til at forfølge særlige vinkler på historier eller at være direkte manipulerende:

Mads: (...) jeg er enig, [pressen] ligger også sådan lidt for sig selv, fordi den kan jo både (...) være landmandens ven [hvis det er en venstreavis], og det kan være en avis der er mere forbrugerorienteret og tager deres parti. Så den kan (...) bruges af mange interesser og organisationer afhængig af hvad journalisten han nu hælder mest til også. Der er noget subjektivt i det.

Det manipulerende aspekt ved medierne bliver underkastet forskellige tolkninger blandt deltagerne. I flere interviews kommer det frem, at nogle enkelte deltagere opfatter medierne som næsten totalt manipulerende, mens flere andre protesterer og påpeger, at det dog er læserne forundt at tage kritisk stilling, samt at det i høj grad også afhænger af den konkrete avis, hvordan vinklen på stoffet skæres. Nedenstående citat er sidste del af en længere beskrivelse af, hvordan deltageren mener de forskellige typer aktører indgår i spillet omkring svinesektoren. Det, at pressen optræder sidst i deltagerens remse, må antages at have en indflydelse på det forhold, at det er dens rolle, der følges op på af de øvrige deltagere. Omvendt må man forvente, at de ville have ladet pressen ligge og vendt sig imod nogle af de andre aktører, hvis ikke der blandt gruppens deltagere fandtes en grundlæggende uenighed om pressens status.

Arne: Og så har vi selvfølgelig pressen, den formidler (...) ud fra nogle mere eller mindre subjektive eller objektive kriterier.

Anton: De formidler, men altså de har jo en kolossal magt.

Arne: Ja, de har magt til at formidle, problemet er mere subjektivt eller objektivt, det afhænger af hvad for nogle aviser du læser eller hvad for nogle medier du ser.

Anton: Det er jo CNN-effekten igen, fordi de kan jo få dig til at synes det som de lige vil have dig til at synes.

Allan: Det er jeg nu ikke sikker på.

X: Der er nogle enkelte kritiske forbrugere

Anna: Det er jo ikke kun indenfor landbruget, det er jo inden for andre erhverv også.

Anton: Ja, ja, det siger jeg også.

X: Sådan er det, sådan er det.

Anna: Man skal jo have nogle briller på, når man læser avisen.

Mediernes påvirkning af læserne vurderes af deltagerne inden for et spændingsfelt, der går fra idéer om nærmest fuldstændig manipulation til forvisningen om at en vis læserautonomi er i behold.

Sammenfattende kan man altså sige om mediernes partiskhed, at den i visse tilfælde opleves som nødvendig og ønskværdig, i andre tilfælde som næsten suspekt. Det lader til, at når der er tale om, at medierne går en god sags tjeneste (f.eks. belyser problemer med dyrevelfærd i produktionen af et givet produkt), så opfattes partiskheden ikke som et problem. Den fortolkning svarer primært til de tilfælde i interviewene, hvor der henvises til konkrete sager som i noget omfang er afsluttede sager, det vil sige sager hvor der er fundet politiske løsninger eller som blot er gledet ud i glemslen (f.eks. lyst kalvekød, gåseleverpostej, burhønsæg). Når medierne derimod omtales generelt (som i de forrige citater), og partiskheden behandles som et alment træk ved medierne, da betragtes den snarere, uanset sagen, som et udtryk for mediernes manipulerende side, altså som et træk der gør, at man ikke kan have tillid til medierne.

I sidste ende synes der at eksistere et paradoks omkring tilliden til medierne: I særlige tilfælde viser deltagerne udsagn, at de tilsyneladende har (haft) fuld tillid til mediernes repræsentation og kritik af virkeligheden – hvilket finder sit fremmeste udtryk i de direkte handlingsanvisende effekter. Flere deltagere efterlyser som nævnt mere oplysning og mere 'kritisk' reklame, for at øge den kollektive bevidsthed om kritisable forhold i produktionen. Formålet er entydigt at opnå holdningsændringer og forandre indkøbsmønstre, også på svine sektorens område. Imidlertid betyder mediernes partiskhed som alment fænomen betragtet, at deltagerne mener, at man ikke kan have tillid til medierne.

Det lader til, at det paradoks løses lokalt og kontekstuel, dvs. ved at den enkelte i vurderingen af en konkret sag så at sige beslutter sig for om medierne her har ret, dvs. om de anlægger et perspektiv på historien, som den enkelte har tillid til er en rimelig fortolkning af virkeligheden. Idet der ikke er belæg for at hævde, at medierne alene fremstiller forbrugerne som de eneste skyldige i den beskedne omsætning af f.eks. økologisk og fri-landskød, er deltagerens om mediernes indoktrinering (fremført af en deltager, der mener at det

udelukkende er forbrugernes skyld) ikke et gyldigt argument imod den tolkning.

Sammenfattende må det konkluderes, at det er lidt overraskende, at medierne ikke i højere grad identificeres som en central aktør i de direkte diskussioner af hvem der måtte have ansvaret – eller muligheden – for at påvirke retningen på udviklingen af svine sektorens produktionsforhold. I den del af interviewene der direkte omhandler de forskellige aktører med betydning for svine sektoren, drejer størstedelen af de diskussioner der relaterer sig til medierne om disses manipulerende tendenser og interessebundethed. Disse karakteristikker får prompte folk til at konkludere, at man bestemt ikke kan have tillid til dem – alt imens de måske en times tid forinden i en anden kontekst har peget på medierne som et af de mest effektive midler til at opnå gennemgribende – og ønskværdige – holdningsændringer og forandringer af indkøbsmønstre, ofte med henvisning til egne erfaringer.

7. Mærkning af svinekød

I DEN EFTERFØLGENDE diskussion af mærkning skal vi for et kort øjeblik vende tilbage til modsætningerne mellem forbrugerne og producenterne. Udover en funktion som bærere af lovbestemte informationer om ernæringsindhold eller indhold af sundhedsskadelige stoffer, er mærker først og fremmest et kommunikationsmiddel, der forbinder producenter og forbrugere. Set fra forbrugers synspunkt er der tale om en særlig art forbrugerhjælp, der på kort tid har til hensigt at gøre det muligt at orientere sig på markedet og differentiere de forskellige varer. For producentens vedkommende er der tale om en måde at opnå, at produktet skiller sig ud fra den brede masse af varer. For producenten signaleres en større/anderledes brugsværdi sammenlignet med andre produkter i håbet om derigennem at øge salget; for forbrugeren er der tale om en efterhånden nødvendig forudsætning for træffe kvalificerede valg – dvs. valg der er i overensstemmelse med forbrugers holdninger.

7.1 Gennemskuelighed og kendskab

Således beskrevet er mærkerne en krumtap i det fænomen, der i løbet af 1990'erne blev døbt det politiske forbrug - mærkerne forekommer simpelthen i dagens travle hverdag og komplekse udbud af stadig nye produkter (ofte af høj forarbejdningsgrad og stort vidensindhold) at være en forudsætning for at handling og holdning kan stemmes overens i det politiske forbrugs krav om immaterielle kvaliteter så som miljø og dyrevelfærd. For at forbrugerne skal kunne udnytte mærker som middel i såvel det politiske forbrug som i den traditionelle stræben efter at få netop den (materielle) kvalitet der efterspørges, er der imidlertid nogle funktionelle betingelser mærkerne skal opfylde: Forbrugeren må kende til det samlede opbud af mærkater og deres indhold ligesom mærkerne må være gennemskuelige og entydige. Interviewene demonstrerer, at der er problemer omkring disse betingelser i forhold til mærkning af svinekød.

Der er således en snæver kobling mellem mærket og det at have den kritiske sans med under indkøb - på trods af dette er det ikke noget, der direk-

te artikuleres af de deltagende i interviewene i særlig udstrakt grad. I nogle tilfælde er det således snarere en holdning, der kan udledes af f.eks. en deltagers gentagne påstande om at 'forbrugeren tænker med pungen', eller af de deltagers bekendelser der består i, at de vedgår sig ikke at handle i fuld overensstemmelse med deres holdninger, enten pga. 'gammel vane' eller fordi de ganske enkelt ikke tænker på produktionsforhold når de handler, men snarere på den umiddelbare anvendelse af kødet i madlavningen, dvs. smagen, og på kødets pris. Atter andre synes ikke at have nogen klart defineret position i forhold til spørgsmålet om indkøb med kritisk sans, men formulerer deres evne til at vurdere en vare som noget, der primært har med varens udseende og forventeligt spise-mæssige kvalitet at gøre. Nogle befinder sig i en økonomisk situation, der udelukker at de (hver gang) vælger den kødtype, de helst ville ud fra givne overbevisninger om rimelige produktionsforhold. I stort set alle grupper er der nogle, der helt undgår problemet ved enten i vid udstrækning at være selvforsynende, eller ved at foretage deres køb af kød ved stalddøren, dvs. hos en landmand de kender, og hvor kødets kvalitet opleves som bedre end det, der fås i handlen. Endelig er der dem der bekender sig til den bevidste forbrugers kritiske politik og som i vid udstrækning handler f.eks. økologisk.

Når det hermed - endnu en gang - er demonstreret, at forbrugere er en heterogen gruppe, og at det ikke er selvsagt, at alle forbrugere går på indkøb med den kritiske brille på og leder efter mærker, betyder det dog *ikke* at mærkningens kvalitet er underordnet. Tværtimod har mærkningens særlige karakteristika stor betydning for, hvordan de allerede kritisk handlende og de bevidste, men ikke nødvendigvis konsekvente forbrugere – for ikke at tale om de mistroiske forbrugere – orienterer sig og i sidste ende oplever mulighederne for det kritiske forbrug.

Der er i grupperne flere eksempler på deltagere, der er irriterede over at feltet for mærkning ikke er synderligt gennemskueligt, og som på den baggrund lader til at indtage en lettere blasert indstil-

ling. Den reaktion er ikke irrationel, men snarere en konsekvens af at utilfredsstillende forhold, der ligger udenfor ens umiddelbare rækkevidde – uden dog at kompromittere vitale dele af ens tilværelse – ikke leder til aktivisme, men snarere til at man fristes til at lade sagen falde. Dens væsentlighed kan ikke hamle op med den andre forhold i tilværelsen nyder, såsom tid til familien og til arbejdet. Og som det udtrykkes i følgende citat, har deltageren indtryk af at de, der står bag de eksisterende mærkningsstrategier, er klar over og udnytter at de handlende ikke bruger lang tid på at vælge deres varer.⁵

Janni: (...) jeg bruger lidt tid på at købe ind og bruger lidt tid på min madlavning og bruger meget på min familie og mit arbejde. Og det ved de, så de prøver at snøre mig. Mange af de dér mærker - på kylling hvor der står at den er salmonellafri, det ligner meget de dér, hvis man sådan kigger hurtigt, så tænker man gud, det ligner sgu da det her mærke hvor de har det godt, ikke, sådan, ikke. De ligner næsten sådan nogle mærker. De prøver at snyde mig. Og de ved godt, de kan. (griner). Ikke, altså.

Den enkeltes knappe tid er med andre ord medvirkende til at give de manipulerende mærkningsstrategier bedre betingelser for at virke i indkøbs-situationen, dvs. at 'narre' den handlende til at tro at en slags mærke (garanteret salmonellafrit kød f.eks.) også indebærer at dyrene har haft mere rimelige opvækstbetingelser (som når en vare blåstemples af Dyrenes Beskyttelse f.eks.). På den måde opleves -mærkning til trods - tidsfaktoren som en barriere for det politiske forbrug.

7.2 Mærker og tillid

I debatterne i grupperne falder diskussionen af mærkernes funktionelle kvaliteter noget i skyggen af diskussionerne af tilliden til mærkerne. Dette handler først og fremmest om, hvorvidt der er tiltro til at mærkningen er hæderlig – dvs. at kødet f.eks. kommer fra en gris, der har gået på friland, når pakken bærer dette mærke. Dermed kommer tilliden til mærket i høj grad til at handle om, hvorvidt der er tillid til de aktører, strukturer eller regimer der står bag som garant for mærkets lødighed og kvalitet.

Når man taler om mærkning og tillid i forhold til svineproduktionen, er det klart at der udover tilliden til kødet givet de eksisterende mærkningsordninger, eksisterer et spørgsmål om tillid til kødet alment set og som mad betragtet. Tilliden til maden er en mere grundlæggende, men også mere diffus diskussion end spørgsmålet om tillid til mærkning. Mærkning kan ses som overvejende markedsstrategiske og regulatoriske forsøg på at løse problemer med den almene tillid til mad og produkter, ved at lade nogle ting markedsføre på nogle specifikke måder der skulle gøre dem mere tillidsvækkende – eller attraktive – end andre.

At begribe betydningen af tillid handler sociologisk set om at forstå et grundvilkår for al handling (Giddens, 1991, s.35ff). Fænomenet tillid er det der gør mennesker og organisationer i stand til at handle i situationer, hvor de ikke besidder sikker viden. Ved i fænomenologisk forstand at 'sætte parentes' om alt det man ikke ved, handler man på trods eller i tillid. En grund til at interessere sig for tillid som empirisk fænomen og teoretisk begreb er imidlertid, at det er en mangesidet størrelse, der ikke kan underlægges én form for løsningsstrategi hvis tilliden smuldrer, og at graden af tillid er afgørende for hvordan handling fungerer. For den enkelte er det eksistentielt uudholdeligt ikke i vid udstrækning at nære tillid i og til de daglige rutiner og praksisser. For at hjulene skal køre som smurt i det sociale maskineri, er det også for alle parter at foretrække, at der er tillid. I forhold til fødevarermarkedet er der imidlertid indbyggede asymmetrier. Set fra et forbrugersynspunkt er tillid kun at foretrække når producenter og kontrolsystemer er tilliden værd, mens det for producenter og kontrolsystemerne altid er at foretrække, at der er tillid til produkterne - om den så er berettiget eller ej.

Forbrugerens tillid til mærkning er overvejende knyttet til en tillidsform som benævnes system- eller strukturel tillid (se f.eks. Nygård, 1999). Denne form for tillid retter sig ikke udelukkende imod det enkelte mærke, men også imod mærkningen som generel mekanisme, hvis troværdighed og dermed effektivitet afhænger af, om man stoler på, at de bagvedliggende systemiske kontrolmekanismer og aktører er redelige og konsekvente. Analytisk kan systemtillid skelnes fra to andre hovedtyper af tillid, basal tillid og relationel tillid (Giddens,

⁵ Som en metodisk påmindelse skal det her præciseres at diskussionerne der udspinder sig i interviewene omkring mærkning oftest foregår ud fra de tre specifikke mærker deltagerne er blevet forevist under interviewene: Irmas Frilandsgris, slagteriernes Antonius og økologiens røde Ø-mærke.

1991). Den basale tillid handler bl.a. om den tillid til en given ting eller et produkt som betinger, hvordan man forholder sig til eller omgås ting-en/produktet. Den basale tillids funktionsmåde kan karakteriseres ved, at hvis den basale tillid er i orden, gør man sig ikke overvejelser omkring ting-en eller produktet, der kunne drage dens trygheds-værdi i tvivl. Drejer det sig om en madvare, kan man således afvise den, fordi man synes den smager dårligt, har en grim lugt, bringer ubehagelige barndoms minder frem eller andet – men den basale tillid til at maden som sådan er ufarlig, er ikke anfægtet. Får man derimod pludselig at vide, at den hjemmelavede islagkage er en tikkende salmonellabombe pga. æggenes mulige salmonella-infektion, rives tæppet væk under den bekymringsløse nydelse af islagkagen, fordi den basale tillid til anvendelsen af rå æg er gået fløjten.

Smuldrer den basale tillid, må man for at undgå at gå i handlingschok finde strategier for at genvinde noget af den tabte tillid. Selvsagt kan den da ikke længere være basal. En løsningsstrategi er at sætte sin lid til myndighedernes kontrolsystemer og således stole på, at de vil tilvejebringe sikre kontrolgange, der reducerer eller gør problemet håndterbart. F.eks. ved at der produceres pasteuriserede æg på tube, der er garanteret salmonella-fri.

En anden løsningsstrategi hvis den basale tillid til en madtype går i opløsning, er at vende sig bort fra den offentligt kontrollerede produktion og opsøge lokale bønder, grøntsagsavlere og andet godtfolk i direkte kontakt med produktionen og finde de lokale, direkte forhandlere som man har tillid til. Den tillidsform bygger på den tredje tillidsdimension, den relationelle tillid som er knyttet til forholdet imellem mennesker i direkte kontakt med hinanden. Den relationelle tillid kan imidlertid have implikationer for tillid til ting eller produkter for så vidt som tilliden til disse størrelser er betinget af eller vokser ud af den tillid der eksisterer i det relationelle forhold imellem personerne.

I forhold til svinekød var der blandt interviewdeltagerne gennemgående ingen udtrykt utryghed omkring det konkrete stykke svinekød, når først det er kommet hjem på køkkenbordet – alligevel er der ikke den samme uhildede tillid til, at svinekød er problemfrit kød som tilforn. Vejet på de to andre tillidsdimensioners vægtskåle, går det heller ikke så godt for svinekødet. Der er en generel lav score på systemtillidsdimensionen, mens den relationelle tillid netop afhænger af forsyningskanalen: For de deltagere der køber deres svinekød ved staldøren, er der klar relationel tillid indbygget i

situationen, men ikke sjældent optræder stald-dørs-løsningen netop som en strategi for at undgå det konventionelle svinekød, som man ikke længere har tillid til produceres på vilkår man er tryk ved, selv om det er underlagt et helt apparat af kontrolmekanismer.

En del af forklaringen på at det konventionelle svinekød ikke nyder fuld tillid blandt deltagerne skyldes erindring om episoder med målinger, der har påvist antibiotikarester i kødet. En anden udløber af svigtende tillid er nært koblet til mærkningsproblematikken: Det er således ikke alene kendetegnende for Janni, der blev citeret i forrige afsnit, men en udpræget tendens i interviewene, at den eksisterende mærkning omgærdes med megen mistro. Denne mistro kommer i mange udgaver og strækker sig fra vage fornemmelser af uklarhed omkring hvad en given mærkning reelt dækker over til mistanke om gedigent snyd i de producerende led. Derimellem findes forskellige varianter af kritikker af mærkning som lokkemiddel, f.eks. som noget der blot er en måde at hæve en pris på eller, navnlig, som en art '*salgsgimmick*' der skal til for at de distribuerende led kan få afsat varerne. Af disse tilfælde kan man udlede, at en basal tillid ikke er tilstede for en del af deltagerne, men at der også er tale om forskellige former for manglende systemtillid. Det samme er vist i diskussionen af det røde ø-mærke i afsnit 5.1.2, hvor systemtillidens rolle i forhold til mærkning optræder på flere forskellige måder. Spørgsmålet om systemtillid kan handle om både vurderinger af forskellen på statskontrollerede henholdsvis private mærker, og om hvorvidt f.eks. det statskontrollerede mærke reelt er tilliden værdig: kan man stole på at producerne bag de mærkede varer ikke snyder, at kontrollen er effektiv, dækker mærket alle relevante emner osv. Som allerede nævnt findes der blandt deltagerne delte syn på hvor tillidsvækkende det statskontrollerede mærke egentlig er.

Flere kategoriserer under billedsorteringsøvelsen de præsenterede mærker som positive, dvs. som noget der hører til i den gode ende af svineproduktionen, men kun en enkelt deltager udtrykker på given foranledning udelt tiltro til mærkning (med Irmas Frilandsgrismærke som eksempel). Det efterfølgende, lidt lange, citat illustrerer denne tiltro, men samtidig demonstrerer det en bred variation i opfattelser af tillid og af hvad mærkning egentlig handler om. Efter at have fremlagt sin tolkning af de udleverede billeder af svine-sektorens forskellige modeller, konkluderer den først citerede deltager følgende:

Morten: (...) det er spørgsmålet om at vælge, og sige: hvad er værst?

I: Af hvilke ting?

Morten: Ja, om du vil betale lidt mere for de frilandsgrise som Irma nu påstår det der er, eller [om] du siger: jeg er hamrende ligeglad med hvordan den der gris er kommet igennem livet. Jeg køber den oppe i supermarkedet til seksten kroner kiloet!? Altså, det jeg skal gøre, det er måske at bruge min egen samvittighed [til] at sige: nå, men jeg giver nitten kroner kiloet for sådan en frilandsgris, tror jeg. (Hvisker:) Der er jo ikke nogen garanti for det, for når først den har været en tur ind over slagteriet, så kan vi jo ikke se hvor den har gået henne. Der skal vi igen tro på de der kontrollanter.

I: Gør I det?

Mette: Jeg tror på dem der står dansk frilands..

Morten: Jamen, det gør jeg ikke. Det må jeg indrømme.

Mette: Jamen, hvad skal man så tro på, hvis ikke man kan tro på det?

Morten: Jamen, det er et spørgsmål om...

Mette: Jamen der må da være noget kontrol, der er da kontrol på det. Er der ikke?

Morten: Det eneste der bliver kontrolleret, det er den der, som staten er garant for.

Mette: Ja, det er selvfølgelig rigtigt.

Mikkel: Altså, den der [peger på Frilandsgrisen], den kan du tage lidt ligesom Merrild og deres kaffe hvor de går med deres store reklameskilte med verdens bedste kaffe. Det er kun den der lige synes den er det. Alle dem de spurgte ad, de synes ikke den er god nok. Det er et spørgsmål om overbevisning, for hvis du får en god oplevelse ved at købe sådan en her og spise den, jamen så, fint, så har du fået mere for dine penge end os der er lidt mere skeptiske over for alt hvad der hedder mærker, fordi det er kun en måde at hæve en pris på.

Morten: Ja, eller at berolige, altså ligesom du siger, jamen du tror på den der, så har man beroliget dig.

Mette: Jamen altså, hvis nu der står frilands, ikke, [så vil det] være plusset. Hvis jeg skulle købe noget grisekød, og det gør jeg ikke ret tit, jamen så er det frilands! Så tror jeg da på at det er rigtigt når det er...

Morten: Jamen, det er da rigtigt, så er du beroliget ved den der, ikke også!?

Mette: Ja, men nu har I jo næsten ødelagt det. Nu tror jeg ikke på det mere (griner).

Morten: Det var ikke meningen, men lige herinde ved Christiansfeldt der ligger der en gårdbutik. Alle hans grise er frilandsgrise. Det ved jeg!

Mette: Ved Christiansfeldt? Nå? Hvor ligger den?

Forskellige typer tillid bringes her i spil. Det meste af diskussionen mellem de tre deltagere handler om systemtillid med det private mærke, Irmas Frilandsgris, som hovedeksempel. Spørgsmålet er, hvorvidt man kan tro på, at der reelt er tale om frilandsgrise (snyder producenten? kan vi stole på Irma?), og om der er en ordentlig kontrol, der sikrer overholdelse af reglerne for mærkningen (virker kontrolsystemet? er det troværdigt?). Kun én, Mette, giver uforbeholdent udtryk for sin tillid og reagerer endda næsten aggressivt – eller defensivt om man vil – da hendes syn udfordres af de to andre deltageres udtalte mistro. Den ene af de to demonstrerer hen mod slutningen af citatet en af de andre tillidstyper, den relationelle, idet han refererer til den gårdbutik lidt uden for byen, hvor han ved at grisene er rigtige frilandsgrise – en oplysning, der vækker en vis interesse blandt de øvrige deltagere. Det forekommer at være en rimelig hypotese at antage, at han ikke har opstillet et overvågningssystem af denne bedrift, og dermed har kontrol med om grisene nu også er rigtige frilandsgrise. Hans 'viden' om at der er tale om ægte friland, er snarere knyttet til den relation han har direkte til landmanden – der er altså tydeligvis tale om relationel tillid.

En anden form for sondring imellem forskellige tillidstyper er den der betegner den tillid, som en person har til nogen eller noget som værende enten 'tavs' eller 'refleksiv'. Med den skelnen sondres der imellem en umiddelbar henholdsvis en overvejet eller begrundet tillid. Metodisk set er det meget vanskeligt at undersøge den tavse form, som i sagens natur ikke findes hos den enkelte som en rationelt, umiddelbart sprogligt tilgængelig konklusion på en række forhold. Den 'er der bare' og opdages først eller bedst når den dukker op til overfladen, fordi den brydes. Den refleksive tillid derimod er den tillid, som man har 'besluttet sig' for at have, og som man kan gøre rede for, hvorfor man har.

I ovennævnte citat kan man finde spor af begge typer. Mettes reaktioner tyder på at hendes tillid er – eller var – af den 'tavse' slags: "Jamen altså, hvis nu der står frilands, ikke, [så vil det] være plusset. Hvis jeg skulle købe noget grisekød, og det gør jeg ikke ret tit, jamen så er det frilands! Så tror jeg da på at det er rigtigt når det er...". Det fremgår måske allertydeligst af udtalelsen: "Ja, men nu har I jo næsten ødelagt det. Nu tror jeg ikke på det mere" Mortens udtalelser vidner på den anden side om en refleksiv form for tillid, idet han ikke har tillid til Irmas Frilandsgris (troværdigheden kompromitte-

res for ham af den profitmæssige interesse), men derimod signalerer at have tillid til øko-mærket, fordi det er statskontrolleret. Mikkel lader til slet ikke at have tillid til nogen form for mærkning med den begrundelse, at det blot er en måde at hæve en pris på, om det så er statskontrolleret eller ej. Ved at affærdige spørgsmålet om der er substantielle grunde til at mærke en vare under henvisning til mistanke om at det bare er en skjult prishævende anordning, kan man sige at han vælger at satse på basal tillid til svinekød over én kam og overflødiggør således spørgsmålet om systemtillid i relation til mærkning.

Specifikt for mærkning handler tilliden som vist i høj grad om systemtillid, men som det næste citat understreger, har spørgsmålet om tillid til mærkning også at gøre med hvilke former for mærkning af varerne der overhovedet defineres som rimelige mærkningsordninger. Den diskussion handler ikke snævert om tillid til den eksisterende officielle mærkning og til aktørerne og kontrolsystemerne bag dem, men om hvordan brug af billeder på vareindpakninger fungerer som supplerende 'mærkning'. Har billederne intet med virkeligheden at gøre, indgyder de tillid på et forkvaklet grundlag, og omvendt, præsenterer man varer sammen med realistiske billeder af de faktiske oprindelsesvilkår, er det ikke muligt at oppebære en blåøjet tillid til at produktionsbetingelserne er i orden, hvis billedet viser det modsatte. Alene det at der ingen billeder er af de faktiske opvækstvilkår, er også medvirkende til at folk kan lulle sig ind i troen på, at det kød de køber kommer fra bedrifter med opvækstbetingelser, som de helst ser dem, dvs. friland, hvor svinene har rullet sig i møget og rodet i jorden. Som det følgende citat viser, er der nemlig tendenser til, at man som forbruger næsten automatisk forestiller sig, at det konventionelt fremstillede svinekød man køber, kommer fra grise der har levet i overensstemmelse med disse ønskværdige vilkår, også kaldet 'romantiske billeder'. Selv om man godt ved, at sådan ser der nok ikke ud der, hvor kødet kommer fra. Jim indleder i det efterfølgende citat med at referere til oplevelser fra cykelferier på gårde han har været på med sin familie:

Jim: (...) når vi kører ude på landet og kommer ind på alle gårdene og ser alle de romantiske billeder og det er dét romantiske billede man har i hovedet, selvom man godt ved, at i baggrundenovre bagved, der ligger industristalden, og det er helt sikkert derfra at 90% af kødet kommer. Men alligevel

så forestiller man sig, at det er sgu nok det gode man får, selvom man godt ved, at det er det helt sikkert ikke.

Janni: Mm. Man håber det er det man får, at det ikke er det dér...

Jim: Ja

Der er en stærk symbolsk og holdningsmæssig modstilling imellem det 'gode kød' fra gårde hvor grisene går udenfor, og så det kød man får i handlen som, ifølge citatet, for 90% tilfælde antages at komme fra 'industristalde'.

Den anden deltagers tilslutning til udsagnet viser, at det ikke er en oplevelse af indkøbssituationen, som den første deltager står alene med. I en vis forstand er der tale om, at man som forbruger, uagtet at man godt ved at det ikke holder, gemmer sig bag den basale tillids slør, og i indkøbssituationen over for sig selv foregiver, at der ikke er grund til at anfægte det konventionelle svineköds herkomst, skønt man adspurgt holdningsmæssigt netop gør det. Der optræder altså et kvalitativt spring i opfattelsen afhængig af hvilken kontekst man tager udgangspunkt i: Er det den daglige rutine i den specifikke kontekst, som indkøbssituationen er; eller er det den ekstraordinære kontekst, som en indbydelse til diskussion af holdninger til svineproduktionens vilkår er.

I samme interview diskuterer deltagerne senere i forløbet forskellige muligheder for at komme den vildledende eller manipulerende mærkning til livs, og for at udvikle mere reelle mærkningsstrategier. Denne diskussion udmønter sig i to forslag. På den ene side ét om at foretage indgreb over for et særligt aspekt ved det eksisterende felt for 'mærkning', nemlig den symbolske forbrugerpåvirkning der findes i form af idylliske billeder af produktionsomstændighederne, og som ikke har stort med de faktiske produktionsforhold at gøre. Den slags associative billedbrug opfattes som snydagtig. Forbød man den, var man kommet et stykke af vejen, vurderer den deltager der fremsætter synspunktet. Nedenstående citat indledes med et svar til en anden deltager, der foreslår at man på nationalt plan fjerner landbrugsstøtten for derefter at glide over i det nævnte forslag om at afskaffe den associativt vildledende 'billedmærkning':

Jan: Jeg tror det skal gøres på EU-plan, hvis det skal batte noget (enighedstilkendegivelser). Ellers så er det bare konkurrence mellem danske og hollandske svineproducenter. Det duer ikke. [Man kan] lovgive imod de værste ting, men man undgår ikke at

man skal gå i gang med det vi har talt om her, og det er en eller anden form for holdningsbearbejdning. Og det er jo så kedeligt at sådan noget som skrabe-kyllinger, for eksempel, forsvinder [Danpo har kort inden interviewet annonceret at de indstiller produktion af skrabe-kyllinger], hvor vi sidder og snakker om at der skulle være noget mere af det. Men, jeg tænkte på at måske kunne man forbyde den mærkning man laver, hvor man ser en ganske almindelig mælkekarton hvor der står sådan en glad ko, en sortbroget ko, ude på en kløvermark, når man ved at den her mælk, den kommer overhovedet ikke sådan fra noget der ligner det her, vel (enighedsslyde).

Citatet, der af de anførte enighedstilkendegivelser kan ses at nyde generel tilslutning i gruppen, peger på to distinkte forhold: politisk må linien lægges på europæisk plan, hvis de gode hensigter ikke skal undergraves af de svineproducerende staters konkurrence på prisen. I forhold til forbrugerne og de anførte ønskede holdningsbearbejdninger, er det essentielt at tilvejebringe nogle værktøjer, der kan skabe mere tro billeder af virkeligheden bag maden – ved at luge ud i den mest fordrejede billedbrug på varepakninger.

Den anden strategi der foreslås i gruppen for at gøre mærkning mere virkelighedsnær, og for at løse problemet med uklarhed omkring hvad en given mærkning egentlig dækker over, består i et endnu mere radikalt forslag om at placere fotos af de reelle produktionsforhold ved den relevante type varer: Over kød fra slagtesvin opvokset på fuldspaltegulv, skulle der følgelig hænge et billede, der tydeligt anskueliggjorde deres opvækstbetingelser. Tilsvarende for de økologisk opdrættede grise og frilandsgrises vilkår:

Janni: (...) når du siger mærker, så tænker jeg at de her, det statskontrollerede økologisk. Antonius blev jeg lidt sur på, kunne jeg mærke, for jeg kunne simpelthen ikke huske om det var frilands- eller det bare var bedre kød, eller hvad pokker det var, (...) så tænkte jeg: nå ja, men man kunne vel også godt sætte sådan et billede op (griner) hvor man kunne se kød, altså...

I: Hvad er det for et billede, det med båsene... [refererer til et billede af fikserede søer i båse på bart gulv]

Janni: Ja. Ja. Det kunne man vel også godt, lige så vel som man kunne med denne her [et billede af en frilandsgris holdes op]. Jeg mener, hvordan kan det være at man lovliggør denne [frilandsgrisebille-

det] her og ikke denne her [de fixerede søer].

Jim: Ja, altså [vi skulle have denne her] hængende over det økologiske, ikke. Og den med alle tremeburene hængende ved det andet, ikke. Det hér, det er dét kød du får, og det hér,

Janni: Ja

(...)

Klara: Men det er da det! Det er der slet ingen tvivl om. Det vil da bare virke.

Jette: Det gibber lidt i én, ikke? Man får det lidt dårligere af det.

Det ses, at deltagerne i dette interview mener, at den slags direkte billedmæssig påvisning af produktionsforholdene inkorporeret i indkøbssituationens rum ville være dels mere rimelig og dels have en stærkere, ønsket, effekt på de handlendes selektionsmekanismer: større bevidsthed omkring kødets oprindelse og tilblivelsesvilkår. Indirekte er det altså et forslag, der udtrykker behov for et mindre ensidigt fokus på pris, og dermed bedre betingelser for en højere frekvens for de 'rigtige' køb. Endvidere udtrykker deltagerne en grundlæggende skepsis over for det aktuelle mærkningsmæssige princip, der nok tillader 'pæne' billeder af frilandsgrise, men ikke forlanger tilsvarende realistiske billeder fra svinebrug, hvor fikserede søer stadig er sagen (og hvor grisene heller ikke er under det seneste lovforslags bestemmelser).

8. DISKUSSION

DET ER ET gennemgående træk i interviewene, at der er en udbredt kritik af den industrialiserede svineproduktion. Det er næsten som om, der er en forestilling om det gode og det onde, repræsenteret ved to produktionsformer. Det gode er den traditionelle småskala svineproduktion, hvor der er tid til dyrene, som følgelig har et godt liv. Det tætteste man i dag synes at komme på metoder, der svarer til denne produktionsform, er økologien og frilandsgrisen. Det onde, derimod, er den produktionsform, der er absolut dominerende i dag: den store rationelt drevne svineproduktion. Denne produktionsform - der ofte i daglig tale henvises til som svinefabrikker eller -industrier - er kendetegnet ved rationalitet, høj effektivitet og lang afstand fra dyr til mennesker. Den pris man - ifølge interviewene - betaler for at gå fra den traditionelle produktionsform til den moderne, eller som man i dag betaler for at fravælge frilands- og økogrisen fremfor det moderne svin, betales langt hen ad vejen i form af dyrevelfærd og miljø.

I deltagerens italesættelse af deres kritik af svinekød og svineproduktion er det tankevækkende, at miljø tilsyneladende spiller en mindre rolle end dyrevelfærd, ligesom sundhedsdimensionen primært er tilstede i form af en ernæringsmæssig diskussion af 'det fede svinekød' og ikke er særlig fremtrædende i form af de risici, der måtte være forbundet med fødevejrbårne sygdomme forårsaget af salmonella, campylobacter mv. Vi vil ikke gå ind i en nærmere diskussion af hvorfor det forhold sig sådan her, men henviser til afsnit 5.1, 5.2 og 5.3, hvor dette er behandlet. Det vi særligt skal bemærke her er imidlertid, at temaer som miljø og dyrevelfærd til en vis grad fortrænger gamle temaer som smag og sikkerhed, et forhold, der kan ses som et udtryk for, at en ny kvalitetsmæssig dagsorden er slået igennem når svin og svinekød diskuteres af 'almindelige mennesker'⁶.

Det forhold at der er en ny dagsorden for diskussionen af svin og svinekød er i sig selv ikke en afgørende og ny observation, mange undersøgelser har dokumenteret denne dagsorden før os. Desuagtet er det vigtigt at holde fast i, at manifestationen af de nye parametre er udtryk for det, der er blevet henvist til som et skifte fra at opfattelsen af fødevarer kvalitet er baseret på materielle parametre til nu også at inkludere immaterielle parametre (Lassen, 1996, s. 235ff). De materielle faktorer er snævert knyttet til produktet selv og dets brugsværdi, og inkluderer forhold der er repræsenteret i selve produktet så som smag, lugt, fravær af skadelige organismer eller substanser, tekstur mv. Modsat er de immaterielle faktorer ikke tilstede i produktet, men er oftest knyttet til produktets fremstillingsproces. Der er tale om faktorer som miljø, dyrevelfærd, sociale forhold, børnearbejde eller politiske og ideologiske faktorer.

Udviklingen, hvor man også lægger vægt på de immaterielle faktorer, knyttes ofte sammen med en politisering af forbruget (Halkier, 1998) eller forekomsten af det politiske forbrug (Lassen, 2002; Andersen & Tobiasen, 2001). Det politiske forbrug kan netop beskrives som det forbrug, hvor man som forbruger øver indflydelse på temaer, som traditionelt har været reguleret inden for den politiske sfære - miljø og dyrevelfærd er de klassiske eksempler. Vores interviews viser, at bevidstheden om det politiske forbrug er meget stærk iblandt deltagerne - ikke sjældent konstateres det med et næsten opgivende suk, at hele miseren jo i virkeligheden skyldes at vi, forbrugere, ikke køber det 'rigtige' svinekød, dvs. det der er produceret i overensstemmelse med vore holdninger. Troen på den politiske forbruger bunder i et tankesæt fra den neoklassiske økonomi, som tidligere er formuleret

6 Vi tillader os at postulere dette skifte, uden dog at have ældre undersøgelser der dokumenterer hvilke krav og kritikpunkter den almindelige dansker havde til og af svin og svinekød for f.eks. 30 år siden. For miljøparameteren er antagelsen retfærdiggjort af det forhold at miljødiskursen først kommer til Danmark i slutningen af 1960erne (Lassen, 2002). For dyrevelfærdspareparameteren læner vi os op ad det forhold at diskursen om dyrevelfærd i landbruget først for alvor trænger igennem i 1970erne og 1980erne.

som paradigmet om det forbrugerstyrede produktionssystem (Jensen, 1984) - eller mere trivielt også ved udtrykket 'the consumer is the king'. Ifølge dette tankesæt er produktionsektoren alene styret af de markedssignaler, de modtager fra forbrugeren, og forbrugeren, på sin side, udtrykker sine sande interesser netop gennem markedet. Logikken er, at man køber det man har behov for, og det der er i overensstemmelse med ens interesser - og når man altså ikke køber f.eks. økologisk svinekød (selvom man siger at det er det optimale), er det fordi det ikke er en 'sand interesse'.

Som antydnet ovenfor er der en udbredt erkendelse af og frustration over, at man synes at være fanget mellem holdning og handling, når det gælder svinekød. Som vi har illustreret, kan man i interviewene ofte blive enige om alt det 'rigtige' (mere dyrevelfærd, mindre miljøbelastning osv.), for så umiddelbart efter at konstatere, at man jo ikke selv handler i overensstemmelse med egen holdning. Der er i interviewene antydningssvis forklaringer på, hvorfor der er denne diskrepans mellem holdning og handling - og dermed forsøg på at bidrage til forståelsen af det politiske forbrugs begrænsninger.

Økonomien spiller naturligvis en væsentlig rolle i den sammenhæng. Enkelte præciserer, at de ikke har råd til at lade handling følge holdning, og i de indledende diskussioner fremhæves svinekød ofte som billig mad, og derfor noget man foretrækker i hverdagen. Det er oplagt, at for især dem i den lavere ende af indtægtsskalaen vil den merpris der tages for de alternative produkter føre til, at det kan være svært både at være politisk forbruger og få husholdningsbudgettet til at balancere.

Andre hensyn synes dog også at spille ind, for eksempel spørgsmålet om bekvemmelighed - netop svinekødbaseret mad fremhæves som mad, der er nemt og hurtigt at tilberede, og passer derfor fint ind i en fortravlet hverdag. I tillæg til dette kunne man føje, at beslutninger omkring mad i den moderne familie ikke (længere) er et diktatorisk anliggende, hvor moderen tilrettelægger, køber ind, tilbereder og serverer; men i dag i højere grad synes at være lagt op til mere eller mindre åben forhandling. På den måde vil maden i familien - og nok især børnefamilien - ofte være et resultat af en række kompromiser, og ikke kun udtryk for f.eks. en klar politisk linie, som afspejles i et politisk forbrug.

Hertil kommer naturligvis viden: For at træffe de rette valg er det nødvendigt med viden om produkterne, og her peger diskussionerne af mærkningsordningerne på, at selvom mærker kan tilvejebringe denne viden i kondenseret form, er der alvorlige problemer med tilliden til mærkerne. De, der deler denne mistillid, der som vi har illustreret i høj grad formuleres i termer af systemtillid, dvs. som mistillid til det system, der står som garant bag mærkerne, kommer således til at afstå fra at omsætte handling til holdning. Hertil kommer, at der udtrykkes tvivl om mærkernes reelle oplysningsværdi, samt i hvilket omfang der er tale om direkte manipulation eller ren 'salgsgimmick'.

I den forbindelse er det også værd at notere, at indholdet af mærkerne, og den effektivitet hvormed det er kommunikeret, også er af betydning - eksempelvis tyder meget på, at kun de færreste er klar over de dyrevelfærdsmæssige dimensioner, der er i økologisk svineproduktion. Uden denne viden kan man selvsagt ikke omsætte holdning til handling.

Kernen i mærkningsspørgsmålet er, hvordan man kan gøre forbrugernes valggrundlag ved køb af svinekød mere rimeligt - én mulighed var at kræve mere reel forbrugeroplysning i direkte tilknytning til salg af kødet. Det ville betyde angivelse af 'slagtesvin opvokset på fuldspaltegulv', hvis det var tilfældet, og en anden politik omkring de billed- og associationskabende effekter, som giver indtryk af en virkelighed i svinstien, der er langt fra det moderne svinehold. Og landbruget er i den forstand det konventionelle landbrug, for svineproduktionens vedkommende, altså svineproducenterne der står bag storbrugene. Pointen er da også her primært at gøre opmærksom på, at de nuværende politisk fastlagte retningslinier for mærkning og billedanvendelse favoriserer den manipulerende mærknings politik, og giver gennemskueligheden vanskelige kår. Det har konsekvenser for, hvor man med analytisk rimelighed kan placere ansvaret for udviklingen af svinesektoren. Også med udgangspunkt i en analyse af mærkningens vilkår og deltagernes oplevelse af mærkning er der god grund til at konkludere, at den langt hen ad vejen er tillavet på producenternes præmisser.

Til de hverdagsrelaterede barrierer kan føjes en række markeds- og sektorerelaterede barrierer⁷ (jf. Lassen, 1996, s.215ff), som eksportmarkedets

7 En mere grundig redegørelse for specifikke barrierer for det politiske forbrug findes i Lassen (1996) samt Lassen (2002)

dominans over hjemmemarkedet - et forhold, der i relation til svinesektoren sætter det danske forbrug, der tilsammen aftager for 8 mia. kr., i relation til forbrugerne på eksportmarkederne, som forbruger for 29 mia. kr. dansk svineköd årligt. Var forbrugermagten således total, ville det ikke være den danske forbruger, der bestemte, men den amerikanske, tyske, engelske osv.

Set fra et forbrugersynspunkt kan der altså være en række grunde til at være skeptisk over for antagelsen om forbrugernes absolutte magt over produktionssektoren. Accepterer man denne skepsis over for forbrugernes magt, er der også rimeligt at gå i rette med opfattelsen af, at forbrugerne ligger som de har ret: at produktionen og dens konsekvenser afspejler forbruget og dermed forbrugernes sande interesser. En opfattelse, der meget let fører til tildelingen af ansvaret for hele miseren til forbrugerne - et ansvar vi som sagt også ser mange deltagere tage på sig i interviewene. I det omfang de diskuterede barrierer hindrer eller modificerer det politiske svineforbrug, vil det imidlertid være urimeligt at tildele forbrugerne dette ansvar alene, da et ansvar selvsagt må forudsætte, at man har magt til at indfri det. Den dobbeltmoral forbrugerne til tider beskyldes for når de siger eet til markedsføringsfolkene og gør noget andet i supermarkedet, skal følgelig tages med et gran salt.

Ud fra en sociologisk vinkel er en væsentlig konklusion - som samtidig er et væsentligt bidrag til at forstå diskrepansen mellem holdning og handling - at der er tale om forskellige kontekster, når man artikulerer sin holdning og når man udlever sit forbrug. Når holdninger til svineproduktion artikuleres i et rum, der er løsrevet fra den konkrete hverdag og det daglige forbrug, er der frit spil for at formulere de idealer, man gerne så produktionen leve op til. Her er man borger og kan som sådan formulere sine fordringer til det gode liv og den gode produktion. Anderledes er det i den kontekst der udgøres af hverdagen, hvor man er forbruger og ofte også repræsentativ forbruger for hele familien. Her spiller alle de nævnte barrierer for at omsætte idealerne for svin og svineköd ind, og praksis kommer således til at se anderledes ud end de udtrykte holdninger. Betydningen af disse forskellige kontekster er endog så kraftig, at vi i interviewene kan se, at det er nok blot på det bevidsthedsmæssige plan at placere deltagerne i de forskellige kontekster - så artikuleres forskellige syn på sagen: Når det handler om at berette om hverdagens mad, forholder man sig overvejende til

smag, sundhed, økonomi og om det er praktisk - når man skal forholde sig til svin og svineköd i mere abstrakt form, er det temaer som miljø, dyrevelfærd og industrilignende landbrugsproduktion, der er på dagsordenen.

Ud fra en politologisk vinkel er en væsentlig konklusion, at markedet ikke kan eller bør erstatte det traditionelle politiske niveau. At gøre det, under henvisning til at forbrugerne blot kan artikulere deres utilfredshed ved køledisken, vil ignorere den ulighed, der er i det politiske forbrug. Der er derfor, ved siden af markedet, fortsat behov for en politisk dialog om svinesektorens fremtid og en regulering, der fastsættes med en vis skelen til borgernes idealer om, hvad der er rimelig svineproduktion.

9. Referencer

- Andersen, Jørgen Goul & Mette Tobiasen (2001): Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet. Magtudredningen. Århus.
- Bloor, Michael, Jane Frankland, Michelle Thomas & Kate Robson (2001): Focus groups in social research. Sage.
- Bredahl, Lone & Poulsen, Carsten S. (2002): Percetions of pork and modern pig breeding among Danish consumers, MAPP Project paper no1-2002. Århus
- Danmarks Statistik (2001): Flere familier køber økologiske varer. Nyt fra Danmarks Statistik nr. 404. 25. september 2001.
- Counihan, C.M. (1999): The anthropology of food and body. Gneder, meaning and power. Routledge.
- Det Økologiske Fødevareråd (1999): Aktionsplan II. Økologi i udvikling. Strukturdirektoratet,.
- Douglas, Mary (1975) Deciphering a meal. I: Douglas: Implicit meanings: Essays in anthropology. Routledge & Kegan Paul. S.249-75
- GfK (1995): Vores ideelle svineköd – en kvalitativ undersøgelse om forbrugernes indstilling til svineköd og specielt økologisk svineköd. GfK Danmark A/S.
- Giddens, Anthony (1991): Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age, Cambridge: Polity Press
- Halkier, Bente (1999): Miljø til Daglig Brug? Forbrugeres Erfaringer med Miljøhensyn i Hverdagen. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Halkier, Bente (2002): Fokusgrupper. Samfundslitteratur.
- Hansen, Janus, Lotte Holm, Paul Robinson & Peter Sandøe (manuskript): Beyond the knowledge deficit: Recent research into lay and expert attitudes to food risks
- Holm, Lotte & Helle Kildevang (1996): 'Consumers' views on food quality. A qualitative interview study', in: Appetite 27, pp. 1-14
- Holm, Lotte & Mette Møhl (2000): 'The role of meat in everyday food culture: an analysis of an interview study in Copenhagen', Appetite, nr. 34, s. 277-283
- Holm, Lotte & Trine Iversen (1997): 'Moderne madvaner', Dansk Sociologi, nr. 4, s. 37-52
- Jensen, Hans Rask (1984): Forbrugerpolitik og organiseret forbrugerarbejde. Akademisk Forlag.
- Justitsministeriet (1998): Lov om indendørs hold af drægtige søer og gylte. Lov nr 404 af 26. juni 1998.
- Justitsministeriet (2000): Lov om indendørs hold af smågrise, avls- og slagtesvin. Lov nr 104 af 14. februar 2000.
- Kristensen, Søren Tange, Lotte Holm, Anne Raben & Arne Astrup (i trykken): Achieving "proper" satiety in different social contexts – qualitative interpretations from a cross-disciplinary project, sociomæt.. Appetite.
- Lassen, Jesper (1993): Food quality and the consumers. MAPP Working paper nr. 8. Handelshøjskolen i Århus.
- Lassen, Jesper (1996): Forbrugerindflydelse i levnedsmiddelsektoren – en analyse af betingelserne for forbrugerindflydelse med den danske fiske-sektor som case. Teksam Forlaget.

Lassen, Jesper (2002): Politisk forbrug: Miljøet mellem borger og forbruger. I: Arler (red.): Humanøkologi. Miljø, teknologi og samfund. Aalborg Universitetsforlag. S.203-18.

Morgan, David L. (1997): Focus Groups as Qualitative Research, Qualitative Research Methods Series, nr. 16, anden udgave, Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage Publications

Nielsen, Niels Kayser (1997): 'Madens kulturelle verdener – mellem opbrud og permanens', in: Dansk Sociologi, nr. 4, s. 7-21

Nygård, Berit (1999): Den moderne forbruger – reflektive vurderinger og tillidsforhold i endring. Sosiologisk Tidsskrift. Nr.4. Scandinavian University Press. S.305-322.

Pedersen, Søren & Mette Obelitz (2001): Kvalitativ undersøgelse af danskernes holdninger, Analyserapport, København: Danske Slagterier/ Tranberg Marketing Rekommandation.

Pedersen, Søren & Ulrich Møller Nielsen (2001): Meningsmåling om danskernes syn på svineproduktion, analyserapport, København: Danske Slagterier/ Tranberg Marketing Rekommandation

Plantedirektoratet (1998): Bekendtgørelse om økologisk jordbrugsproduktion. BEK nr 210 af 06/04/1998

Bilag: Interviewguide med stikord (kort form)

Intro (5min)

Formål: Undersøgelse af befolkningens madvaner og syn på fødevarerproduktion

Institutionel forankring: Forskningsinstitut for Human Ernæring, men *ikke* ernæringseksperter

Interviewform: Jer, der skal diskutere; vi fylder mindst muligt. Vigtigt, at man siger sin mening

Praktisk: Optages på bånd - brug af citater sker anonymiseret. Afsluttes med kort spørgeskema.

Varighed: 2 timer incl. pause.

Deltagerpræsentation (10 min)

Fortæl hvem I er: Navn, beskæftigelse, familiesammensætning, rolle ift. mad og madlavning.

Tema 1: Det danske køkken (20 min)

3-5 minutter tænke-skrive pause: Hvad tænker I på, når jeg siger "Det danske køkken"? Hvad er dansk mad? Hvad savner I når I er i udlandet?

Tema 2: Hverdag og fest (20 min)

1 frivillig + 2 udvalgte fortæller hvad de fik at spise i går/ forleden.

Uddybende spørgsmål: Hvorfor lige det? Spiser du/I tit det? Hvorfor? Hvem bestemte?

Nu har vi hørt lidt om hverdagsmad – hvad er festmad så? Hvad er specielt? etc

Uddybende spørgsmål: Er der noget, der er både hverdagsmad og festmad? Er der noget man i hvert fald ikke kan servere til fest? Hvordan adskiller den mad I spiser til hverdag sig fra den I får til fest?

Her er en stak kort – læs dem og sorter dem fra I ikke kunne forestille jer at spise.

Del i 2 bunker: hverdagsmad og festmad. Læg dem op så I kan se alle kortene.

Uddybende spørgsmål: Fortæl om dine bunker! Er der nogle, der har en anderledes fordeling? Se på bunkerne og overvej om fordelingen god/dårlig mad ville ændre noget?

PAUSE (10 min)

Tema 3: Svinekød og svineproduktion (30 min)

Særlig interesse i svin og svinekød forklares

3-5 minutter tænke/skrivepause: Hvilke tanker og

billeder sætter ord som svin, gris, svineproduktion og slagteri i gang hos jer?

Uddybende spørgsmål: Hvad er det I tænker på, når I køber eller spiser svinekød? Hvad er god kvalitet? Hvilke parametre lægger I vægt på? Andet? Fedt? Miljø, sundhed, dyrevelfærd, let/nemt, børnevenligt?

Sorteringsøvelse: Produktion og forarbejdning af svin. Kort med svin og svinekød i forskellige situationer. Vær rare at sortere dem i selvvalgte bunker efter egne kriterier.

Fremlæg dine bunker: Kriterier - og hvorfor de enkelte kort er i pågældende bunke. Er I alle enige? Hvorfor – hvorfor ikke?

Uddybende spørgsmål: Er miljø ikke et tema ift. svineproduktion? Har svineproducenterne et miljøproblem? Er det specielt ift. andre typer miljøproblemer i landbruget? Hvordan? Hvilke temaer er oppe når man snakker miljø? Æstetik (lugt/landskab) Gylle? Al den snak om miljø er det ikke noget pjat – når vi eksporterer for 17 mia. om året? Er sundhed et tema? Mere eller mindre sundt end andet kød? Hvorfor/hvorfor ikke? Hvilke specifikke sundhedsproblemer tænker I på? Salmonella, fedt, væksthæmmere... Man taler meget om salmonella – er det noget I tænker på? Hvad gør I ift. sundhedsproblemerne? Hjemme, indkøb på anden vis? Føler I jer trygge ved dansk svinekød? Er dyrevelfærd et tema? Hvad tænker I på? Er det et vigtigt tema? Er det et specielt problem i svinesektoren? Hvad er de alvorlige problemer? Hvad bør man gøre? Hvem er man? Se på billedet af den krøllede hale. Hvad tænker I når I ser den? Hvad mener I om haleklipping – det er lovligt. Hvad gør I praktisk for at vælge det rigtige? Hvad betyder prisen?

Pris-velfærd: Uddybende spørgsmål: Se på billedet af de to diegivende søer. Hvad mener I om dem? Den 'rare' medfører øget dødelighed blandt smågrisene – hvad siger I så? Det at den er dyrere og går ud over svinekødsprisen – hvad betyder det? Pladsmobilitet-eksport? Hvad betyder nationaløkonomien? Hvad nu hvis jeres krav om miljø og dyrevelfærd betyder 20% nedgang i eksporten?

Miljø-velfærd: Uddybende spørgsmål: Se på fri-landsgrisen – hvad mener I om det? Hvis I mener

det er 'den rigtige måde' at lave grise på - Hvad så med miljøet (gylle)?

Tema 4 Aktører (20 min)

Der er forskellige aktører, der blander sig – hvem er vigtigst?

Her er nogle kort med forskellige aktørtyper. Uddybende spørgsmål: Mangler der nogen?

Sorter dem fra I ikke kender! Sorter efter hvilken rolle I synes de spiller ift. svine-sektoren og svine-kødet.

Præsenter og diskuter! Del efter hvem I har tillid til
Uddybende spørgsmål: Hvorfor – hvorfor ikke?
Specielt DS + landmænd! Hvad giver, giver ikke tillid?

Hvem har indflydelse? Er der nogen med for meget eller for lidt indflydelse? Hvem giver jer den vigtigste information om svin og svine-kød?

Afslutning (5 min)

Er svine-sektoren anderledes end andre fødevarer-sektorer?

Er der noget i dag, der har fået jer til at se anderledes på svine-sektoren og svine-kød?

Tak og uddeling af biografbilletter og spørgeskema

Tekster på kort anvendt i interviewet

Danske rette til hverdag og fest (tema 1)

Kort med svin og svine-kød i forskellige situationer (tema 3)

(Herefter vist et kort med en blødende, afbidt gris-hale)

Kort med aktører i relation til svin og svine-kød (tema 4)

CENTER FOR BIOETIK OG RISIKOVURDERING

Grønnegårdsvej 8
1870 Frederiksberg C
www.bioethics.kvl.dk